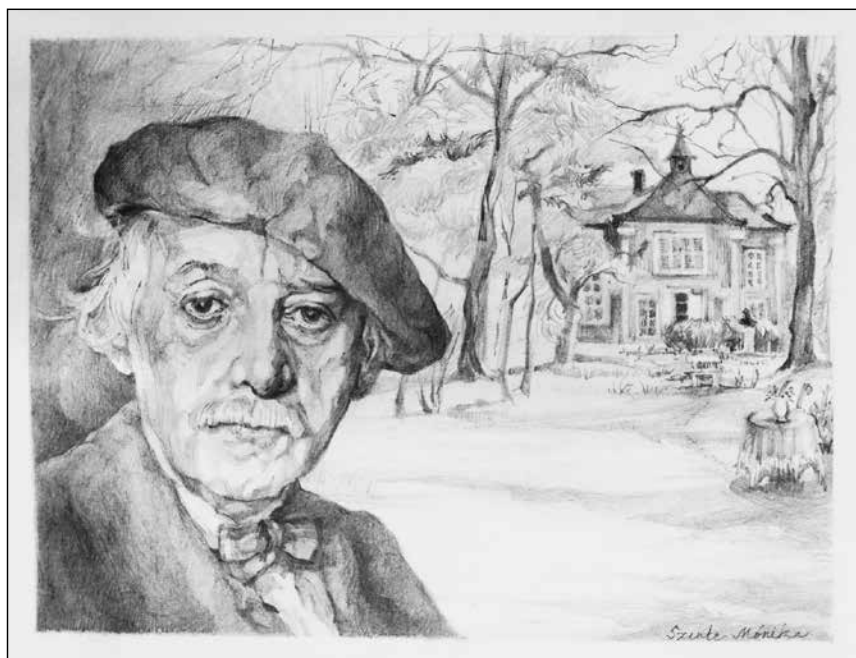


NEGYVENNYOLCADIK ÉVFOLYAM 2020. 3.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT



SZENTE MÓNIKA: *Rippl-Rónai*

Erdős Renée fals ígérete

1907 télutóján, sok-sok kaland és egy óriási szerelmi szakítás (Bródy Sándorral) után Erdős Renée, ez a nagyon furcsa, akkor már 10 éve ezzel a maga választotta – de valljuk meg, nagyon művi – művésznévvel élő (nem mellesleg valódi neve nem kevésbé volt poétikus: 1897-ig eredeti neve Ehrenthal Regina), fiatal nő az egyik versében így vallott:

Egyszer **megnyugszom** és **erős** leszek
 S majd **könnytelenül** járom az utat.
 És tűz, víz, nap, **zivatar közepett**
 Vidáman hordom vándorbatyumat.
 Egyszer majd **elrepülnek álmaim**,
 Mint **könnyű felhők** a **vihar után**
 S **zaklatott éjek látomásain**
Szendergő lelkem föl nem sír talán.
Szívem falán egyszer majd **rést nyitok**,
 Mert makacsul véd múlt emlékeket.
 S kiszórok onnan minden **lim-lomot**,
 Fakó **babér- és rózsalevelet**.
 Egyszer majd olyan **egyedül** leszek,
 Hogy elfelejtek **időt és napot**.
 S a **lét szárnyán cikázom csüggeteg**,
 Miként az **úrben bolygó csillagok**.
 S távol lesz tőlem: múlt, jövő, jelen –
 Távol a **zaklató álmok**, a **vágy** –
 S a **nagy éjben kialszom** hirtelen,
 Mint egy **ismeretlen, fáradt világ**.

Könny – elrepülő álmok – könnyű felhő – szendergő lélek – rózsalevél – egyedüllét – a lét szárnyán cikázom csüggeteg – úrben bolygó csillagok – álmok – vágy. Tiszta 19. század. A 19. század utolsó harmada újromantikus költőnemzedékének lírai képei és kulcsfogalmai. Mondjuk, az úrben bolygó csillagok egyenesen Vajda üstökösével hajlanak össze, az álmok és vágyak akár Reviczky-visszhangok is lehetnek, a könny a romantika és az újromantika alapfogalma és irodalmi toposza.

De másfelől: *erős – könnytelenül az útját járó nő – zivatar közepett – vihar után – zaklatott éjek látomásai – rést (!) nyitó asszony(khm...)szív – zaklató álmok – emésztő VÁGY – a nagy éjben hirtelen kialvó érzélem, ismeretlen, fáradt világ.* Ez meg tiszta 20. század.

* E rovatunkban olvasható tanulmányok a XXX. Berzsenyi Helikoni Napok 2020. szeptember 4-i, *Magyar női lektűr szerzők a XX. században* című, budapesti konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változatai.

A szecessziós líra képei. A zivatar, a vihar nem csak kint, bent, a lélekben is pusztít, az álmok zaklatóak, a vágy emésztő, a világ FÁRADT, a nő Adysan erős és könnytelen utat jár.

Feltűnően kevesen kezdenek azonban bele manapság akár csak egy ilyenféle szintű, minimális kor- és műfajtörténeti, esztétikai szintű utalásrendszer regisztrálásába, és még kevésbé felfejtésébe, ha Erdős Renée-ről esik szó. Pedig az elmúlt másfél évtizedben egy szűkebb szerzői és irodalomértelmezői kortárs körben sokadszorra, visszatérően Erdős Renée felfedezése és újrafelfedezése zajlik. Ő „abszolút asszony”, a szeméretlenség, „a tüzes pátosz”, „a bátor érzelmesség”, „a nyílt testi-ség” megénekölője. Van, aki szerint ő az, „akit nem tudtak felzabálni a férfiak” (Bán Zoltán András), van (Menyhért Anna), aki így összegzi alakját, életét és munkásságát: „haladó, formabontó és konzervatív, erotikus versek, vidéki, szegény, ortodox zsidó család és katolizálás, polgári életmód, mély vallásosság, neuraszténia, labilis idegrendszer és lelkierő. Sikamlós témák, szex, fetisizmus, női ruhába öltözött, felékszerezett férfi, anyjába szerelmes fiú, leszbikus szerelem, gyilkosság, házasságtörés. Mégis mindig a határon innen. A normákat áthágni nem akaró olvasókat még nem riasztja el, de felsejlik az is, ami a túloldalon van.” Aztán ez a jellemzés hiperbolizálódik: már ő a, de legalábbis egy „szabad nő”. Mások (Kádár Judit) „erotikus, katolikus” címmel írnak róla, máshol antifeminista, ultrakonzervatív írónőnek nevezik. Megint mások „az emancipálódó polgári nő”-ként tekintenek rá, aki „a maga nő mivoltát álszemérem nélkül vállalja” és „a testi szerelemhez való jogát hirdető merész szerelmes-erotikus verseket ír”.

Valójában azonban ez az időről-időre újra előkerülő – részben helytálló – kortársi kritikai-értelmezői rácsodálkozás az Erdős Renée-jelenségre meglátásom szerint mókuserékben pörög, és egy ideje nemigen talál új nézőpontokat. Ennek csak kis részben lehet magyarázata az, hogy a szerző árnyéka, kánonbéli hiánya, a szerző témáinak vagy minősítésének alsó regiszterbe sorolása rávetül a kritikusra/elemezőre is – bármilyen igazságtalan és szakmaiatlan megközelítés is ez.

Az értelmezői horizont tehát nem, vagy nagyon kevésbé tágul: Erdős Renée regénybe, ponyvaregénybe illő élettörténete mondódik fel újra és újra. (Mondjuk ki, okkal, hisz lepkegyűjtőként vadászta le kora nagyságait, legalább a csodálatukat, mentorálásukat és barátságukat begyűjtve: Adyt, Babitsot, Kadosa Marcellt, Eötvös Károlyt, Molnár Ferencet, Jászi Oszkárt, Szabó Ervint, Kiss Józsefet, Pfeiffer Károlyt és a nagybetűs férfit, Bródy Sándort, majd Fülep Lajost. Elég impozáns névsor.)

Erdős Renée életregényében kétszer – egyfelől hasonló eszközrendszerrel, azaz a fülledt és asszonytól furcsa, folyton pulzáló és irodalmi alkotásokba csatornázott, bugyborékoló, de kifolyini ritkán hagyott nemiséggel, testiséggel, másfelől nagyon-nagyon más szerzői attitűddel, nagyon más befogadói regiszternek készített, nagyon más műfajú alkotásokkal – tudott korának sikerszerzője lenni. És ahogy többen összegzik: az első olyan magyar asszony volt, aki az irodalomból volt képes eltartani saját magát és időszakonként családját is. Hosszú-hosszú ideig meglehetősen fényesen. (Hogy csak egyetlen példaként a rákoshegyi Erdős Renée-villára utaljak.)

Mai kritikussai, értékelői az előbbieket mellett a mai kánonból való hiányát állapítják meg folyamatosan és visszatérően. A szex-testiség-nemi élvezet-nemi elhajlások, sőt perverzítások vagy szinte a blaszfémiaig tágitott fülledt erotikáját emlegetik mint legfőbb jellemzőit.

Valójában azonban szinte kizárólagosan társadalom- és mentalitástörténeti szempontokkal felvértezve és attitűddel közelednek hozzá: nőíróságának merész-ségét, modernségének elemeit, illetve a tömegkultúrában való megmártózásának és leginkább elsöprő és nemegyszer indokolatlannak tartott üzleti és eladási példányszámjai sikerének okait keresik. Sok esetben a választ kevésbé találják. Vagy nőíróságának, nőléteinek, testiség-megjelenítésének egyediségét és elsőségét állapítják meg. De jóval jellemzőbbek a kijelentések, mint a kifejtett, a történeti visszatekintésű és kontextualizálású, multikauzális értelmezések.

Sokkal kevesebben, alig vannak, akik műveinek esztétikai értékét próbálják kutatni, de rendszerint ők is megállnak ott, hogy a lektúrszerző kontra nem lektúrszerző ismérveit kémlélik. Valójában inkább igazi elemzés nélkül, a ponyva-, a lektúr- vagy a tömegirodalmi értelmezési kereteken belül is bizonytalankodva vagy tájékozatlanul igyekeznek másokat is meggyőző kijelentéseket, kinyilatkoztatásokat tenni.

De ha a komoly, a felszín alatti rétegek és hatások esztétikai vizsgálataihoz csak nagyon kevés esetben jutunk is el, az állandóan felmondott társadalom- és mentalitástörténeti terepen is lenne bizony dolgunk. A vizsgálatok forgótengelye ugyanis minden esetben a nőiség, a testiség és annak irodalmi megjelenítése, valamint a nő és az irodalom lehetséges és szövevényes kapcsolatrendszere – azaz legtöbbször annak csak szűk szelete –, de rendszerint ezt önmagában teszik, és a kérdés történeti előzményei és kontextusa hiányzik; ezért itt leginkább erről fogok szólni.

KITÉRŐ

A nők történetére vonatkozó európai társadalom- és mentalitástörténeti-irodalomtudományi-szociológiai-nő- és társadalmi nem-tudományi stb. vizsgálódások már évtizedek óta zajlanak, a hazai történeti kutatásokban pedig két-három évtizede sűrűsödtek meg a nőtörténeti kutatások. Mindazonáltal napjainkban is, még a tudományos igényű munkákban is nemegyszer komoly ismerethiány mutatkozik, és az adatok, a források nem kellő ismerete miatt könnyen megcáfolható értelmezések születnek, míg más kötetek eredményei átgondolt, szisztematikus forrásfeldolgozások alapján fogalmazódnak meg. Az eligazodást nem segíti bennük az az indulattól korántsem mentes attitűd, ami ha nem is minden, de sok-sok nőtörténeti és nőtudományi munka sajátja, és ha nyíltan sokszor nem is kimondva, de a szerző pontosan érzékelhető érzelmi azonosulásáról vagy távolságtartásáról tanúskodik, de mindenképp átszínezi valami személyes érzelmi viszonyulás is. Mindezt tovább nehezíti az értelmező, a szerző indulattól, sőt, politikai-ideológiai nézetrendszerétől korántsem mentes attitűdje által diktált, sokszor az eredeti műtől elhajló értelmezé-

se. Ez meglehetősen sok feminista (nem ritkán egyenesen tudomány-ellenes) munka sajátja, és ha nyíltan nem is kimondva, de a vizsgált szerző pontosan érzékelhető érzelmi, ideológiai elutasításáról vagy távolságtartásáról szól, illetve nemegyszer sokkal inkább korunk politikai helyzetére való reflektálásként értelmezhető.

Ezért is ítélem roppant furcsának, hogy az elemzők többsége szinte kizárólag a 20. század felől közeledik Erdős Renée-hez és műveihez. Ez az attitűd és időbeli kapcsolattörténeti behatárolás, sőt vakság valószínűleg sokkal érthetőbbnek látszik saját korának elemzői esetében. De számomra tényleg megfejthetetlen, hogyan maradt el mindeddig – különösképpen a nőirodalom bárminemű kérdéskörében – az Erdős Renée-jelenség 19. század felőli olvasása és értelmezése.

Pedig számos, eddig nehezen magyarázható, általában csak jelenség-leíró, és nem jelenség-magyarázó kérdés és problematika válaszai kínálkoznak fel és értelmeződnek, ha a 19. század irányából közelítünk hozzá, és az Erdős Renée-jelenséget innen vizsgáljuk. Márpedig ha innen figyeljük őt és művészetét, akkor egészen más feleleteink szülehetnek, és Erdős magányosságáról, újító lépéseiről is kiderülhet, hogy nagyon is sok társa volt, friss hangja pedig csak lármásabbul tudott megszólalni sokaknál vagy ügyesebb lavírozással sikerült még éppen a kor erkölcsi, közérzési határain belül tartani az egyébként frivol tematikát és hangot. Itt kell utalnom arra a furcsaságra is, ami máig fennáll: a dualizmus korának irodalmi jelenségei még a szakírók körében is sokszor vakfoltnak számítanak, és az elmúlt évtizedek óriási erőfeszítéseinek ellenére is nemegyszer lehetetlen vállalkozásnak tűnik, hogy a 20. századi kutatók a 19. század vég irányából indítsák pl. a modernség, a progresszió felé vezető jelenségek magyarázatát.

TEHÁT NŐKÉRDÉS ÉS IRODALOM. NŐIRODALOM ÉS ÍRÓSÁG

Ha valaki a magyar nőtörténet problematikájának vizsgálatára vállalkozik, azzal kell szembesülnie, hogy a ténylegesen figyelmet keltő és szélesebb körben is észlelhető sűrűsödési pontok közül az egyik, ha nem éppen az első: az önállóság, a professzionalizálódás útjára lépő nőírók kérdésköre. A kérdés és a róla több hullámban újrainduló vita már a 19. század első harmadában, 1830 tájt előkerült, majd a század közepének, második felének – ekkor még csak – irodalmi közéletének nyugalmát borzolta fel – de azt nagyon –, és tette több évtizedre állandósuló és rendre visszatérő vitatémává. A nőírók kérdéskörének tárgyalása a nők szellemi és anyagi önállóságának, autonómiájának, autorizációjának, valamint véleményalkotásának és saját önképük reflexióis és önreflexív megfogalmazásának lehetőségeit (is) érintette, és a probléma tematizálása a nőírókat is mind egyenesebb és egyértelműbb válaszra, kiállásra sarkallta.

Kétségtelen, hogy a 19. század közepén a magyar nők nyilvános fórumokon való megmutatkozása még nagyon szűkkörű volt, és a közgondolkodásban általánosnak számított az a nézet, amelyet Madách Imre is vallott akadémiai székfoglalóján a *Nőről, különösen esztétikai szempontból* címmel elmondott beszédében: „A nő

korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremtő géniusz hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik. Ő mindig csak a szenvedő, sohasem a beható elemet képviseli, s innen, míg a dilettantizmus legkedvesebb kontingensét szolgálja, soha a művészetet és tudományt lényegesen előre nem vitte. [...] A nő alárendelt, testi és lelki ereje védelmet, ápolást keres, az erősebb férfiú lelkében éppoly érzéseket költ, mint az elhagyott gyermek, a hervadó virág, megdermedt madár.”

A nőkérdés, a hagyományos női szerepek megváltozása és mind szélesebbre nyílása pedig – mint társadalmi jelenség – már igazi korproblémává nőtt a 19. század utolsó harmadában. A 19. századvégi Magyarország (de amúgy Európa) sztereotip nőképe szerint ugyanis a tipikusnak tekintett magyar nő – Mikszáth Kálmán meglátása szerint: „[...] szép, deli, eleven, kívánatos, jól süt, jól főz, férjét meggyámolítja, gyerekeit fölneveli, jár mulatságokba, míg fiatal – a templomba, mikor öreg, s összes földi munkálkodása rendszerint ezekben találja határát is.

A kivételek [mint Mikszáth szerint Veres Pálné, az első nőiskola alapítója] annyira ritkák, hogy szinte csodálatosaknak, különöseknek látszanak e lankasztó hazai levegőben, hol még ma is kicsinylő hangon bölcselkednek arról, hogy az aszszony kezébe a főzőkanál való.”

A 19. század második felében formálódó, szakosodó és szétváló szaktudományok sorának új kutatási eredményei azonban erőteljesen megtépázták a korábbi nőképet, és ezzel az elvárt női társadalmi szerep-felosztást, és már egészen új válszokat és rajzolatokat mutattak fel. A nagyipari termelés, a polgárosodás, az urbanizációs és megélnékül migrációs folyamatok Európában egészen új körülményeket teremtettek – nők sora kényszerült valamiféle munkavállalásra (hogy csak egyetlen kérdéskört említsek).

Még ma is kevesen tudják, de legalábbis kevés szó esik róla, hogy a 20. századi női szerepváltásokhoz vezető folyamatok jelentős része nem a 20. század elején – és bár az első világháború alatt és után a minőségi mellett mennyiségi téren is hatalmas változások következtek be ebben, de nem is a Nagy Háború után –, hanem Magyarországon már a 19. század 40-es, 50-es, 60-as–70-es évtizedeiben indultak meg. És talán még megdöbbenőbb, mégis igaz, hogy a női önállóság, az anyagi függetlenedés modernizációs útján az írónők, a színésznők egy már ott lépkedő csoporttal találkoztak. Ők a prostituáltak. Azaz – kétségtelenül – egy kisebb számú, szerencsésebb csoportjuk. Míg ugyanis a nagyüzemi munkába kényszerülő nők vagy a városi cselédség valójában nem volt képes munkájából egyedül az önfenntartásra sem, nemhogy a családfenntartásra, a prostituáltak, azaz pontosabban: a prostituáltak egy szerencsésebb köre – ha keserves és szörnyű áron is – képes volt rálépni a tényleges női önállósodás és önfenntartás útjára. Amellett, hogy nemegyszer és az időben előre haladva nemsokára a prostituált romlottságának hangoztatása mellett – amelyben végtelen sok igaztalanság van, hisz legtöbbjük kényszerből jutott erre a sorsra – személye és léte mindinkább a szabadosság-szabadság fogalmának ráértésével idéződt meg és értelmeződött.

A prostituált (és majd annak irodalmi megjelenítése), a fizetett testi szerelemből élő nő léte és a róla való diskurzus pedig durván megtámadta és kikezdte a kor nőmodelljeit. Nemsokára pedig már egy olyan nőmodellt teremtett meg, aki előtt – ha nem is garantáltan, és pokoli durva árat fizetve érte – az anyagi függetlenség és pénzügyi önállóság elérésének lehetősége is megnyílt. Vulgárisan azt mondhatom: ez aztán alaposan ki is verte a biztosítékot. Egyfelől. Másfelől viszont például szolgált, inspirációt és megerősítést adott a normasértéstől nem visszakokozó vállalkozóknak, lányoknak és asszonyoknak.

A téma és a szereplők frivolsága azonban nemegyszer gyakorlatilag egyfajta „másbeszédet” teremtett. Azaz sokkal inkább a prostitúcióról folyt a társadalmi diskurzus és a hangos vita – kevéssé tudjuk, de akár a parlamentben vagy az összes akkori médiafelületen és könyvtárnyi irodalomban –, mint magáról a tényleges alapproblémáról: azaz a női önállósodásról, a nő férfi nélkül való önfenntartásáról. Holott közben a női szerepváltás útján a 19. század második felétől a nők hangsúlyos és felvállalt megjelenése egyre erősödött a nyilvánosság terében, szociológiai-pszichológiai-lélektani-antropológiai-testmérettani stb. vizsgálatok indultak arról, milyen és mire alkalmas a nő.

A 19. század második felétől megsűrűsödött az egyéni női normasértők száma (itt példaként az irodalom környékén járókból válogattam: Szendrey Júlia – Kánya Emilia, Satanella, Vay Sarolta/Sándor, Jászai Mari, Fesztyné Jókai Róza lépéseire gondoljunk), s ezek az esetek – bár zajos botrányokat kavartak – folyamatosan lazították a nők normasértésének társadalmi elutasítását. Olyannyira, hogy a 19. század utolsó harmadában a normasértő női személy már egyenesen sztárkultusz tárgya és elindítója lehetett (pl. Fedák Sári). Mind erőteljesebben alakulni kezdtek egyes, a női identitáshoz kötődő társadalmi csoportok (színésznők, íróknők, szerkesztőknők); bizonyos, a nőket érintő irodalmi (pl. író-és-kérdés), művészeti (pl. színésznő-kérdés – Blaha Lujza, Laborfalvi Róza), társadalmi kérdések (pl. nagyvárosi cselédség, munkásság, prostitúció) köré csoportosulva formálódtak a női szerepváltás lépései. Mindezek pedig mindinkább megteremtették, sőt felkorbácsolták az új női foglalkozások és térnyerés igényét, miközben azok elfogadását is nagyban segítették. Ennek nyomán a hagyományos női szerepektől eltérő, új női csoportok, újfajta női identitások mintázatát formálták meg és dolgozták ki, sőt, új női életmodelleket alakítottak ki (elől jártak benne a színésznők: Jászai Mari, illetve a sztárkultusz kialakítása-kialakulása, amely Fedák Sárihoz köthető). Innentől új női célok kezdtek artikulálódni – pl. egyre szélesebb körű munkavállalás, választójog, emancipációs törekvések, személyiségi jogok, egyenjogúság stb. kérdéséhez kapcsolódó vélemények – és fogalmazódtak meg, a 19. század végével, a századfordulón pedig a női emancipációs mozgalmak és törekvések intézményesülése is megindult (lapalapítások, női egyesületek stb.).

Ebbe a rendszerbe helyezve Erdős Renée *írói útja* egyáltalán nem magányos és – kétségtelen, egy szűk, az irodalmi közegben is megforduló, nem túl széles körű nőközösségben – az írónői léte és választásai nem is feltétlen kirívóak. És újítónak véggépp nem mondhatóak. Inkább azt mondhatjuk, épphogy egyenesen vezetett egy

már kitaposott útra egy saját világát, közegét szűknek érző nőt, hiszen női példák sora állt előtte. Egyáltalán nem tűnt megvalósíthatatlannak, hogy előbb a színházi világban való önállósodáshoz, majd mikor az önnön tehetségtelensége miatt besült, az irodalmi világban való helytaláláshoz vezesse. Az írónői lét Erdős Renée-nek a már mások által kipróbált női, asszonyi út nagyon is elfogadott szerepeket, megoldásokat kínált – és ő ezekkel maximálisan élt is és elfogadta azokat: a férfi mentorok segítségét pályája kiépítéséhez vagy a(z akár boldogtalan, de mégis csak) házasság vágyát és intézményét.

Ehhez képest azonban egészen más szempontokat vet fel, hogy íróként Erdős Renée szépírói munkáiban hasonló kérdésekről mit és hogyan ír, hogy szereplői milyen választások elé kerülnek, és az előállított helyzetekben miféle válaszokat adnak. Ahogy már említettem: egyik ikonikus művében például, az 1923-as *Nagy sikoly* zárásában a női szerepekből a női helyett a gyerek melletti anyaság választását.

Arról, hogy Erdős Renée, a modern nőíró szerzőként szereplőjének konzervatív válaszát alkotta meg – itt most egyetlen példaként *A nagy sikoly*-ban, alapvetően a mai fogalom-meghatározás szerint –, esetleg már olvashattunk. Igaz, az Erdős-elemzések túlnyomó része folyamatosan oszcillált a valóságos női szerepválasztás és a szereplői útválasztás megjelentése között, és nemegyszer összemosta Erdős Renée saját sorsválasztásait autorként létrehozott szereplőinek választásával.

Arról viszont jóval kevésbé olvashattunk, hogy merész vagy új lépésnek számított-e – hogy csak néhány példát említek – a kor szépirodalmi alkotásainak mezőrendszerében a testiség és a házastársi és anyai szerep közötti választás nyílt tematizálása. (És akkor még egyáltalán nem is szoltam a testiség, a testi vágy megjelenítéséről az – úgymond – modern magyar irodalmi hagyományban. Más-hol többször és hosszan írtam már pl. az erotikáról szóló versbeszéd rózsá- és méh/füllánk szimbólumrendszerének egyre nyíltabbá és erotikusabbá feszítéséről, mind szélesebb körű elterjedéséről, illetve arról, hogy a 19. századi újromantikus lírikusok miként vívták meg öldöklő harcukat, hogy a magas irodalom regiszterébe a testi vágy nyílt megjelenítése is bekerülhessenek.) Vagy éppen fordítva, Erdős Renée csak egy, a közhangulatot amúgy is nagyon foglalkoztató és izgató kérdést jó érzékkel emelt be szépirodalmi műbe, és tudatosan, a többség számára még éppen elviselhető határig feszítette a húrt, miközben nem mellesleg, remek üzleti vállalkozásként óriási példányszámban adta el munkáit. De hasonlóan érdekes eredményeket hozhatna – mondjuk az is –, hogy *A nagy sikoly* asszonysorsa, testképe és az arról való beszéde – a botrány izgalma mellett – milyen felszabadító és elgondolkodtató erővel bírt a kor női olvasói számára, akiknek a szexualitáshoz való viszonya kiérleletlen és rendkívül szűkre szabott volt, a házasságon belüli és kívüli testi kapcsolat, szexuális élvezet témája kimondatlan, kipróbálatlan és talán tiltott is volt.

Nyilván ehhez a megfelelő befogadói közeget kellett megtalálni, és mint oly sokak, ezt a lehetőséget, köztük Erdős Renée is – az akkori viszonylatokban – hirtelen megapolisszá növvő Budapesten kereste, mind önmaga számára, mind elsődleges olvasóira gondolva.

Visszatérve tehát a női szerepváltás folyamatához, a nők térfoglalása addigra egyre szembeszökőbb lett a polgárosodó és urbanizálódó nagyvárosban, ahol a centrum-periféria viszonyrendszere valamint a perszonális kapcsolathálózat-építés és ennek megítélése, elfogadása már gyökeresen máshogy alakult, mint a falvak vagy kisvárosok kisközösségeiben. Először az keltett feltűnést, hogy a nők egyre több új nagyvárosi helyszínen jelentek meg és birtokba is vették azokat. Valószínűleg ez az erőteljes női térfoglalás – mint valóban igen modern jelenség – is közrejátszott abban, hogy a nagyvárosi urbanizációs környezetre sokan máig az újjító, a „modern” törekvések helyszíneként tekintenek (opozícióban az „elmaradott” vidékkel). Másfelől a civilizációs nagyváros mindinkább a nők megbotlásának, a bűn, a fertő stb. helyszíneként kezdett objektivizálódni. A fizikális térfoglalással egy időben a nők érzelmi önállósodása, identitáskeresése, önálló gondolkodásának artikulálása (azaz az érzelmeik szerinti társválasztás, a lelki életük gondjainak és akarataiknak megfogalmazása és kiélése, a tanulás és tudásfelhalmozás igénye, új képességek megszerzésének vágya stb.) is megindult, ahogy erre korábban már utaltam.

A modern nagyvárosi nő szimbóluma a 19. század közepétől – ahogy a század mindent elsöprő kaméliás hölgy-szimbóluma, majd a századfordulón a kegyetlen fővárost is jelzi – az önnön testéből megélt, abból saját egzisztenciát építő, anyagilag is önfenntartó prostituált lett (nem pedig a testetlen lelki társ vagy a hűséges házastárs és anya). A századfordulóra pedig például Lux Terka, egy másik író nő a fővárost így állította olvasói elé – szinte napra pontosan az előadásom elején idézett Erdős Renée-vel egyidőben:

„És itt csapja be a könyvet az olvasó. Végignézte Budapestet. A szép, kedves, elegáns, könnyű erkölcsű, okos, raffinált Budapestet, aki csodás karriert futott meg. Az anyja tót napszámos-asszony, az apja sváb pallér s ő maga, a borzas, repülő hajjú, mezítlábos kis Schneider Fáni, előbb a Rácváros utcaporában játszik, később a hajdani Szent Péter külvárosban, részeg lókupeceknek és halkereskedőknek énekel, még később a mostani Gizella-téren, a német-színházban, aztán magyar kokott lesz belőle és az emberek megszámlálhatatlan légióját örli össze szép fogával.

Éz a mi Budapestünk. A milliószer elátkozott, megvetett, kipellengérezett, gyűlölt, bemocskolt: kőasszony, aki gúnyos, hunyori szemével hidegen, biztosan néz maga elé, anélkül, hogy az ujját is megmozdítaná. Nincs rá szüksége. Ezren fekszenek lába előtt, holtan, véresen, mocskosan, koldusan, az ő fanatikus szerelmei, kiket ő tett tönkre ő szívta ki a vérüket, agyvelejüket, ő ropogtatta össze a csontjukat, ő cifrázkodta el a vagyonukat s azután ellökte őket magától. És jöttek az új hódolók, az új őrzöngők, az új szerelmesek és megismétlődik, nem, folytatódik az asszony munkája, aki embervért iszik, aranyat eszik és két karját hívogatóan, csábítóan nyújtja ki az ország négy sarka felé.

És az emberek jönnek, északról, nyugatról, mindenünnét. Az ország szegény, se kultúrája, se hatalma s az emberek gazdaságról, kultúráról, hatalomról álmodnak az éjszakában. Hiába! Ez a kőasszony csak hiteget, röpke kéjt ad, de boldogságot és

nyugalmat nem osztogat. Csak elvesz. Mindent: boldogságot, nyugalmat, becsületet és az életet.”

Ebből a nézőpontból azonban Erdős Renée megtorpant, és nem lépett erre az útra. Nagy hatású írásait a nőkérdés 19. századi viszonyrendszere felől nézve tehát korántsem lehet újítónak láttatni. Különösségét nem ebben kell keresni és megfogalmazni. Sokkal inkább azt szükséges megvizsgálni, hogy – leválasztva ténylegesen végigjárt életútjáról – a műveiben megfogalmazott tartalmak és üzenetek valójában mit és hogyan szólnak hozzá ehhez a korkérdéshez. Annak elemzése például, hogy Erdős Renée milyen érzékkel és írói tudással volt képes megjeleníteni azt az óriási, sokak által nehezen elfogadott felismerést, hogy a női lélek, a női test és a női erotikus vonzalom létezik, hogy a házasságban és a személyes kapcsolatokban ez miként jelentkezik mint új szempontrendszer és hogyan működik, vagy hogy erről szépirodalmi közegben szó eshet és milyen bátorsággal, milyen választásokkal és milyen végkifejtéssel, nyelvezettel stb. ábrázolódik és íródik meg, sokkal érvényesebb válaszokat ígér. Ebből a szempontból a „női befűtött földi kis paradicsomot”, a női erotikát az írásaiba beemelő Erdős Renée éppen hogy végtelen sztereotip, sőt, nyárspolgári és a kor – Madáchéhoz hasonló vagy a Mikszáth által említett – férfitársadalmának elvárásaihoz igazodó választ ad például a már emlegetett, talán leghíresebb regényének, *A nagy sikoly*nak a lezárásában, amikor minden addigi nyugtalanító ígérete és így várakozásunk ellenére is visszakozik a főszereplő a nőiségének megélésétől és az anya-szerepbe lép vissza (már ha ezt visszalépésnek lehet értékelni). Ennek a váratlannak mondható, sokak által az előzmények miatt falsnak érzett döntésnek és választásnak, az ígért és a megvalósulás dichotómiájának művészi kimunkálásáról, miértjeiről, bátorságáról avagy bátortalanságáról, a szerzői akarat, őszinteség és annak művészi megformáltsága közötti bonyolult rendszernek a vizsgálatából kibontakozó kép bizonyíthatja vagy cáfolhatja Erdős Renée írói minőségének újításait.

Úgy vélem – itt csak egyetlen szempontot kiemelve – bizonyosan érdemes például a 19. századi korproblematikák felől nézni személyes lépéseit és olvasni életművét. Az Erdős Renée-magyarzatok sarokpontja, azaz az Erdős Renée mint nőíró-jelenség tehát minimum újragondolásra és finomhangolásra szorul.

Az Erdős Renée-irodalom másik sarokpontja lektűrszerzőként való megítélése. Valószínű, pontosabb és eredményesebb is a tömegirodalom megnevezéssel és értelmezésével közelíteni hozzá. Erdős Renée népszerűsége is azonnal értelmezhetőbb, ha a 19. század közepétől a tömegkultúrában lezajló folyamatokat összeolvasnánk az Erdős-életművel, hiszen nyomban kiderülne, hogy a tömegirodalmi, de a magas irodalmi regiszterig fel sem látó piacon könyvtárnyi olyan irodalom született már fellépéséig, amely nyíltan a szexualitást, a nemi vágyat, a nemi elhajlásokat és más-ságot választotta témájául. (És hogy konkrét példákat is állítsak, ahol a prostitúciós és az irodalmi élet egy nőben összehajlik: talán a két legismertebb Jászai Mari és a leginkább Krúdytól és Krúdyból ismert, *A Hétk*ben is publikáló, több kötetet megjelentető, a legmagasabb társadalmi presztizsú eliteknek szalont fenntartó Pilisy Róza neve. Ők egyrészt igen hasonló, másrészt egészen eltérő utat találtak a polgári és a

társadalmilag megbecsült magán-, köz- és irodalmi életbe. Még ha ez az út azonban rendkívül kivételesnek és kivételezettnek számított. De ha nagyon-nagyon esetlegesen is, de létezett.)

Igaz, hogy csak néhányuknak, de a kivételezetteknek az újonnan formálódó színészi vagy írói stáusz menekülésnek és felemelkedésnek látszott, elérésével sikerült felkapaszkodniuk a társadalmi ranglétrán, akár évtizedeken át fényűző életet is élhettek, elfogadást nyerhettek, és példájuk erősen érzékenyítette a kor társadalmát is.

Hosszan folytathatnám még, de nem teszem. De talán ez a néhány gondolat elfogadhatja Önökkel is, hogy Erdős Renée folyamatos újrafelfedezése, illetve a róla szóló eddigi megállapítások ismételtetése helyett végre valóban olvassuk Erdős Renéeét. Megúsztatatlannak látszik. Ismerjük meg őt és sajátos művészetét, melynek nem feltétlen az új és tiltott tematika, a női szerepvállalásban tett lépéseinek elsősége a legfőbb jellemzője, hanem az a befűtött földi kis paradicsomot ígérő, hitegető, de boldogságot nem adó, kitárulkozóan őszinte, de egyben viharokat gerjesztő, nyugtalanító hang, amely a testi véráram-tolulások mellett kimutathatóan Ady és Babits verssorait és versbéli hangjait is felkorbácsolóan és megtermékenyítően felajzotta.

Vagy keressük meg, hogy a testiségen kívül például hogyan jelentkeznek munkáiban a 19. század nagy, a századvégre vulgarizálódott és a közvéleményt is foglalkoztató kérdések. Csak egyet említek még a lehetségesekből: a milióelméleti tanok, a vulgárdarwinizmus kiválasztás és kiválasztódás tételei, üzenetei, amik alól nem pörgött ki az idő (Vö. az *Új sarj* címválasztását a Hippolyte Taine-féle milióelmélet végletes determinizmus-tanával). Mindazt, ami végül is sok-sok testi odaadása mellett is – legalábbis saját maga számára és mára – csak fals ígérlet, napjainkra pedig fakuló műtadarab maradt. Mert ahogy egy másik versében írta, valószínű, ma is értelmezendő például, amikor arról ír, az igazi életben már nem is volt kire és mire várnia.

Vannak leányok, remegő szüzek,
Csókot nem adnak soha senkinek.
Vágyuk fehér, miként az imádságuk,
Órangyal őrizi az álmuk,
S tavasszal, ha a hóvirágok nyílnak
S ébred a kert: magukban sirnak.
Ilyenkor szomoruk, halványak
És vőlegényre várnak.

Vannak asszonyok, szomorúk, szüzek,
Csókot nem adnak soha senkinek.
Vágyuk biboros, mint az alkonyég,
Szemükben hideg, szent csillaga ég

Az eltemetett, elfeledett multnak,
Ritkán mosolyognak. Sok titkot tudnak,
A szavuk zengő, mint egy régi óra
Finom ütése. Kedves, szép halottak.

Becsukott kertek... alvó paloták...
Lelkükben egy színes mesevilág
Csodái múlnak és fakulnak...
Fák, mikről ismeretlen, nagy virágok
Hímporos szirmai hullnak...
Bennők minden áldás – és minden átok.
Csak nagyon jót és nagyon rosszat láttak,
Korán öszültek, korán elfáradtak,
És bucsut mondtak a világnak...

Vannak leányok, remegő szüzek...
S asszonyok, akik semmire se várnak...

Irodalom

- ADY Endre 1906, *Erdős Renée*, Budapesti Napló 1906. január 21.
- BALASSA József 1926, *Erdős Renée csodálatos élete*, Literatura 1926/4.
- BÁN Zoltán András 2018, *Akit nem tudtak felzabálni a férfiak*, Erdős Renée *Ifjúságunk* című kötetéről, *Élet és Irodalom*, 2018. augusztus 24.
- DRESCHER Pál 1930, *A magyar könyvtermelés és a főváros könyvolvasása a háború utáni években*, Magyar Szemle 9. kötet, 1930/5–8. sz.
- ERDŐS Renée 2018, *Ifjúságunk*, szerk. MENYHÉRT Anna, Bp., Szépművészeti Könyvek
- ERDŐS Renée 2016, *A nagy sikoly*, Budapest, Szépművészeti Könyvek
- Erdős Renée*, A Hét, 1901/43, 714.
- HOVÁNYI Béla 1927, *Erdős Renée. Irodalmi tanulmány*, Miskolc, Magyar Jövő
- ILLÉS Endre 1930, *A Brüsszeli csipke. Erdős Renée regénye*, Nyugat, 1930/20, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00500/15571.htm>
- ISZLAI ZOLTÁN 1990, *Az orgazmus történetisége. Erdős Renée: A nagy sikoly*, *Élet és Irodalom*, 1990/4, 11.
- KAFFKA Margit 1910, *Erdős Renée: Az aranyveder*, Nyugat, 1910/12, <http://www.epa.hu/00000/00022/00058/01662.htm>
- KARINTHY Frigyes 1910, *Erdős Renée: Aranyveder*, Renaissance, 1910. június 25.
- KÁDÁR Judit 2001, *A „zseniális poétalány”. Erdős Renée szubverzív lírájáról*, Alföld, 2001/6, 57–67.
- KÁDÁR Judit 2006, *Erotikus, katolikus*, Erdős Renée, 1879–1956, Magyar Narancs, 2006/45.
- KÁDÁR Judit 1997, *„A legerotikusabb magyar írónő”: Erdős Renée*, Műhely, 1997/5. sz. 43–47.
- KRÚDY Gyula 2004, *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*, Bp., Noran
- LEHOTAI [KOSZTOLÁNYI Dezső] 1902, *Erdős Renée: Jöttem hozzátok*, A Hét, 1902/12.
- LYKA Károly 1902, *Két költő. Erdős Renée – Harsányi Kálmán*, Új Idők, 1902/51, 547.
- MENYHÉRT Anna 2013, *Női irodalmi hagyomány: Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czöbel Minka, Kosztolányiné Harnos Ilona, Lesznai Anna*, Budapest, Napvilág Kiadó

- MENYHÉRT Anna 2016, *Egy szabad nő, Erdős Renée regényes élete*, Bp., General Press Kiadó
- RADNÓTI Sándor 1991, *Erdős Renée: A nagy sikoly, Polcz Alaine: Asszony a fronton*, Holmi, 1991/10, 1369–1372.
- SÍPOS Balázs 2002, *A felszabadult sikoly*, Mozgó Világ, 2002/12, <https://web.archive.org/web/20071024145220/http://www.mozgovilag.hu/2002/12/11%20Sipos.htm>
- SOMLYÓ Zoltán 1902, *Erdős Renéhez*, Magyar Génius, 1902/4.
- SZÁSZ Zoltán 1904, *A nőírók ellen*, Jövendő, 1904/16, 11.
- I. SZENES Piroska 1927, *Lavinia Tarsin házassága, Erdős Renée regénye*, Nyugat, 1927/21.
- [VOINOVICH Géza] 1902, *Erdős Renée: Versek*, A Hét, 1902/49, 788–789.



SZENTE MÓNIKA: *Gránátalma*

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

A kiegyezést követő társadalmi, olvasói igények változása és a magyar történettudomány fejlődése új kihívások elé állította a történelmi regények szerzőit. A nemzeti identitás megóvása, megerősítése, a problémák megoldásához szükséges utak, válaszok keresése érdekében a kutatók és az írók tudatosan, tudományos igénynyel fordultak a történelmi, kulturális hagyomány felé. A történelmi múlt kutatása, fikciós újrairása alkalmat és lehetőséget biztosított a jelen kényes kérdéseinek allegorikus tárgyalására, a tabu-témák körüljárására a történelmi idő távlatában, ezáltal a jelen értelmezésére. Ahogy Vallasek Júlia találóan összegezte, a kordivat, az allegorikus olvasat lehetősége, a különböző politikai nézetek, szellemi irányzatok alapelveinek alátámasztása és a nemzeti identitás megteremtése, megerősítése miatt az I. világháború után világszerte reneszánszát élte a történelmi regény. Így volt ez 1920-as években a történelmi Magyarország teljes területén is.

A történelmi regény a történettudományhoz hasonlóan igyekszik a megismert tények alapján feltárni múltbéli eseményeket. A húszas évek kényes kérdéseinek (pl. vallási, etnikai különbségek) művészi megjelenítésére az írók a realista ábrázolást tartották megfelelőnek. Az események helyszínéül gyakran választották a falut (nem csupán a népi mozgalom vonzáskörébe tartozó szerzők).

A történelmi regény műfajának kérdései több ponton rávilágítanak arra is, miért sorolják ezeket a regényeket a ponyvák közé, miért esett ennek áldozatául több női szerző, így Gulácsy Irén is. Laczkó Géza a *Nyugat* 1937. évi 10-es számában némi iróniával jelentette ki: „Történelmi regény tulajdonképpen nincs, illetőleg minden regény, amely az író korától pár évtizedre nyúlik vissza, már történelmi...” Később, finomítva felvetésén, hozzátette: „Komolyan véve a dolgot, minden regény történelmi regény, amely nem az elképzelt jövőt vagy a múltat ábrázolja.” Végül a történelmi regényt nem műfajként, hanem a regények egy csoportjaként határozta meg.

Fenntartásai visszatérő kérdések a műfaj irodalmi értelmezésének történetét tekintve. Laczkó Gézát éppen a két világháború között született történelmi regények történelemhamisítása, félrevezető hatása háborította fel. Noha bírálata nem kevésbé volt ideologikus eredetű, mint azon szerzők indíttatása, akiket egy-egy eszmerendszer igazolásának szándékával vádolt, felhívta a figyelmet a műfaj néhány alapvető kritériumára, és érintőlegesen a befogadó, olvasó szerepére is.

A későbbiekben számos irodalomelméleti, filozófiai nézet ütközött a történelmi regény vonatkozásában. Valójában nem jutottak dűlőre sem a szerző, sem az olvasó felől közelítve, de a műveket önmagukban vizsgálva sem. Úgy tűnik, hogy a történelmi regény műfaja önmagában hordozza a dichotómiát, amit azért lényeges hangsúlyozni, mert ez hatással volt és van Gulácsy Irén életművének megítélésére is.

Hites Sándor összefoglaló munkájában hangsúlyozta a műfaj flexibilitását, sokszínűségét: „A történelmi regény egyaránt kötődhet a romantikához, a biedermeierhez, a realizmushoz, a posztmodernhez, lehet dokumentarikus vagy mágikus realista, horror vagy fantasy, lehet krimi, románc, ifjúsági regény.” Ennek köszönhető, hogy a műfajalapítónak tekintett Walter Scott sikerétől számítva a történelmi

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET MEGJELENÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

regény széleskörű, eltérő ízléssel rendelkező olvasóközönséget szólít meg, ennek fényében a fogadtatás és a megítélés is gyakran ellentmondásos.

A magyar befogadástörténetben például újra és újra fellángolt a vita a hitelesség kérdésével kapcsolatban. Az író alárendelheti-e a történelmi hitelességet az esztétikumnak? Vagy szabadon formálhatja-e az ismert eseményeket saját írói szándéka szerint? Például változtathat-e közismert tényeken azért, hogy főszereplőjéből hőst alkosson? Fontos kérdések ezek, azonban értelmezői oldalról feltehetnénk ugyanezeket a kérdéseket fordítva is: a hitelességre való törekvés elegendő-e ahhoz, hogy egy művet irodalmi alkotásnak tekinthessünk?

A húszas-harmincas években ellentmondásosan viszonyultak a hitelesség kérdéséhez: egyesek az esztétikumot helyezték előtérbe, mások hű korrajzot, tárgyi és mentalitásbeli ábrázolást vártak el. A hitelesség ekkor a nemzeti identitás vonatkozásában vált központi kérdéssé. Amikor egy történelmi regény szerzőjének feltett szándéka volt a múlt feltárásán keresztül a jelen problémáira válaszokat találni – mint Gulácsy Irénnek is –, érthető műfaji elvárás volt a helyes, lelkiismeretes, felelősségteljes forráshasználat, a szereplőket körülvevő természeti és tárgyi környezet, valamint a korszellem ismerete. Azonban a felsoroltak nem elsődlegesen poétikai, irodalomesztétikai szempontok, keveset árulnak el magáról az alkotásról. Igaz azonban, hogy a hitelesség egyik megjelenési formája, a leírás már esztétikai szempontból is fókuszba kerül a történelmi regények esetében. Egy oda nem illő tárgy, étel nemcsak zavaró, de komikus is lehet, mint Karinthy paródiájában, amelyben két indián üdvözli a partraszálló hajóst: „»Megkövetem tisztelettel az urat, bocsánat, ha kérdéssel zavarom. [...] nem Kolombuc Kristóf úrhoz van szerencsénk?« [...] Mondok, de bizony, hogy a' vónék. Éppég, hogy az. No, erre odafordul a magasabbik indiánus a másikhoz, oszt vígan félrecsapja a kalapját, oszt aszongya a másik indiánusnak, de jól rávert a vállára örömbé, aszongya: »te Pista! hiszen akkor mi föl vagyunk fedezve!«”

Gulácsy Irén a történelem és az irodalom szempontjából is eseménydús, forrongó, változásokat előidéző időszakban élt. Íróként érzékenyen reagált a tapasztalt társadalmi, gazdasági átalakulásra, problémákra, a politikai, szellemi élet különböző irányzataira. Hogy egy fiatal nő miért fordult a történelmi regény műfajához, azt a fent részletezett történelmi, politikai események által előidézett korhangulat mellett életének, sorsának néhány momentuma is indokolta.

Fontos tisztázni, hogy Gulácsy Irén a feltehetően Németh László nyomán a recepcióban vissza-visszatérő tévedéssel ellentétben *nem* erdélyi származású. A vajdasági Közép-Bánságban, Lázárföld-pusztán született, nemesi család sarjaként. Németh László csupán regényeinek erdélyi vonatkozását, jelentőségét hangsúlyozta, ezért és közéleti, szerkesztői tevékenységének erdélyi vonatkozása miatt tett említést róla az erdélyi irodalomról szóló tanulmányában.

Gulácsy Irén 16 éves volt, amikor férjhez ment unokabátyjához, erdődi Pálffy Jenőhöz, aki az Esterházy-család hercegi ágának mérnöke volt. Dombóváron, ké-

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

sőbb Kismartonban éltek. A fiatal feleség gyakran elkíserte férjét vasútépítói és vízi mérnöki munkáinak helyszíneire is, ahol megismerte a vidéki kubikus és paraszti világot. Ebből az élményből merített novellái megírásához, regényei szereplőinek jellemrajzához, s annak a tárgyi környezetnek korhű leírásához, amelyet a korabeli kritika oly fontosnak tartott a történelmi hűség összetevőjeként. A házaspár Szegedre, majd Nagyváradra költözött, ahol Pálffy Jenő a római katolikus káplán főmérnöke lett.

1919-ben jelent meg Gulácsy Irén első novellája a nagyváradi *Magyar Szó*-ban, majd sorra láttak napvilágot riportjai, publicisztikái a *Nagyvárad* című lapban, amelynek belső munkatársa lett. Férje támogatta írói törekvéseit, egyikük sem sejtette, hogy ez később megélhetésük biztosítója lesz. Pálffy Jenő ugyanis súlyosan megbetegedett, 1925-ben megrokkant és munkaképtelenné vált. Gulácsy Irénre hárult férje ápolása és mindkettőjük eltartása. Ez azért lényeges momentum, mert a nő korabeli helyzete és megítélése, a nőkkel szemben támasztott elvárások kettősége mellett Gulácsy Irén a modern nő megtestesítője volt: hivatásos íróként családfenntartó.

Nagyváradon mutatták be első színdarabját, a *Mire megvirrad*-ot, majd ugyanott és Kolozsváron a továbbiakat: a *Napáldozatot*, amellyel 1924-ben elnyerte a kolozsvári színház drámapályázatát; a *Kincset*, a *Valutát*, a *Kobrát* és a *Székely vért*. Szintén 1924-ben jelent meg első regénye, a *Hamueső*, egy évvel ezután pedig a *Napkelet* regénypályázatán első díjat nyert regénye, a *Förgeteg*. Elbeszéléskötete, a *Ragyogó Kovács István* Marosvásárhelyen jelent meg. 1927-ben elvesztette a férjét, s ekkor adták ki a számára legnagyobb sikert hozó regényét, a *Fekete völgyenyeket*.

Előbb Kolozsvárra, majd Budapestre költözött, ahol a Singer és Wolfner kiadó szerzője, valamint a *Magyarság*, a *Pesti Hírlap* és az *Új Idők* munkatársa lett. Sorra jelentek meg több kiadásban és nagy példányszámban történelmi regényei (*Pax vobis*, 1930; *A kállói kapitány*, 1933; *Nagy Lajos*, 1936; *Jezabel*, 1941 és 1944) és elbeszéléskötetei (*Történelmi miniatűrök*, 1937, *Tegnap és régmúlt*, 1939). Tormay Cécile-hez hasonlóan közéleti szerepet is vállalt, a romániai Országos Magyar Párt alelnökeként. Társadalmi megítélése azonban nem volt olyan ellentmondásos, mint Tormayé, a kisebbségek érdekvédelme, képvisellete, írásaiban is megmutatkozó humanista szemlélete miatt köztiszteletnek örvendett.

Írói és közéleti tevékenységét számos díjjal honorálták. Elnyerte az MTA Péczely-díját, Budapest Székesfőváros Kazinczy-díját, majd a Petőfi Társaság Jókainagydíját és a Corvin-koszorút. Oblataként belépett a bencés rendbe. 1944-ben egy ideig bújtatta kiadóját, Farkas (Wolfner) Istvánt, ezért a Gestapo kihallgatta és három napig őrizetben tartotta.

1945. január 2-án halt meg, amikor házukat egy gránát becsapódása felrobantotta. Mindennek jegyében szemléletére nyilvánvalóan hatott katolicizmusa, de nem kirekesztő, didaktikus módon. Íróként regényeiben a mindentudó elbeszélő pozíciójából is hangsúlyozta a vallási különbségek, ellentétek fölöslegességét,

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELENÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

kártékonyságát. Nyilvánvalóan az első világháborút követő veszteségek és Trianon traumájára is megoldást, válaszokat keresett. Íróként ezt elsősorban történelmi analógiák értelmezésével tette, az anyaországi és a kisebbségbe szorult magyarság önvizsgálatát sürgetve, nem nacionalista felhanggal, hanem a megmaradás lehetőségeit kutatva. Noha néhány bírálója Szabó Dezső, majd a népi írók szemléleti jegyeit vélte felfedezni regényeiben, Gulácsy Irén valójában *centrista* volt. Mindenfajta radikalizmus távol állt tőle, konszenzusra való törekvés és szolidaritás jellemezte.

Az *Erdély lelke a legújabb irodalomban* című gigantikus tanulmányában Németh László elsősorban a *Hamuesőt* értékelve, már beérkezett íróként emlegette Gulácsy Irént. A szereplők jellemformálása, nyelvezete, a kompozíció tekintetében férfias alkotónak tartotta. „Nyelve komor és tömött, mint a homlokát ráncoló novemberi ég. Hibátlan kompozíciójú regénye, a *Hamueső* egész Erdély keresztmetszetét adja egyetlen erdélyi falu történetében. Alakjai túlnőnek a regényen, szimbolikus magasságokig, mindenik az emberek egy rétegeiért van s egybekapcsolt történetük az egész Erdélyért. De a messzenyilálló háttér előtt erős realiztikus ábrázolás szuggerálja a való életet.” Tömörkény, Móricz és Szabó Dezső erényeinek szintézisében egyfelől nőiességét látta, másfelől túlzottan kiszámítottnak is tartotta.

Schöpflin Aladár a Trianon után Romániához tartozó magyar falu lakóinak sorsát követő regény témaválasztását dicsérte, kiemelve a vállalkozás hiánypótló voltát és bátor vállalását: „Illetlenül keveset tudunk az új határokon túl rekedt magyarokról.” – írta. Értelmezésének másik kulcsmondata Gulácsy szemléletének lényeges elemére utal. Azt vizsgálja, hogy az „Egyének sorsa hogyan alakult át a közsors nagy átforgatásában?” Tehát kiemelve a szerzői törekvést, egyén és közösség sorsának összefüggéseit hangsúlyozza. A Móricz Turi Daniját idéző főszereplő, Bass Menyhért drámája az egész falu pusztulásához vezet, ugyanakkor vesztét éppen a kizsákmányolás elleni küzdelem okozza. A néhol valóban erőltetettnek tűnő párbeszéd mellett a narrátor, mindentudó elbeszélő drámai hangneme előrevetíti a tragédiát. A regény lineáris szerkezete ellenére az olvasó számára nyilvánvaló a történet kimenetele, azonban – akár Móricz vagy Mikszáth prózájában – a szerző mindvégig fenntartja a feszültséget. A kritikusok által elnagyoltnak tartott jellemábrázolás oka, a narrátor hangsúlyos szerepe, úgy vélem, nem írói hanyagság vagy hiányosság, hiszen valamennyi vélemény egyezik a szerző felkészültségét, igényességét illetően. Mindez inkább a történelmi regény egyik alfajának, a *parabolaregénynek* sajátosságaira utal.

A példázatregényben a szerző hipotetikus helyzetet teremt, akkor is, ha történelmi regényről van szó. Ezt azért teszi, ami a regényt részben előhívta, hogy a világról alkotott képét, megoldási javaslatait művészi formában közölhesse. A parabolaregényben kissé elnagyolt a cselekmény, amit a *Hamueső* esetében is tapasztal az olvasó, hiszen a narrátor összefoglalva, szinte az események vázlatát nyújtja. Bass Menyhért bemutatása során például összevonva az idősíkokat, visszatekintve az olvasó által nem vagy alig ismert előzményekre, és előre vetítve szereplője és a közösség sorsát, voltaképpen rövid szintézisét adja a regénynek: „Kivert maradt Bass

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

Menyhért az apja halála után is. Se ökrösök, se furikusok nem vették be soha. Hiába tanult a városban, hasztalan volt a név, a vagyon, az eredet bélyegét nem felejtethette semmi. Ám a fiatal paraszt lobogó becsvágya nem fáradt bele a küzdelembe. Szívós daccal, fogcsikorgatva ragadott meg minden módot az előrejutáshoz. Elszerette, kitagadáson, családi háborúságokon keresztül is Dombi egyetlen lányát. 'Egyszál pendelyben', móríng nélkül, csakazértis feleségül vette. Apa lett kiüldözöttből, sőt, ha a gyermekágyas asszonyok láz-réme el nem pusztítja a menyét unokástól, nagyapa. Mégis, egy egész világnak kellett lángra lobbannia, egész országnak sarkaiban meg-inognia ahhoz, hogy a sors ökle végül széttenyerelhessen Csákán község hajthatatlan népe közt."

A narrátor világosan megszólítja a mindenkori olvasót, az egyéni tragédiák sorát (kiközösítés, kitagadás, családi dráma) összekapcsolva a közösségi traumával, a háború és Trianon következményeivel. Mintha tételét fejtené ki, jelzi, hogy a kettő kapcsolata ebben a formában csak pusztuláshoz vezethet. A parabolaregény ismérve, hogy az író határhelyzeteket teremt szereplői számára, hogy döntési helyzetbe hozva őket, tételét pro vagy kontra alátámassza vagy cáfolja. Bass Menyhért voltaképpen szinte állandó határhelyzetben van, s a határok átrendezésével a közösség is határhelyzetbe kerül. Bass Menyhért szinte mindig rosszul dönt, s a közösség úgyszintén. Bass Menyhért már-már a tévedések szimbólumává lényegül.

Ennek alapján a regény tekinthető negatív parabolának, amelyet a nyelv és a struktúra valamennyi szintjén megfigyelhető sűrítettség is alátámaszt. Erőteljes, kifejező szavak, a későbbi regényekben sokszor bíralt barokkos körmondatok helyett. Egyszerű, megformált, de alapvetően közlésre koncentrált mondatok, feszes regényszerkezet. A parabolaregény feltárja a szereplők emberi lényegét, döntéseik, cselekedeteik által valódi énjüket. Ezáltal igyekszik az olvasó tudtára hozni értékítéletét. A szereplők jellemének soványságát is ez okozza, hiszen Bass Menyhérten kívül többnyire egyoldalú szereplők jelennek meg.

A *Hamuesőben* Gulácsy saját korának krízisén túl olyan emberi problémákra hívja fel a figyelmet, amelyek nem kötődnek konkrét időhöz és térhez, általános érvényűek. Még akkor is, ha visszautalva az 1920-as évek történelmi regényeinek inspirációira, ennek a regénynek a születését a szembenézés, helyzetértelmezés, megoldáskeresés ösztönözte. A negatív parabola lényege nyilvánvalóan a Trianon utáni helyzetre utalva, a közös sorsra kényszerített, különböző vallású és etnikumú közösségek kölcsönös toleranciájának igénye, például a különböző népek nyelvének, kultúrájának tiszteletben tartása által. A *Hamueső* Gulácsy egyetlen rövid lélegzetű regénye, a későbbiekben többnyire trilógiákban gondolkodó író talán kissé didaktikus, de mindenképpen figyelemre méltó műve.

Az áttörést számára a korszak egyik sikerregénye, a *Fekete völgyek* hozta, amely tizenhat év alatt huszonnégyszer kiadást ért meg. 1927-ben született három gigan-tikus részben, számos szerzőhöz, például Makkai Sándorhoz hasonlóan, trilógiában gondolkodva. Ez a regény is érzékeny problémákat feszeget: a nemzet együttélésének

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

lehetőségeit a tolerancia jegyében, a különböző generációk és társadalmi rétegek válaszlehetőségeit, a hazaszeretet megélésének kérdéseit.

Gulácsy az előző köteteit ért kritikák hatására Mohács-regényéhez és az azt követő írásaihoz is körültekintő filológiai gyűjtőmunkát végzett. Rendhagyó módon, regényei végén vagy nagyon is tudatosan, azok részeként olvasható a forrásmunkák felsorolása, amelyről eltérő vélemények születtek. Németh László alapvetően méltató kritikája mellett úgy érezte, mintha Gulácsy minden adatot belezsúfolt volna a regénybe, az apró részletek ismertetése (ruhákra, fegyverekre, epizódokra vonatkozóan) számára agyonzsúfoltta, barokkossá tette a regényt. Kifogásolta a regény nyelvezetét is, amelyet gazdagnak ítélt, de túlzottan heterogénnek. A számos nyelvi regiszter megjelenési formáját Németh László a befolyásolhatóság megnyilvánulásaként értékelte. Gulácsy Irén valóban igyekezett megfelelni az elvárásoknak, a hitelesség jegyében az adott korhoz, tájegységhez, társadalmi réteghez idomítva nyelvezetét.

Szakály Ferenc a korszak szakértőjeként, *A mohácsi csata* című történeti munka szerzőjeként az 1986-os kiadás utószavában hangsúlyozta, hogy a források ismerete, felkészültsége révén Gulácsy Irén elkerülte a ténybeli tévedéseket.

Németh László és Benedek Marcell Krúdy *Mohácsával* együtt tárgyalta Gulácsy Irén Mohács-regényét, a *Fekete vőlegényeket*. Voksukat mindketten Gulácsy mellett tették le, különbözőképpen felfejtve, hogy a Mohács-vonulat allegóriája a regény értelmezhetőségének csupán egyik vonulata. Németh László a stilisztikai nyomaték kedvéért egy-egy definícióban határozta meg, számára mit is jelent ez a regény. „Egy férfilelek mártírrá érésének a regénye ez a könyv.” Emellett: „A magyar katarzis könyve ez. Az élet lerázza belékapaszkodó hőseit. Kiderül, hogy a boldogság, amelyért futottak, nem nekik termett. Gondolkozóba esnek. Felismerik az elrendelést; mint mag a tokjából, kiguvadnak életükből, s elválnak attól az élettől is, amely környezte őket a magyar posványtól. Pedig nem születtek aszkétának, Tomori sem, a bihari bölény meg éppen nem. Nem is vérbeli politikusok, akik elpusztulnak egy gondolatért. A jó érzés szegzi őket a kor ellen. Az elemi emberösztön sodorja őket a magyar megtisztulás mártiruma felé.” Tovább fokozva: „De nemcsak nemzeti, irodalmi katarzis is ez a regény. Indulatok viszik, s nem a modor eltökélése. Az emberi emberiek. Szeretet s gyűlölet csordul belőlük. [...] A naturalizmus kicsinyességét végképp levetkőzte. Alakjai aprólékos vonásoktól menten s mégis sugárzón élnek.”

Majd végül összegzésként így értékeli Gulácsy regényét: „Monumentalitás, emelkedett koncepció, a jellemzés aprólékosságtól ment ereje, az alakok beláthatatlan változatossága, vizionárius erő és történelmi otthonosság emelik a jó magyar történelmi regények közé.”

A korabeli kritika indirekt módon utal az íróknak nem feltétlenül pozitív kicsengésű megkülönböztetésére. Noha Németh László és Benedek Marcell éppen legalizálni szeretné az író helyett egyszerűen az író megnevezést és titulust, szándékuk utal arra, hogy a köztudatban a megkülönböztetés még él. Míg Németh László a

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

Hamueső, Benedek Marcell a *Fekete völgyek* kapcsán utal erre: „Három könyvét olvastam már, s tudtam jól, hogy lehetnek e csodálatos gyorsasággal fejlődő tehetségnek akármilyen hibái: nem asszonyi hibák ezek. Ha férfinévvel bocsátja útra a könyveit, soha senkinek eszébe nem jut asszonyt gyanítani mögöttük.”

Rendkívül érdekes, hogy Benedek Marcell kritikája azt a máig ható problémát feszegeti s rója fel kritikaként nemcsak Gulácsynak, hanem a komplett magyar irodalomtörténet addigi szereplőinek, amelyet Gulácsy a regényeiben más vonatkozásban szintén szóvá tesz. A trilógia kedvelt kompozícióját bírálva fejti ki: „Ha már Mohácsról van szó: hát igen, mi magyarok éppen Mohács szörnyű következményével küszködtünk, amikor a nyugati irodalmak klasszikus szabályok igáját vették a nyakukba s elkezdték a maguk fegyelmzését.” Kifejti, hogy hiába alakultak iskolák, hiába teremtődött irodalmi élet, az irodalom addigi története egyéni akciók sora. Mint írja: „Igazán nem panaszkodhatunk: a magyar 19. század minden téren s az irodalom terén különösen bővében volt a nagy tehetségeknek s termelt világraszóló lángelméket is. Megteremtett mindent, amit a hirtelen bevetett szűz talaj megteremhetett: csak az évszázados gyökereket nem.” Vagyis kritikusként is utal a szemléletváltás szükségességére, történelemszemléletét tekintve a hagyomány szükségességét hangsúlyozva a történelmi és kulturális identitás megteremtése érdekében, amelyet a kultúra, irodalom esztétikai fejlődésének feltételeként határoz meg. Visszacsatolva a gondolatot a kompozíció kérdéséhez, úgy véli, a szerkezet biztossága éppen a gyökerektől függ. Példákat hoz arra, hogy középszerű angol, német, francia regényeket nyugodtan vesz a kezébe, mert szerkezetükben nem tapasztal zavaró kilengéseket, ugyanakkor a tehetséges magyar írók nyugtalanító meglepetéseket okoznak neki. Gulácsy regényszerkezetének, tárgyilagos hangnemének gyökerét a homéroszi eposzhoz vezeti vissza.

Az előző regénnyel ellentétben Gulácsy új technikával kísérletezik. Erre mutat rá Benedek Marcell inspiratív értelmezése: „Ez az epikus-drámai kompozíció nem ismeri a fény- és árnyhatásokat, a festő valőröket. Szükség szerint, hol ide, hol amoda irányítja a reflektort, mindig egyenlően erős fénnel. Minden egyes alak érdekli az író, mindenkit megmutat – cselekvésben, mint mesterei, anélkül, hogy maga bölcselkednék róluk, magyarázgatná őket.” Kifejti, hogy a mellékszereplők – például Tomori, Zápolya, Lajos éppen olyan figyelmet kapnak, mint a főszereplő, Czibak Imre. Az alakok történetének párhuzamos vezetését a kritikus Shakespeare szerkesztési elvére vezeti vissza, ezáltal a regény Czibak haláláig tartó részének voltaképpen epiko-drámai szerkezetet tulajdonítva. Czibak és Tomori a fekete völgyek, az ő sorsuk válik szimbolikussá. Czibakot Zápolya Borbála perverz szerelme, érdekből elkövetett hűtlensége teszi magányossá, Tomorit menyasszonyának halála esküvőjük éjszakáján.

Benedek Marcell Czibak sorsát tartja hangsúlyosnak, az ő életének végével, sőt, a szereplő szerzetessé válása előtt lezárna a regényt, elhibázottnak tartva a folytatást. Indoka azonban éppen abból a történelemszemléleti elvárásból ered, amely-

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELÉNÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

re az előadás elején kitértem: az olvasó, s a kritikus a magyarság allegóriáját várja a történelmi regénytől. Benedek Marcell ezt pontosan meg is fogalmazza: „Czibak Imre élete: hitttel, szerelemmel, csalódással, nekibúsult harccal, tragikus bukással, bölcs szemlélődéssel, mártír emelkedettséggel: sokszorosán teljes ember- és magyar élet. Ez az élet eleven és szimbolikus kapcsolatokkal fűződik hozzá a magyar múlthoz, jelenhez, jövőhöz. Sorsa magyar sors abban, hogy nemcsak gyűlölt ellenség ellen kell harcolnia, hanem magyarok ellen is, akiket a legvadabb vérontás közepette is szeret. Története külső és belső harcaival, a magyarság története.”

Varga Virág átfogó tanulmánya a *Fekete völgyek* értelmezése során rávilágít a Gulácsy-regények egyik szemléleti sajátosságára, közöttük is hangsúlyosan arra, hogy regényei ellenállnak a tipológiának. A Pomogáts Béla által megállapított történelmi regénytípusok: egy korszak rekonstrukciója, az alkotás keletkezésének idejében adódó kérdésekre a múltban választ kereső regény és a filozófiai, történelemértelmezési vizsgálathoz ürügyként használt múlthoz fordulás mindegyikének megfeleltethető a *Fekete völgyek*, de a *Hamueső* is. Tehát a Benedek Marcell által felvázolt értelmezés a regény egyik vonulata csupán.

A *Fekete völgyek* műfaját tekintve is túllép a történelmi regény határain vagy éppen szintetizálja a különböző műfajokat. A realiztikus tabló átfogó igényéből adódóan különböző társadalmi rétegek és nemzedékek tűnnek fel, a szereplők sorsát végigkövetve, a családregegy jellemzőit idézve. Így egyesül Czibak sorsában, idealizált alakjában az értékörzés lehetősége és a Schöpflin által is kiemelt egyéni és közösségi sors találkozása.

A harmincas–negyvenes évek kedvelt műfaja volt a történelmi regény egyik típusának is tekinthető regényes életrajz. Erre is találhatunk példát Gulácsy Irén életművében: a *Nagy Lajos király* című regénye és a folytatásának szánt *Jezabel* is ennek jegyében született.

Csupán Gulácsy regényei és a korabeli történelemszemlélet kapcsolatát vizsgálva is látható, mennyi máig is ható esztétikai, szemléleti kérdést vet fel az életmű. Gulácsy Irén sokszínű prózájának bizonytalan, kettős megítélése részben a történelmi regény műfaji sajátosságaiból, részben a hullámzó esztétikai minőségéből ered. Bizonyos azonban, hogy nem csupán forráshasználatát, lelkiismeretességét, felelősségérzetét, elhivatottságát tekintve tett eleget a történelmi regény követelményeinek. Kísérletező prózája életművének egyes darabjait minden hiba ellenére is a lektúr-, a ponyva-minősítés fölé helyezi.

A lányregény, azaz a női irodalom előszobája

Van egy műfaj, amelynek bevallottan van neme. Az elnevezésben is, ez a lányregény. Ettől persze még igaz marad, hogy az irodalomnak nincs biológiai neme, azaz szexusa. Ilyen a lányregénynek sincs. A társadalmi szerepe azonban nem elhanyagolható a női létben.

A műfajok hierarchiájában a lányregény ott van, ahol van. Nem túl előkelő helyen. Minősítés értéke lehet magának a szónak, még a szerzőknek is. A 2019-ben Oscar-díjra jelölt magyar film regényváltozatában a tizenhat éves hősnő azzal minősíti a nagynénjét, hogy még mindig Kosáryné Réz Lolát olvas. Ő maga Szerb Antaltól az *Utas és holdvilágot*. De ez már a férfidők lányregénye. (F. Várkonyi Zsuzsa: *Férfidők lányregénye*, 2004.) Nem orgona, nem levendula, nem vanília ízű könyv. De ott van benne a lányregény-séma. Ha úgy tetszik, bizonyos szempontból anti-lányregény. Eljutok majd hozzá, de betartom a késleltetés játékszabályát, a lányregényekben is erre épülnek a cselekménysémák.

Nemcsak nem tudom megváltani a lányregényt, de nem is akarom. És nem az apológiájára vállalkozom. De azt sem fogom állítani, hogy a kamaszlány olvasmányai között fölösleges, kihajítani való portéka. Az olvasás történetében túl kell rajta esni rajta, úgy, mint egy gyerekbetegségen.

A második világháború után a majdnem az „utcára került”, a korhoz illő szóval: B-listázták. Még kétes helyét is nehezen és sokára perelte vissza az irodalomban. Mindenféle olvasásszociológiai, olvasáspszichológia tapasztalatok kellettek hozzá, hogy megbékéljenek vele. Mert ha a könyvpiacról hiányzott is a lányregény, nagyanyáink könyvespolcáról előkerültek Eugenie Marlitt, Emmy von Rhoden, Hedwig Courths-Mahler rózsaszínű ponyvái, és persze Cilike is rövid és hosszú ruhában, csak Beniczkyné Bajza Lenke regénykéire nem emlékszem. (Felnőttként szomorkodva fogadtam a tény, hogy Bajza József lánya volt.) Szóval, egyszerre olvastam a *Makrancos Erzsikét* és a *Háború és békét* Natasa történeteként.

A lányregénynek mint kulturális alakzatnak látványosan és letagadhatatlanul van nemi kódoltsága. Egy kulturális gyakorlat részeként született, létezett/létezik; döntő szerepet akart játszani a társadalmi szerepek megformálásában, és mindig is az ún. női irodalom előszobája volt. Szerző és kiadó egyaránt fel akarta nevelni a maga olvasóját, ami egyébként okos gondolat. Az érzelmekre kiegészített lánygyereket könnyen rabul lehet ejteni. És a kiadók mindig is keményen képviselték a társadalmi elvárásokat. Száz éve a szüzességet fetisizáló, fehér lányregényben nemcsak a terhesség szó volt tabu, a cica se lehetett várandós. (Dánielné Lengyel Laura lányától hallottam, miközben de Gaulle emlékiratait fordította. Dánielné Lengyel Laura Benedek Elek szavahihető unokája volt.)

A lányregényhez valóság kell. A századelő illetett hozzá, az 1930-as évek emancipáltabb világa már ellenállt a szentimentális ábrázolásnak, de megpróbálták életben tartani. És sikerült.

A filmek hősei (lásd a *Meseautó* utasai) olyanok, mintha lányregényből léptek volna elő. De az 50-es valósága ellenállt a lányregénynek. Bár a traktoristalányokról is született könyv (Szabó Pál: *Hajdú Klári*), a partizánkákról még több, de lányregényként ezeket sose olvastuk. Valami nagyon hiányzott belőlük. A lányregény világában a boldogság a központi kategória, ezt bizony elfelejtették. Nem lehet előbbre való, hogy „csókolózni mindenki tud, előbb építsük fel a sztálinvárosi nagykohót”. Pedig van könyv, amiben előbbre való. (*Sematizmuska* című tanulmányomban de sok hasonlót húzhattam elő példaként.)

Évtizedek múlva azonban Fenákel Judit megírta a *Te rongyos élet* lányregény-változatát, de úgy, hogy a képzelet játékként belopott egy igazi lányregény-sztorit a hortobágyi munkatáborba. Életre kelt, élni segített. A műfaj a maga nemében mindennek ellenére igazi maradt (*Grófnő a répa földön*).

A lányregény mindenkor a kor lenyomata. Az 1960-as évek „pötytyöseiben” nem véletlenül olvashatunk olyasmit, mint hogy: „Jutka elsősorban őrsvezető, és csak másodsorban lány” – nem akárki – Szabó Magda írta a *Születésnap* című könyvében. A történet végére persze kiderül, ebben az őrsvezetőben nagyon is kislányszív dobog. Szabó Magda írni akart végre. Megélni. Egyszerre tett eleget a kornak és a műfajnak. Az *Abigél* nem kanonizálódott könyv, de a magyar irodalom legjobb lányregénye, filmen egyébként makulátlanabb. (A szöveget itt-ott csak összefércelte Magda, mondta egyszer Lengyel Balázs.) Az *Abigél*ben egy tradicionálisan intézeti lányregénybe úgy keveredik bele az ellenállási mozgalom, ahogy azt egy debreceni úrilány elképzelte. Horn Mici alakját hiteltelennek éreztem, amíg nem tudtam, hogy Janikovszky Éváról mintázta. De a nekrológiájában elárulta. Janikovszky neveltetése, ízlése nagypolgári volt, hite meg idővel a szocializmus. Egyszerre volt imádságos keresztény és mélyen zsidó. Bonyolultabb személyiséggel, sorssal sose találkoztam. Nemsokára megjelenik a gyerekkori naplója, sajnálom, hogy nem írt belőle regényt. Lányregényt is írhatott volna.

A lányregény mint jelenség csak társadalmi, történelmi kontextusban érthető. Nem is alkalmas arra, hogy mint irodalmi produktumot művészetben kívüli szempontok nélkül ítéljük meg. Mindig is belejátszottak. A mű- és szövegközpontú elemzést a lányregény nem vagy nagyon ritkán bírná ki, nem alkalmas az ilyesféle vizsgálódásra. Hirtelen „fennakadna a rostán”.

A lányregény szerzője az irodalom populáris regiszterében játszik. A mű sé mákból, sablonokból áll össze. Az emberek hihetetlenül jók és hihetetlenül egyformák benne. Ez a műfaj csak leírja a világot, se nem értelmezi, se nem értékeli igazán. A leírás során vagy valóságot hazudik vagy tanmesévé sűríti azt.

A legjellemzőbb cselekményséma a lányregény első korszakában: nemesi fészkek elszegényedett árva vagy félárva lánya különféle kastélyokban él társalkodóként, nevelőnőként, koldusszegény rokonként, dacosan, büszkén, önérzetesen viseli sor-sát, míg megváltja a szerelem és a házasság. Ezeknek a könyveknek a cégére nem „büszkeség és balítélet”, hanem büszkeség és ártatlanság. Öröklött értékek a romantikából.

Az esetek többségében nem a műnek, magának a műfajnak van körvonalazható világrépe, értékvilága: menny, föld, pokol; ez öröklődik mőről műre, ahogy például az élménykörök (szerelem, árvaság, leánybánat, az intézeti élet csínyei stb.). A nők, illetve gyereklányok sorsa többnyire egy jóváhagyott mederben folyik a lányregényben. A cselekmény menetét a házasodás lehetősége szabja meg, az erről szőtt ábrándok. Szó, ami szó, a kisvilág regénye a lányregény. Szóba kerül ez még, de hadd említsek egy előzetes példát. A lányregények lányregényében, Tutsek Anna Cilikéjében háború van (*Cilike mint asszony*). Lányregényhez illő ez a háború. Pedig Cilike még a frontra is elkíséri hitvesét. „Neki is jót fog tenni, mert mégsem olyan szomorú, egyhangú itt az élet, mint odahaza”, gondolja. Vannak ennek a háborúnak jelzői: gigászi, vérfagyasztó. De Cilike a háborúban is az, aki: elveszít, elcserél, elejt, elfelejt, pórul jár, leesik, elesik. Makrancos és szeleburdi. A nagy szavak nem illenek hozzá, nem hisszük el, hogy a megőrüléshez jár közel, se azt, hogy a szenvedések kelyhét üríti ki. Férje a krasznojarszki fogolytáborban szenved, ő pedig párnaharcba fojtja bánatát. Lehet akármilyen a háttérben a világ, a lányregény világa a *kisvilág*.

Minden műfajnak vannak nemes elődei. A detektívregénytől a sci-fiig hivatkozik velük mindenki. Természetesen a lányregénynek is vannak nemes ősei. Könnyen rájuk találhatunk, elsősorban a romantikában., a szentimentalizmusban, a wertheriádákban. Nálunk Jókai hatása nagy. Dánielné Lengyel Laura mindig is a jókais romantika világához ragaszkodva alkotott. Másfélszáz esztendő múlva az *Abigél*ben Szabó Magda még mindig jókais akart lenni. Az is volt. De Vitay Georgina azt sem tudja letagadni, hogy a lányregény elnyúlhatetlen kis makrancosai közül való.

Ó, azok a szép érzelmek, hányszor lesz belőlük rossz irodalom, mondhatnánk. A klasszikus romantika hatásai a mi lányregényeinken azért kevésbé látszanak meg. A romantikus Richardson *Pamelá*ját nálunk sose olvasták ronggyá. És nem voltak olyan kanonizálódott nőírók, mint Jane Austin, a Brontë-nővérek vagy George Eliot. (Azért ott se lehetett fenéig tejfől nőnek lenni, ha Mary Anne a nevét férfinévre cserélte.) Ezek a nőírók példák lehetnek volna. Nem volt ilyen mértékünk. (Ma a média révén ezek a szerzők ismertebbek, mint hajdan.) Ha belegondolunk, vajon mi más mozgatja Jane Austin vagy a Brontë-nővérek regénye, mint a házasodás reményei. Hány lányregényben vannak ott a *Jane Eyre* nyomai. És hosszú távon megőrződnek a női lektúr világában. A *Manderley-ház asszonya*, a világ egyik legsikeresebb női lektúre egyenesen a *Jane Eyre* motívumaiból él. De Hitchcock filmje nélkül már a szerző nevét is elmosta volna az idő.

És vajon nem a kisvilág történetei ezek a klasszikusok egytől egyig? „[...] ne vegyük magától értetődőnek, hogy az élet teljesebben létezik abban, amit nagyinak szokás tekinteni, mint abban, amit kicsinek” – írta Virginia Wolf. Csak nem mindegy, „hogyan” van megírva a történet, a figura. A kicsiben is ott lehet a teljesség, a pillanatban is. Ha ez hiányzik, könnyűnek találtatik a mű. Ilyenkor mint művészeti produktum önmagában nem is alkalmas a megítélésre, és ösztönösen a műfajról beszélünk a mű helyett. Egy-egy kor felállítja a játékszabályokat arról, hogy a társa-

dalmi, nemi szerepekről mit gondoljunk, melyik nemnek mit szabad és mit nem, az nagymértékben befolyásolja „mind az ábrázolt világ, mind a befogadás határait és hatásait” – írta Bán Zsófia. A lányregény mindig nagyon kiszolgáltatott volt. Igazán nagy írókat ez a kiszolgáltatottság ritkán vonzott.

Bár ne higgyük, hogy a terepen nem fordulnak elő klasszikusok. Ki tudja, miért szegődtek ideig-óráig a lányregényhez? Pénzszükében voltak, könnyű prédának látszott. Írt lányregényt Krúdy, Kóbor Tamás, a méltatlanul elfelejtett Lovik Károly. Benedek Elek meg akarta újítani a műfajt. Nála megjelennek a dolgozó lányok: tanítónők, postáskisasszonyok. Az 50-es évek végétől szabad utat kap a lányregény. Írt ilyet Thury Zsuzsa, Szabó Magda és Janikovszky Éva, az utóbbi volt a pöttyös, csíkos könyvek szerkesztője. És az elfelejtettek: Beczássy Judit, Gergely Márta, Fehér Klára, Palotai Boris, Nagy Katalin, Dániel Anna és sokan mások. Néha egy-egy művük címe előbb az emlékezetben, mint ők: *A francia kislány*, *Bezzeg az én időmben*.

„A nőket végképp elfelejtik” – írta a minap a *Nők Lapja*. Én meg amondó vagyok: 50 év múlva csak a legjobbak számítanak. Egy-egy könyvet írhattak volna ekkortájt a régiek is, például a maga korában fergeteges sikeres Altay Margit, sőt Kosáryné Réz Lola is. Sokáig éltek, közülük néhányan a 80-as évekig.

Mi tagadás, előadásomban lektűrszerzők seregénél időzöm. De nem szeretnék megfélemlíteni arról, hogy a kommersz mű is lehet nemesebb, nemtelenebb, jól megcsinált, elpuskázott vagy egyenesen hitvány. A lektűrszerzők seregében is nagy lehet a különbség. Dánielné Lengyel Laura, Szentmihályiné Zsigray Julianna, Kertész Erzsébet, Kádár Erzsébet, Molnár Kata és Tutsek Anna, Ego, Nil, Nagy Méda, Szili Leontin között mégiscsak világok vannak. Az előbbiekből – kiváltképp történelmi miliőben kézműves termék is kikerült, az utóbbiakéból csak sorozatgyártmány. És mindenkor ott vannak közöttük az irodalomba beasonó dilettánsok. (Rangjukat is jelzik: Katalin néni, Pálffy grófné.) A szerzők többnyire nők, de nem mindig. Magyar Gyula *Erzsébet, a nemes szívű* című könyve vált giccs-jelképpé.

Néha azt is nyomon követhetjük, hogy sodródott valaki a műfajhoz, mégpedig annyira, hogy neve is cégér lett. Kosáryné Réz Lola esetében talán az operettes név is belejátszott ebbe. Illik a műfajhoz. (Ha apja nem magyarosít, Richter Eleonóráként látta volna meg a világot. De a Réz Eleonóra is kevésbé illett volna a lányregényhez. Ha kimondjuk a nevét, a műfaj jut eszünkbe róla. Eszünkbe juthatna más is. Nagyon kiszolgáltatott női sors az övé. Meglepetést okozhat, hogy tehetséges volt és művelt. Három nyelvről fordított. Három embernek való volt, amennyit dolgozott. Felnevelt egy olyan fiút, mint Kosáry Domokos.)

Kosáryné Réz Lola pályája kezdetén ott áll a *Filoména* című díjnyertes regény, első írásai a *Nyugatban* jelennek meg. Füst Milán ír róla kritikát. Ezek nem „holdvilágos” könyvek. Aztán Réz Eleonórának nem volt más választása, mint az *Új Idők*. Férje betegen tér haza a nagy háborúból. Három kisgyermekük volt. Az *Új Idők* biztosabb, állandó jövedelmet ígért, de másféle írói követelt, a mendemonda szerint Osvát Ernő közeledési kísérletei is elriasztották a *Nyugattól*. (Nem sok okunk van kételkedni ebben.)

Csaknem száz regényt írt, hetvenet fordított. Ő fordította az *Elfújta a szél* című regényt, amit ma az Egyesült Államokban éppen be akarnak tiltani. Lányregény szinten olvastuk hajdan a pad alatt. Mit törődtünk a háborúval, azzal sem, kié az igazság. Mindenki Scarlett akart lenni, és egy Rhett Butlerre várt. Nem zavart bennünket, hogy Scarlett tulajdonképpen makrancos lányregényhős, igazi „Trotzkopf”, s ha lehet, a gondolkodást mindig másnapra halasztja. Ki is mondja: „majd holnap”. S kit érdekelt, hogy a kötelező boldog végből hiányzik valami, azzal a megingathatatlan hittel tettük le a könyvet, hogy Rhett Butler visszatér. Szó, ami szó, Kossáryné Réz Lola mellé nem szegődött a szerencse, és nem kímélte a sors. (Történész fia '56 után börtönbe került, utána halottmosóként dolgozott. Igaz, végül megérte, hogy fia az lehetett, aki.) De hiába élt 1984-ig, nem írhatott, nem fordíthatott. Csak egyetlen lányregényt, a *Leányfurfangot*.

Másféle pálya Tutsek Annáé. Kisebbségi tehetséggel nagyobb sikert még senki nem ért el a magyar irodalomban. És tartósan. A családja is tehetségesebb írókból állt, mint amilyen ő volt. Tehetséges volt a férj, Tábori Róbert, a mostohalány: Tábori Piroska, a *Dugó Dani* című sorozat szerzője, amit korunkban is ki lehetett adni.

Cilikével azonban hiába próbálkoztak a rendszerváltás után. Cilike szívverése megállt. „Mit hoztál nekem, anya, mondta szemrehányóan egy kamasz lány a könyvtáros anyjának.” Ebben az is benne volt, hogy „minek nézel te engem?” Tutsek Anna gyatrán, felületesen írt, de remek menedzser volt. Menedzselte lapját, a Dolinay Gyulától megörökölt *Magyar Lányokat* (1889–1944). Még ma is keresett az antikváriumokban. (Az *Én Újságom* után ez volt a leghosszabb életű magyar gyereknap. Felnevelte az *Új Idők* olvasótáborát.)

Tutsek Anna reklámozta a *Szászszorszépek* című lányregény-sorozatát és Cilikét. Kiadó is állt mögötte, a Singer és Wolfner. Jól ismerte a „megrendelőt”. Rafináltan súgta, mikor lehet hebrencs, mikor illik kis honleánynak lenni.

De Tutsek Anna nemcsak kisvilágot teremtett. Annyira feminint, hogy regényeiből az apák is eltűntek. Legfeljebb annyit mondanak, hogy „Édesapa már nem volt otthon.” Még a versikéit is a konyha ihleti, így: „Tizenöt piskótát vágjunk fel kockára, / Öntsünk néhány kanál rumot rája, / Három tojássárgát még hozzá keverjük, / Aztán két fehérjét kemény habbá verjük.” (*Cilike rövid ruhában*) Az efféle versikék jelenléte is tendenciózus. Tartozékai a kínált életmintának. „Hát nem szép dolog – olvassuk az egyik Cilike-történetben –, ha az ember ilyen helyesen, rendezesen sűrög-forog a konyhában, az arca rózsásra pirul [...] ez a nő igazi hivatása – és nem a gimnáziumban tanulni, vagy pláne poros, füstös hivatalban ülni.” (*Cilike és bajtársai*)

Emlegettem már, hogy a *boldogság* az élet központi kategóriája a műfajban. Az értékhierarchia csúcsán álló boldogság azonos a *biztonsággal*. Ez egyszerre jelent házasságot, családot, harmóniát, anyagi, erkölcsi, érzelmi biztonságérzetet. Feltételez olyan alapértékeket, mint takarékoság, tisztesség, tisztaság, szüzesség. Az utóbbi fetisizált érték. (Megjegyzem, mindez nem kidobni való, de közhelyes formában

egyiket se vállalnám.) És intellektuális értékeket hiába keresünk, a morál helyébe pedig az illem lép. A lányregénynek egész illemlétre van.

Nem szerény, magamutogató a műfaj a lányregény. Mindent megtesz, hogy felhívja magára a figyelmet. Malte Dahrendorf szerint a lányregény-címek közel felében lánynév szerepel (48,6%). Későbbi vizsgálódásaim se mondtak mást. Sőt, túltettek a német mintákon. És sorozatokban él (Csöpíke-, Zsuzsika-, Julika-könyvek, Szösz-sorozat). Nem a televízió kezdte el művelni a „folyt. köv. varázsát”, ahogy Nemes Nagy Ágnes nevezte a jelenséget. A mai gimnazista lányok Leiner Laura *Szent Johanna gimi* című, végtelen sorozatáért rajonganak. Miért, kérdeztem egyiküket. „Mert olyanok, mint mi”, válaszolta. Persze nem naplót írnak, mint a hajdani lányregényhős, hanem blogot. Leiner Laura regénye levélregény. Milyen hosszú távon öröklődik a műfajban ez a szentimentális forma! A kamasz lány ebben suttogja el titkait.

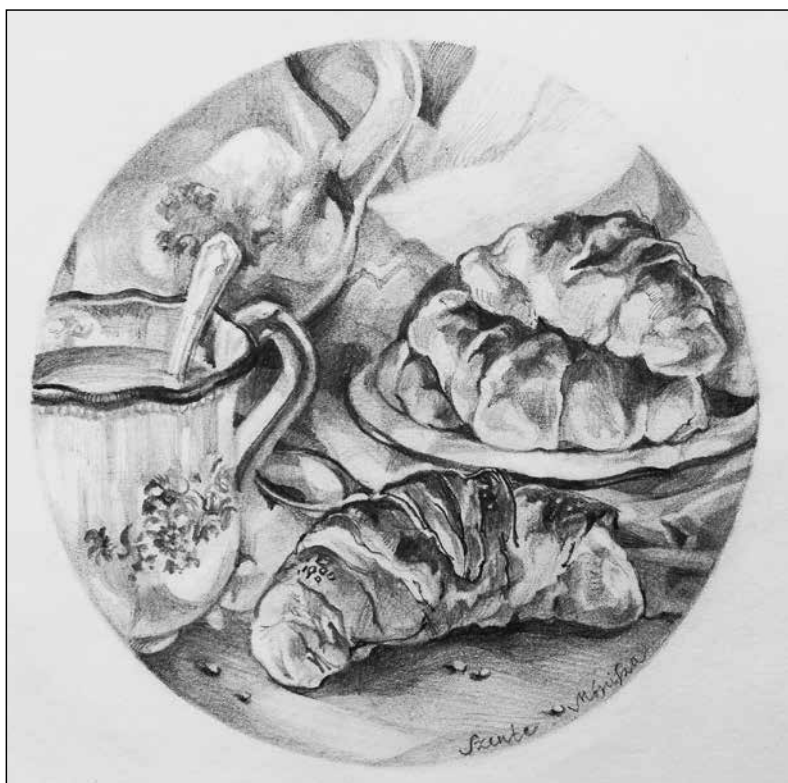
Még a *Férfitudók lányregénye*. Ebben is központi szerepe van a leveleknek, naplónak. Ahogy telik a regényidő, egyre többet bíz rájuk a szerző, F. Várkonyi Zsuzsa. S ettől kevésbé eleven már a regény, mint ameddig filmszerű dialógusokból áll. (A film nem is követi a regényt addig, amíg a szerző a levelekben minden szálát elvarr.) A címben mindkét szó nagyon fontos. A „férfitudók” is, a „lányregény” is. (A film címe kevésbé beszédes, és inkább csak utólag értelmezhető: Akik maradtak.) Holocaust-túlélők, gyerekek, fiatalok, akiknek bőven jutott nyomorult, veszélyes évekből az '50-es években is. Mintha újra kezdődött volna minden, csak átláthatatlanabb lett a világ. És újra félni kellett. Néha mindenhol, mindentől, mindenkitől. A gyerekeknek, a kamaszlánynak is. S micsoda dilemmákat él át ez a Süni. Mindenki lehet bűnös, akárki áldozat. Valahogy zsidónak lenni is bonyolultabb.

Tizenhat éves lány a főhős, az ő sorsa köré épül a regény, részese a történetnek, általa látjuk a világot, elfoglalt a maga történetével szemben, értékszempontjai uralkodóak. Makrancosságban túltenne valamennyi lányregényhősön. Néha elviselhetetlenül az. (De intellektuális erényei is vannak. És büszke rájuk. Németből fordít, franciául társalog, angolul tanul.) Hol nagyon gyerek, hol nagyon felnőtt. A sorsról, a sérülésekről, a gyógyulásról, a szeretetről, a szerelemről szól ez a könyv. Tulajdonképpen tabu az egész. Mindenféle normán felül áll, ahogy ez a két ember, egy családját veszített kamasz lány és egy hasonló sorsú, negyvenes orvos egymásra talál, ahogy ez a kislány éjszakánként hozzábújik. Csak egyetlenegyszer hangzik el a szerelem szó (tele büntudattal), s csak egyetlenegyszer ölelik át egymást mint férfi és nő. A férfit gúzsba köti a felelősségérzet, a kamaszlányt kevésbé. Fél a sötétől, az emlékektől, akarja, hogy szeressék, akarja, hogy szerethessen. Nagy lecke a sorstól, hogy elengedjék a múltat. Nagy lecke a környezetüknek toleranciából, hogy megértsék, mi is történik ebben a két emberben. Még a „Kosáryné Réz Lolá-s” nagynéni is képes rá. Lányregény ez a könyv, tehát boldog véget ér, mint a tündérmesék. Aladár-Aldó valahonnan a másvilágról küld egy hasonmást a már huszonéves Klára-Süninek. Nem igazi happy end. Meseszerű és keveset tudunk róla – mindössze levelekből. (A film eddig nem is jut el.) Mi tagadás, ez a boldog vég nekem nem is hiányozna. A filmbeli

félig-meddig boldoggal is beérném. Pedig a filmet nézve sejtjük, ez nem az igazi, csak mindkettőjüknek korban hozzá illő társra kellett találni, hogy Klára-Süni ezzel a fiúval nem él holtáiglan.

„A szép emberit akartam megírni, azt, amit az én túlélőimtől kaptam, láttam. Az ocsmány emberit már annyian megírták, és olvassák boldog borzongással. Hátha a szépre is lesz kíváncsi szem és fül” – írta a könyv pszichológus szerzője, aki sok könyvet írt, de szépprózát eddig csak magamagának. Túlzás nélkül, szép könyv a *Férfitűk lányregénye*. Az Tóth Barnabás filmje is.

Késleltem, hogy szóljak róla. Attól tartottam, belefeledkezem, a téma rovására.



SZENTE MÓNIKA: *Reggeli*

Mozaikok a kortárs (magyar) romantikus lektúrról

„Ezek a történetek a modern nőről szólnak, akinek meg kell küzdenie a munkájával, a kapcsolataival, az anyasággal vagy a meddőséggel, a pénzszerzéssel és igen, azzal is, hogy melyik cipőhöz melyik ruha illik.”

Stephanie Davis-Kahl

„Magyarországon a könyvpiac maximum 3 millió vásárlót jelent.”

Kolosi Tamás

„A könyv termék, mint a joghurt.”

Fejős Éva

CSÚCSOK, PÉLDÁNYSZÁMOK

A KSH 2020. július 30-án közzé tette, három hónapos szakaszokra bontva (2016-tól mutatva) a csúcspéldányszámú kötetek listáját, vagyis azon könyvek címjegyzékét, melyeket legalább 10000 példányban jelentettek meg Magyarországon (KSH 2020).

A felsorolt művek halmazában, mely a tágan értelmezett szépirodalmat az ifjúsági- és gyerekkönyvekkel együtt kezeli, negyedévről-negyedévre megtalálhatjuk a romantikus könyvek külföldi és hazai szerzőit is. Elsősorban és mindenki előtt Danielle Steelt (évente több kötettel adják ki, olykor csak 10000, olykor akár 22000 példányban), Sandra Brownt (2019-ben három könyvét fejenként 16000 példányban adták ki), majd Amanda Quicket (négy év alatt 18 regénye jelent meg 12–15000 példányban), és még jó pár elismert bestseller-író, köztük E. L. Jamest (*A szürke ötven árnyalatát* 2016-ban adták ki utoljára 10 000 példányban).

A magyar szerzők között Borsa Brown (Szobonya Erzsébet) és Leiner Laura kötetei a 20000–25000-es példányszámot is elérik, Fejős Éva és Fábíán Janka könyvei pedig a 10–15 ezres példányszámot. (Érdekes módon Nora Roberts vagy Vass Virág nevét, akiknek szintén jelentek meg művei ezekben az években és más bestseller-listákon előkelő helyen szerepelnek, itt nem találjuk meg.)

ZSÁNEREK, PIAC

Az ún. női irodalomnak, szerelmes könyvnek, kortárs románcnak, romantikus lektúrának, romantikus zsánernek sok egymással is vitatkozó kultúratudományi felfogása, meghatározása létezik. Ezen diskurzusokban nemcsak az vitatott, hogy legitim fogalmak-e a ’női irodalom’, a ’női író’, az ’írónő’ kifejezések (hisz nem használjuk a ’férfi irodalom’ vagy az ’íróférfi’ kifejezéseket sem), hanem az is, hogy milyen értékrendszer alapján közelíthető meg a ’lektúr’, a ’ponyva’ (esetleg: ’strandolvasmány’ vagy ’limonádé’), a ’népszerű irodalom’ vagy akár a ’populáris irodalom’ névvel jelölt szövegegyüttes.

A menet közben kialakuló megegyezések (pl. a női irodalom nem egyenlő a romantikus lektúrral) és címkék, elnevezések (lányregény, pöttyös könyv, kapucsínó irodalom, szingliregény, konyhairodalom, mami irodalom/mamipornó, New Adult, chick lit/pipiregény, assistant lit/beosztott irodalom) vagy rögzültek mára vagy feledésbe merültek.

A legelfogadottabb megközelítés szerint a szerelmes regény cselekménye két ember köré koncentrálódik, megmutatva, ahogy azok megküzdnek a kapcsolatukért. Az író számtalan cselekményszálat belefűzhet a történetébe, de a szerelemről mint fókuszról, illetve a boldog végkifejletről nem feledkezhet meg (RWA é. n.). Műfaji szempontból annyi elmondható, hogy a romantikus könyvek választéka döbbenetesen széles és inkluzív, szinte minden más zsánert képes magába fogadni.

A kisregény-sorozatok (a Harlequin/Mills&Boon-sorozatokból évente 200 millió példányt adnak el világszerte; CATHERINE 2016, 6.) és az önálló nagyregények terjedelmi megkülönböztetésén kívül léteznek: kortárs szerelmes regények, történelmi szerelmes regények, romantikus krimik, paranormális szerelmes regények, romantikus sci-fik, romantikus fantasyk. Mint ahogy léteznek: keresztény szerelmes regények, spirituális szerelmes regények, multikulturális szerelmes regények, időutazásos szerelmes regények, erotikus szerelmes regények (RAMSDELL 1999), de ide sorolhatjuk külön csoportként az 1810–1820 közötti brit szerelmes regényeket is.

A gazdasági és társadalomszerkezeti változásokkal együtt mozogva (pl. a fikciókban a nők az otthoni-családi „teendők” után kötelezően megjelentek a munkaerőpiacon is) a romantikus könyvek piacán más szempontú szegmentációkat is bevezettek. A posztkolonialista kritika nyomán az addig fehér, heteroszexuális, középosztálybeli célcsoportok mellett a marginalizált csoportok is helyet kaptak a piacon. Etnikai-nemzeti-kulturális alapon a multikulturális csoportról leválva megjelentek az afroamerikai romantikus könyvek, a latin-amerikai romantikus könyvek, a kínai szerelmes könyvek stb.; az identitáspolitika nyomán az LGBTQ+ szerelmes-kiadványok, de újra élesítették és címkézték a korosztályi csoportokat is (Young Adult, New Adult), nyomtatott könyvben és e-könyvben egyaránt, nyilvánvalóvá téve, hogy a romantikus zsáner ki nem merülő profitforrása az ipari méretű és logikájú könyvkereskedelemnek.

RAJONGÓK, KUTATÓK

A romantikus regényekkel (mint ahogy egykor magával a regény műfajával) szembeni esztétikai, sőt, erkölcsi bizalmatlanság (elsősorban a férfiak uralta kulturális szférából) nem mai keletű. Az olvasástörténet és irodalomszociológia számon tartja az olvasmánytípusok és a társadalomszerkezet összefüggéseit.

„Azzal, hogy a könyvek valamely csoportját vagy valamely műfajt – magyarázza Manguel – [...] egy adott olvasói csoport számára elkülönítik, zárt irodalmi teret képeznek. A csoportba tartozó olvasót ennek felderítésére bátorítják, miközben a többieket igen gyakran kitiltják belőle”. (MANGUEL 2001, 236) Manguel

panasza arról szólt, hogy a romantikus könyveket csak és kizárólag a lányok olvashatták (a fiúk számára szégyen lett volna vagy lenne még ma is), de arról is, hogy a lányok/nők olvasmányai (és a lányok/nők alkotásai) nem említhetők egy lapon a férfiakéival.

Míg a női olvasók nagy része nem zavartatva magát ezen „akadémikus” reakcióktól mindvégig olvasta/falta e műveket, a kutatók két stratégiával igyekeztek megközelíteni őket. A totális elítélés-pártiak az immanens esztétikum felől: a híres-hírhedt Mills&Boon/Harlequin-kiadványokból, melyekből már több mint 15 ezer különböző cím látott napvilágot (jelzői: „kínosan vacak”, „szájbarágós”, „érzelgős”, „felszínes”, „giccses”, CURTHOYS-DOCKER 1990, 24.), így lettek például a rossz ízlés szimbólumai.

A kutatók másik része a befogadói oldal hangsúlyozásával vagy szintén elutasították vagy megértőbben viszonyultak hozzájuk. A feminizmus első hulláma úgy vélte, hogy a romantikus könyvek elérhetetlen vágyakat, hamis elvárásokat alakítanak ki a nőkben, és ezzel boldogtalanná teszik őket. Ráadásul mivel a férfi adja meg bennük a nők életének értelmét, kifejezetten antifeministák, és a nők további elnyomását szolgálják. (A fikciós műveken belüli aszimmetrikus szerepeknek, a továbbörökített maszkulin felfogásoknak, szexualitás-ábrázolásnak számtalan pontos, érdekes elemzése van.) Az elfogadók csoportja megértve a kritikákat, azt emeli ki, hogy e művek legalább lehetőséget adnak a felszabadulásra: belőlük a nők/lányok tanulhatnak, beszélhetnek a vágyaikról, a testükről, és a párkapcsolati önállóságukat erősíthetik. (CAMERON 2020, 6.) „[...] ezek a regények nemcsak arra voltak jók, hogy olykor segítsék a női olvasót a fikció ópiuma révén a passzivitásba való visszavonulással. Sokkal izgalmasabb dolog történt: általuk megerősödött az öntudata, és rájött, nemcsak ő cselekszik így.” (FLINTet idézi MANGUEL i. m. 236.)

A művek nőábrázolása, illetve feminizmushoz való viszonya alapján szellemesen határol el különböző korszakokat egymástól Cris Mazza. Beszél a „romantikus prefeminista” korszakról (helyszíne a konyha, jellemző öltözete a blúz, központi étele a fehér rizs), a „heroikus feminista” éráról (helyszíne egy tüntetés, jellemző öltözete a kiskosztüm, központi étele a barna rizs) és az „ironikus posztfeminista” időkről (helyszíne a pszichoterapeuta rendelője, jellemző öltözete a hasított bőrruha, központi étele a sushi. (MAZZA 2006, 19.)

FORMULA, ELVÁRÁSOK 1.

Tana Modleski és Janice Radway (ill. Carol Thurston) a nyolcvanas években alapozták meg a zsáner (kismértékben) elfogadó (az olvasási szokásokra, jártasságra koncentráció illetve pszichoanalitikai) feminista kutatását. Radway kifejezetten az elkötelezett romantikuskönyv-olvasókat, a rajongók egyik szubkultúráját vizsgálta: a középosztálybeli, fehér családos nőket, akiknek mindennapjait a másokról szóló gondoskodás töltötte ki, s akik életéből épp ezért kikopott a rájuk irányuló figyelem, törődés. Radway úgy látja, hogy e szövegek „egyfajta menekülési útvonalat kínál-

nak egy olyan világba, amelyben látszólag »a szív, a szeretet, az elme« uralkodik, és amelynek »relaxációs« szerepe van olvasóik életében, hozzájárulva ahhoz, hogy kikapcsolódjanak, illetve a világhoz való viszonyuk átmenetileg problémamentes legyen: [...] e könyvek csoportja megengedi, hogy az olvasó elszökjön a regények világába, távoli, egzotikus helyekre, nagyszerű helyszínekbe nyerjen bepillantást, ahol a szeretet/szerelem a legfontosabb, miközben »eredeti«, érdekes emberekkel lehet találkozniuk.” (VARGA 2010, 72.) Radway elfogadja ízlésválasztásaikat, de némi népnevelői attitűddel fejleszteni is szeretné őket.

Arra a kérdésre, hogy miként épül fel szerintük egy jó romantikus narratíva, hogy minek kell szerepelnie egy ilyen alkotásban, és minek nem szabad, nagyjából ezt a listát kapta: legyen benne egy lassan és következetesen kibomló szerelem úgy, hogy a hős és hősnő közötti kötelező konfliktus feloldódjon. A hősnő legyen nyitott, szenvedélyes, szerény, aki aztán bátorrá válik; a hős legyen erős, intelligens (humoros), védelmező, bátor, gyengéden figyelmes. Fontos, hogy a férfi a nő iránt érzett szerelme miatt egyfajta jellemfejlődésen menjen keresztül! Kellenek részletek az egymásra találás utáni időről is, kell testiség, szexualitás is bele, de nem sok. Előnyben részesítették a történelmi környezetet, és kiemelték a Happy End fontosságát. Tabunak vagy legalábbis kerülendőnek tekintették a szexualitás nyílt ábrázolását, a pornográfiát, a sadizmust vagy a tragikus véget. (RADWAY 1984, 74.)

A zsánernek (de még a könyvborítóknak is) és a szerzőknek tehát sok elvárásnak, szabálynak kell(ett) megfelelniük (az azonnali szerelemmel kezdődő és tragikusan végződő Eric Segal-féle *Love Storyt* például utálták).

A kötelező fordulatok kényszerítő erejére, a formulára Modleski is felhívta a figyelmet. A Mills&Boon-féle sorozatokat így foglalta össze: „[...] egy fiatal, tapasztalatlan, szegény, ám jólétre vágyó nő beleszeret a jóképű, erős, tapasztalt, jómódú férfibe, aki 10–15 évvel idősebb nála. A hősnő eleinte összezavarodik a hős viselkedésétől, aki bár láthatólag vonzódik a lányhoz, mégis sokszor gúnyos, ellenséges és néha brutális vele. Végül minden félreértés tisztázódik, és a hős megvallja szerelmét.” (MODLESKI 1982, 28.) A formula, azaz a zsáner kötelező fordulatai, rögzült kódjai, ill. a várható kereskedelmi siker sokakat csábítottak románcírásra (az itthoni Harlequin-sorozatnak rengeteg álnéven publikáló magyar szerzője lehetett) vagy akár paródiáírásra (Parti Nagy Lajos: *Sárbogárdi Jolán. A test angyala*), esetleg a „ha egyet olvastál, mind olvastad” megállapításra, ám mindezek ellenére sem a megalkotásuk, sem a befogadásuk nem egyszerű képlet.

FORMULA, ELVÁRÁSOK 2.

Mint láttuk, a romantikus és általában „a populáris irodalom műfajainak, illetve az ezeket képviselő műveknek egyik jellegzetessége a nagyfokú szabályozottság és kiszámíthatóság. Az ilyen művek szerzői jellegadó motívumokkal, tipizált karakterekkel és helyzetekkel [...] »bevált« cselekményszövési eljárásokkal dolgoznak. Az egy műfajhoz, alműfajhoz tartozó művek témája és felépítése egy bizonyos elvont

modellt (sémát, történetképletet) követ, más szóval [...] »egy kaptafára készül.«. (BENYOVSZKY 2019, 79.)

A zsánercentrikus kreatív-írást oktató könyvek (LIESKE 2018), blogok, cikkek (HEESUNG 2017, ANONYMUS 2019), You Tube-csatornák ezt a „kaptafát” igyekeznek legyártani, s miközben egymástól is átmennek ötleteket az „akadémiai” elemzésektől (RADWAY, RAMSDALL stb.) sem maradnak érintetlenek. Ha egy szuperlistát kéne belőlük és a saját megfigyeléseimből összeállítani – különös tekintettel a kortárs románc alszánerére – nagyjából így nézne ki a *Hogyan írjunk romantikus regényt-recept* (formula):

1. Találjuk meg a piaci rést (a niche mindenek felett), azaz a megfelelő alszáneret! Nézzük meg az Amazonon a választékot, aztán, ha nem ismerünk eléggé, olvassuk bele magunkat! Ismerjük a műfaj/alműfaj szabályait, toposzait, kódjait! (Ezekről a konvenciókról külön-külön listát, receptet lehet írni.) És tartsuk be őket! Az ezektől való eltérést a kiadók szerkesztői – mint a műfajok kapuőrei – nem tolerálják. (GORRIS 2015, 3.) Találjuk meg a (zsáner)kiadónkat is: tanuljunk meg vele kommunikálni. (Például miért érdemes a könyvünket a figyelemre? Mi a sajátossága? A magánkiadást sem kell elutasítani.)

2. Ha választottunk, dolgozzuk ki alaposan azt a környezetet/világot, ahol az események zajlanak: a kellemes, hangulatos, egzotikus helyszínnek előnyt élveznek! Mindig legyen egy zártabb, kisebb tér, ahol a karakterek összetalálkozhatnak! Akár történelmi regényről, akár fantasztikus világról legyen szó, itt van a szükség a legprecízebb kutatómunkára.

3. Találjunk ki egy erős szerelmespárt, akikre érdemes figyelni! A hős legyen férfias, legyen egy tesztszterontól szagló, de egzisztenciával is bíró Rómeó, akinek esze is van, és aki, kemény gyerekkora lévén, ismeri a kiszolgáltatottság érzését is; a hősnő legyen erős, kitartó, pörgős, de legyenek hibái, gondjai, nehézségei is! (Persze, még jobb, ha két hős is van, akik között őrlődik a hősnő: Mr. Bajhozó és Mr. Jófiú.) A hősnő – amennyiben kortárs regényről van szó – jó, ha a glamour/szépségipar, a média, esetleg a gasztro- vagy az üzleti világ szereplője. Az elbeszélést a hősnő/mellékszereplőnk szempontjából kell megírunk – gondolataikra, tűnődéseikre, érzéseikre, emlékfelvillanásaikra külön fókuszálva. A hősnő ne vessen sokat, de szomorkodjon, zokogjon is alkalmanként.

4. A Mindent Tudó, külső elbeszélőt variálhatjuk autodiegetikus (E/1) narrátorral. Ferrissék egyenesen úgy látják, hogy a kortárs romantikus regények (első-sorban a chick lit) narrációjának „hitelességét” továbbra is a jól bevált, intim E/1-es személyű elbeszélői eljárásokkal (a dokumentarista naplóval, a vallomásos levéllel, e-maillal) lehet erősíteni. Ezekkel a realizmust imitáló írói technikákkal az olvasó észlelési horizontján úgy jelenik meg a szöveg, mint ami már tulajdonképpen nem is irodalom/fikció. (FERRIS 2006, 6.)

5. Ne féljünk használni a romantikus regények kapcsolati sablonjait, trópusait, kódjait! Sajnos, már nincs új a nap alatt. Ábécé-sorrendben ezek közül választhattunk: alfaférfi, álkapcsolat (amikor úgy tesz egy pár, mintha együtt járna, és végül

tényleg összekerülnek), álruha (mint Shakespeare-nél), amnézia (amikor látszólag az egyik szereplő elfelejti a szerelmét, de mégse), antihős. Mr. Bajhozó mint randipartner, barátból szerelmestárs, bosszú, celebhős, cowboyhős, ellenségekből barátok, majd szerelmesek, emberrablás (Stockholm-szindróma). Félelem az elkötelezettségtől, fogadásból felszedés, főnök és alkalmazott viszonya, gondozó és gondozott viszonya, hazatérés (a hősnő a lenézett, elhagyott otthonában lel boldogságra), házasságközvetítés, időutazás, Mr. Jófiú. Királyi vérvonal, közös gyerekkor, legjobb barát testvérébe beleszeretni, levelezőtársak, megmentő, playboy, partra vetett hal (amikor a hősnő olyan helyzetbe kényszerül, ami kulturálisan diszkomfortos a számára). Sebek, sérülés, szép és a szörnyeteg, szerelmi háromszög, tiltott szerelem, titkok, városból vidékre/kistelepülésre/farmra költözés stb. (LIESKE 2018).

6. A konfliktus a romantikus cselekmény szíve-lelke, az akadályok, ellentétek fontosabbak mindennél, ne kapkodjuk el őket! A konfliktusok fajtái az alábbiak: egyszerű/bonyolult félreértés vagy rosszindulatú félrevezetés, társadalmi pozíciók eltérése (vagyoni különbség, kulturális különbség, habituseltérés, életmódbeli, világképbeli különbség), korkülönbség, családi állapot, történelmi esemény, család-történelmi ellentét, betegség/baleset.

7. A mellékszereplőket, mellékkaraktereket is dolgozzuk ki alaposan! Ki tudja, még talán egy folytatást is írhatunk velük. Ha kortárs regényt írunk, bandáztassuk, buliztassuk meg a hősnőt a barátnőivel, hisz az életet szeretni kell! A barátnők (esetleg a meleg barátok), akárcsak az életben, még a szerelemnél is fontosabbak lehetnek: tükrök ők, gyóntatók, terapeuták, tanácsadók, az igazságot a szemünkbe kiáltók, néha riválisok is – de legfőképp sorstársak-nőtársak-útítársak az élet labirintusában.

8. Ja, a hősnőt azért NE határozza meg teljesen a partnere. Adjunk neki autonómiát!

9. Humor (vidámság, életszeretet) nélkül nem létezhet a zsáner: ez leginkább a narrátor/karakter önmagához és a világhoz való (elsősorban) ironikus viszonyából fakadhat. A világ, a közeg, a szereplők pontos megfigyelése, szellemes jellemzése védjeggyé is válhat.

10. Ha kortárs regényt írunk, fontos a referencialitás: az olvasó és a szerző világának a metszéspontjai. A közös történelmi-társadalmi közegre (ez sokszor a populáris kultúrából származik) való utalást amúgy is nehéz elkerülni, ám érdemes néhány tudatos utalással rájátszani: a „prezentista-stratégia” legújabb példája Fejős Éva karantén-novella-sorozata. (A legjobb talán, ha nem tudja az olvasó, hogy pontosan mikor játszódnak az események, csak körülbelül.)

11. A szex leírásával csak óvatosan: mindenképp kell bele, de csak a megfelelő helyen, a megfelelő időben, a megfelelő emberrel, a megfelelő szintig. Ha szeretnénk a hetero-normativitástól, a demiszexualitástól eltérni, vagy erősebb jelenetekben utazunk, át kell pozicionálnunk magunkat egy másik alzsánerre: itt legitimebb alkalmunk lesz a szexualitás nyíltabb, változatosabb ábrázolására. Vigyázzunk a nemi szervek megnevezésével, ne váljunk nevetségessé! És – sose nézzük le közben a monogámiát!

12. A vallásosság megmutatásával csak óvatosan bánjunk, arra ott van egy másik alzsáner: a keresztény romantikus könyvek. A felekezet nélküli „spiritualitással” is óvatosan bánjunk: a New Age már Post New Age, túl sokan megmosolyoghatják. A hősnő persze járhat ettől még jógaórákra.

13. Tanuljunk a kedvenc íróinktól! Tanuljunk a szórakoztató zsánerbirodalom többi szerzőjétől! Mixeljük az ötleteiket! Az egész populáris kultúra az ötletek végeérhetetlen kombinációjáról és reciklálásáról szól: keressünk olyan kombinációt, ami még talán nem volt!

14. Ne hallgassunk a gúnyolódókra, ellenszurkolókra és a zsáner ellenségeire!

15. A Happy Endről soha ne feledkezzünk meg, bár ma már nem kell annyira bombasztikusnak lennie: a házasság például már nem feltétlenül a végső megváltó.

MAGYARORSZÁG, OLVASÓK

Távoli összehasonlításként vessünk egy pillantást a zsáner USA-beli helyzetére. A könyvkiadási statisztikákkal is foglalkozó Nielsen piackutató cég adatai szerint a romantikus könyveket, mely az összes fikció 29%-át teszik ki 84%-ban nők olvassák. Az olvasók ugyanakkor 81%-ban fehérek (latin-amerikai 6%; afroamerikai 6%), a legtöbben (28%) 30–44 év közötti, de a többi korosztály is jelentős arányban képviseli magát: 13–17 (6%); 18–29 (25%), 45–54 (17%), 55–64 (11%), 65+ (13%). (COYLARD 2016.) Más becslések, sejtések szerint a kortárs szerelmes regény egyik alzsánerét, a chick litet elsősorban középosztálybeli, egyedülálló húszas vagy a harmincas éveikben járó nők olvassák a legjellemzőbben. (GUNNE 2015.)

Ha a korai magyarországi olvasásfelmérések adataihoz fordulunk, a két fő tendencián (a praktikus tudást közvetítő szövegek és a kommersz irodalom növekvő kedveltségén) belül megállapítható, hogy az érzelmes, romantikus regények olvasottsága 1978-tól évtizedről-évtizedre megugrott (GEREBEN 1998, 108). A romantikára „specializált” befogadók a könyv olvasók mintegy hetedrészt teszik ki, de teljes hatókörük a nyolcvanas években meghaladta a könyv olvasó társadalom 20%-át is. „A „romantikus” ízlésképlet legkisebb arányban a huszon- és harmincévesek, a fővárosiak és a diplomások körében fordult elő, legerősebben pedig a közép- és időskorúak, a kis falvak lakói, a nagyon alacsony végzettségűek, valamint a szakképzetlen fizikai dolgozók, a háziasszonyok és legfőképpen a nyugdíjasok csoportjához kötődik – kommentálták a kutatók az eredményeiket. (I. m. 123.) Az ún. értelmiség – teszik hozzá – „legsajátabb (bár kissé halványuló) ízlésbeli jegyének a modern értékes irodalomhoz való vonzódást (valamint a romantikától való elzárkózást) tekinthetjük”. (I. m. 124.)

Egy későbbi, másik módszert alkalmazó, 2003-as felmérés, mely a 14–75 év közöttiek olvasási szokásait vizsgálta a romantikus könyvek csoportjába a történelmi tárgyú műveket is besorolva 34%-os olvasottsági arányt mutatott ki. Olvasói habitus-osztályozásában a romantikus zsáner olvasóit a „intenzív sztori-keresők” (64%), az „érzelmesek” (92%) között, illetve kis részben a „mindenévők” klaszterében he-

lyezte el. Míg a „mindenevők” között jó anyagi helyzetben élő, nagyvárosi tanulókat, diplomásokat találunk, az „intenzív sztori-keresők” inkább magasabb jövedelmű, nagyvárosi nők, akik 50–59 év közöttiek és legalább érettségivel rendelkeznek. Az „érzelmesek” („álmodozók, merengők, széplelkek” teszi hozzá az értekezés) körében a nők, a 14–17 év közöttiek és az 50 év felettiek, a tanulók, a legalább érettségivel rendelkezők, valamint a nagyvárosokban lakók és a jövedelmükből kényelmesen megélők felülreprezentáltak, míg férfiakat és alacsony végzettségűeket az átlagosnál jóval kisebb arányban találunk köztük. (GYENES 2005, 56–59.)

A legfrissebb, 2019-es reprezentatív felmérésben a felnőtt válaszadók 31,1%-a jelölte meg a romantikus zsánert (elsőnek a krimi!) a kedvenceként. (TÓTH 2020, 22.) Évtizedek óta töretlen a kedvenc szerzők listáján Danielle Steel neve is, de a legnépszerűbb legutóbb olvasott írók között 2019-ben a tizedik helyre még egy magyar romantikus szerző is bejutott: Fejős Éva. A zsáner kedveltsége ugyanakkor korosztályfüggetlennek tűnik ma is, a 10–13 év közöttiek 20,6%-a, a 14–17 közöttiek 29,93%-a olvassa a tiniknek szóló romantikát (GOMBOS–CSIMA 2020, 52.), de az idősek, nyugdíjasok 33,4%-a (ennek 92%-a nő) is zsánerhívőnek számít. (GOMBOS et.al 2020.)

MOZAIKOK, ROMANTIKUS LEKTÚRÖK

A következőkben még mozaikosabban olyan ötleteket, kérdéseket, perspektívákat igyekszem felvetni, felvillantani, melyekről a későbbiekben is érdemes lehet töprengeni:

1. *(Eszképizmus, kapitalizmus)*

A romantikus regények nem akarnak a lét kapuin döngölni, bevallott céljuk a szórakoztatás-rekreáció, s ekként állnak hozzá az olvasóik is. „Szeretem azokat a történeteket, amelyek kiemelnek a szürke mindennapokból” – válaszolta Radwaynek egyik interjúalánya arra a kérdésre, hogy miért jó romantikus regényeket olvasni. „Valami más, mint a megszokott élet” – felelte egy másik. „Jó vakációra menni a hétköznapokból” – vélte egy harmadik. „Ez egyfajta menekülés a mindennapokból” – így a negyedik.

A zsáner paradox működését abban látta az olvasáskutató-irodalmár, hogy míg e többgyermekes, házasságban élő középosztálybeli nők a patriarchátus elnyomó, szabályozó gyakorlatai elől mindig a romantikus könyvek olvasásával menekülnek el (melyekben szabadságukat, értékességüket, fontosságukat időlegesen megélhetik), az olvasmányok maguk rendre a házassággal érnek véget, mely intézmény épp az elhagyni kívánt patriarchátus alfája és omegája. Cseberből cseberbe jutnak tehát minden olvasással. A patriarchátus elnevezés azonban nem teljesen fedi le a tapasztalataikat: a mókuserék, a szürke hétköznapok, a megszokott élet fenomenjei sokkal inkább a meg nem fizetett és meg nem becsült, láthatatlanná tett „házimunkáról”, az élet újratermeléséről (bővebben erről itt: CSÁNYI 2018), az elidegenedett

életről, magáról a termelési módról árulkodnak. A romantikus regényolvasás motivációi – „a populáris kultúra mindannyiunk ópiuma” felkiáltással – így akár a kapitalizmuskritika irányából is megérthetővé válnak: „Ha menekülés is, [...] gyógyító [...] és sokkal olcsóbb, mint a többi nyugtatószer, alkohol vagy az addiktív TV-sorozatok” – válaszolta egy újabb adatközlő Radwaynek. (RADWAY i. m. 53.)

2. (Metafizika, szerelem)

Ebből kifolyólag a szerelem az ipari civilizáció szekularizált emberének egyetlen, utolsónak tetsző metafizikai tapasztalatlehetősége, értelemadó konstrukciója, „kulturális narratívája” (ROACH 2016), ám ezt is a kiszolgáltatottság, a szeszélyes és vak fátum árnyai veszik körül (az író afféle papnóként ezt a kontrollálhatatlan erőt próbálja megszelídíteni). Az élet üres, értelemnélküli forgatag – sugallja e könyvek többsége, az egyén/az individuuum számára egyedül a megváltó szerelem marad meg, egyedül ez képes kiemelni a magányból és céltalanságból. A világ veszélyes hely ugyan, minden kapcsolat kockázat, de csak ezért érdemes még élni. A zsáner nyugtatószerének szlogenje: Mégis románc! Nem túl szívderítő Žižek diagnózisa – Kiss Viktor összefoglalásában – ebből a szempontból sem: „[...] az egyén tudja, hogy a világ kaotikus, kizsigerelő, bizonytalan, élehetetlen és kilátástalan. Mikor munka után elmegy kocogni, jógázni vagy éppen egy romantikus vacsorára, azzal azonban Žižek szerint azt bizonyítja, hogy abban is hisz, hogy a világban mégis létezik harmónia, van esély a feltöltődésre és a fejlődésre, vannak utak és számtalan lehetőség, ami boldogságot kínál. Žižek szerint a kocogás, a jóga, a romantikus szerelem stb. az a fétis, amely megmutatja, hogy az egyén valójában (a tényleges gyakorlatban) a hazugságban hisz, abban, ami tudatával ellentétes.” (KISS 2014, 137–138.)

3. (Centrum, félperiféria)

Az európai műfordítások 60%-a angol vagy amerikai alaplumból készül. A centrum-periféria modell, a világrendszer gazdasági-kulturális aránytalanságai és függőségi viszonyai ezzel együtt a műfaji kritérium-rendszert, a könyvkiadás témáit, a zsánereket, alszánereket is alakítják, diktálják, vagyis az erősebb pozícióban lévők érdekei nemcsak az árutermelésben fejeződnek ki, hanem „a mércéül szolgáló világnézetben, életmódban, normákban és az azokat újratermelő funkciókban, például a művészetben, médiában és kultúraiparban”. (CSÁNYI 2018, 171.)

Érdemes lenne megvizsgálni egyszer az angolszász romantikus regények ideologikusságát, normarendszerét, és összevetni a hazai könyvekével. Mennyire különfélék, változatosak hozzájuk képest az itthoniak?

4. (Szégyen, kánon)

Paula Regis úgy látja, hogy a romantika máig a legnépszerűbb és egyben legkevésbé tisztelt irodalmi műfaj a populáris zsánerek között. Miért van ez máig így, és lehet-e köze az irodalmi szocializációhoz? Az irodalmi kánonokból (a szuperkánonból), az olvasóvá nevelés hivatalos gyakorlataiból milyen mértékben hiányzik a

zsáner és a róla való beszéd? A kötelező irodalmak és a „pad alatti” olvasmányok/az örömolvasás harcában mit tud kezdeni az oktatás a romantikus könyvekkel?

5. (*Bestseller, kritika*)

Mivel nincs Magyarországon igazán „akadémikus” bestseller-kritika (ZELEI 2014) és még kevésbé romantikus regény-kritika (ez még az USA-ra is igaz, ahol pl. Nora Roberts-ről idáig két alkalommal írt a New York Times: CAMERON 2020, 5.), mely akár esztétikai-ideológiai szempontból szólhatna hozzá e művekhez, az érdeklődők a „laikus” befogadókhoz, közösségi oldalakhoz (moly.hu), blogokhoz, book-tuberekhez fordulhatnak ismeretekért. E hozzászólások, megnyilatkozások zömében a tetszett/nem-tetszett; bele tudtam magam élni/nem tudtam magam beleélni; szimpatikus volt a hősnő/nem volt szimpatikus a hősnő ellentétpárjaival jellemzik a szövegekhez való viszonyukat, a cselekményszöveg összetettségét értékelik, valamint spoilermentes tartalomismertetéssel hívják fel a figyelmet a könyvekre. Az „akadémikus” kritika számára vagy láthatatlanok e művek vagy az elmarasztaló-hagyományba illeszkednek (röviden: a giccsek közé sorolják őket) vagy megpróbálnak „felvilágosultan örvendezni” a zsáner sikere fölött, óvatosan kerülgetve bármiféle radikális bírálatot, mellyel olvasók tízezreit sérthetnék meg. Mindezek mellett nem lenne-e képes a kritika olyan visszacsatolásként is működni, mely hasznára válhatna az íróknak, szövegeknek, egyaránt?

6. (*Műfajéletkor, műfajhalandóság*)

Escarpit szerint egy irodalmi műfaj „élete” (ide sorolja pl. az angol realista regényt, az Erzsébet-kori tragédiát, a klasszikus történelmi regényt) 30–35 év, egy emberi életnek majdnem a fele (ESCARPIT 1973: 32). A romantikus regény élete egészen hosszú (ha a görög szerelmes regényeket vagy a kínai, japán női regényeket is bele vesszük az egyik legidőtlenebb), az alszánerek, ill. al-alszánerek élethossza viszont további vizsgálatokra is érdemes lehet. Vajon meddig élnek még a „romantikus vámpírregények” és leáldozott-e a chick-lit zsánerének? Miért?

7. (*Szubbkultúra, siker*)

Escarpit szerint az irodalmi siker egyik oka, hogy az író és az olvasó között nincs jelentős különbség, ugyanazon társadalmi réteghez tartoznak, szándékaik egybeesnek, a könyvben mintegy megfogalmazódnak a csoport elvárásai. (ESCARPIT 1973, 94.) A különböző alszánerek mögött vajon milyen csoportokat lehet beazonosítani?

8. (*Tanácsadás, bátorítás*)

A kortárs romantikus regények vagy a modern nőképpel dolgozó történelmi regények a kor tanácsalanságát, kaotikusságát, elidegenedettséget hol tudatosan, hol kevésbé tudatosan tükrözik. Válaszuk a „csak azért is szerelem”, illetve az „először légy önálló, aztán jöhet az a szerelem is akár!” A hetvenes évektől megugró prakti-

kus, pszichologizáló funkcionális könyvek üzenetei mára átszivárogtak a regényekbe is. A Tanácsadó Irodalmak Korából a Bátorító Irodalmak Korába léptünk, mely irodalmak egyetlen üzenetet közvetítenek: Ne add fel! Bízz magadban! Bátorság! „A bátor nő olyan, mint a mágnes. Aki kézben tartja az életét, vonzza az embereket. Azt verték a fejünkbe, hogy a magbiztosság nem nőies. Nagy tévedés. Akkor válsz szerethetővé, ha bízol az erődben.” (Vass Virág: *Vulevú*) „Az álmaink azért vannak, hogy újraálmodjuk őket akkor is, ha összetörték.” (Fejős Éva: *Cuba Libre*)

9. (Álmodozás, neoliberalizmus)

„Ha volt valaha olyan rendszer, amely álmaik segítségével ejtette rabul az embereket – írja Žižek – a boldogság álmával, azzal, hogy a siker csak rajtad múlik, hogy a küszöbön áll a szerencse, hogy ha kitartó vagy, sikerülnie kell, hogy korlátlan élvezetek várnak rád stb. –, az a kapitalizmus volt. Másutt van az igazi probléma. Abban, hogy az emberek még mindig hisznek a kapitalizmusban. Annak ellenére is, hogy a válság kérelhetetlen valósága ilyen brutálisan és sokadszor zúzta szét a fenti álmokat.” (ŽIŽEK 2009, 25–26.)

A kortárs romantikus regények egy része az ún. „neoliberális szubjektum” modelljét propagálja, mely emberideál mindig kreatív, bátor, vállalkozó kedvű, fogyasztásorientált, társadalmilag nem determinált (CSÁNYI 2018, 65.), s ha valaki esetleg nem ilyen, érdemes terapeutához vagy coachhoz fordulnia. A regényekben ábrázolt fogyasztáskultusz (az öltözködéstől az utazásig) vagy fogyasztáskritikának álcázott tirádák a legszembeütőbbek ebből a szempontból: a chick lit-ek „a globális, neoliberális kapitalizmus gazdaság-politikájának megfelelően olyan kívánatos világrendet alkotnak meg, melyben a személyes anyagi jólét uralkodik mindenk felett”. (idézi GUNN i. m., 2.)

10. (Identitáspolitika, üzlet)

„Valójában minden társadalmi csoportnak megvan a maga kulturális igénye, tehát a maga saját irodalma. E csoport lehet valamelyik nem, korosztály vagy társadalmi osztály, s akkor például női, gyermek vagy munkásirodalomról beszélünk.” (ESCARPIT 1973, 65.) Az identitáspolitika minden jogos, emancipatorikus követelése mellett a piacszegmentáció ideológiájaként is funkcionál.

11. (Nők, tapasztalatok)

Ha a tapasztalatnak (és reprezentációinak) létezik nemi megkülönböztetése, ha a női tapasztalat, a női észlelés megkülönböztető erővel bír, akkor az ún. „női irodalom”, mely ezeket tematizálja/problematizálja, könnyen összerosódhat a romantikus irodalommal, mely, bár elsősorban a párkapcsolatra fókuszál, az élet többi részére is ráteking. Fejős Éva valószínűleg ezért is tiltakozott egy interjúbán: „Szerintem például a *Cuba Libre* vagy a *Dalma* egyáltalán nem sorolható a romantikus regények közé, mint ahogyan a *Bangkok*, tranzit sem.” (JOLSVAI 2011.) A tematika egyébként hallatlanul gazdag: válás, megcsalás, abortusz, meddség, örökbefogadás,

egyszülős családmodell, abúzus, betegségek a családban, halál-haldoklás, öngyilkosság, evési zavarok/testképzavarok, pánik-szorongás, bullying, függőségek, a munka világa, marginalizáltság stb.

12. (Tinik, zsánerfalók)

A romantikus könyvek olvasóinak, habár minden korosztályból és társadalmi csoportból származhatnak, két megkülönböztethető markáns csoportja van:

1. a tinédzserek, akik számára ez inkább korosztályi, tehát átmeneti olvasmánytípusnak számít, s akiket elsősorban a felnőtté válás témája izgat igazán.

És a

2. a zsánerfalók, akik bármely társadalmi osztályból származhatnak (leginkább a szélesen vett középosztályból persze), s szinte minden alzsánert ismernek, akik egészen pontosan tisztában vannak az adott regény esztétikai értékeivel, s akik a zsáneren kívül mást is olvasnak.

13. (Vass Virág)

Az egykori női magazin-szerkesztő (*Nők Lapja*, *Elle*) 2009-es debütálása óta már nyolc regényt írt, ami a zsáner szempontjából önmérsékletéről tanúskodik. Az eladási, olvasottsági indexéről kevés adat lelhető fel, ez részben talán egyszerű kiadóváltással is magyarázható (a tönkrement Ulpius után jelenleg a zömmel ifjúsági könyvekben utazó Central Média-csoport adja ki), részben talán pozicionálási bizonytalansággal. Vass Virág a chick lit-ek „a munkában sikeres, a szerelemben kevésbé” kettős problematikáját hol az egzotikus utazási-ismeretterjesztő regények (Franciaország, India, Moszkva) logikájával keveri, hol a múltba révedés (hetvenes–nyolcvanas évek) nosztalgikus történeti perspektívájával. Egyik visszatérő szereplője (*Vulevú; Sokszor csókol, India*), Török Szonja tévés-újságíró a zsánerszabályoknak megfelelően „szenvédélyes természetű”, a „szenvédélyes férfiakat szereti” és „nem szereti az üresjáratokat”. Szívesen figyeli meg a környezetét és önmagát (olykor kénytelen észrevenni, hogy „irracionális érzései” vannak) és több „kudarcba fulladt szerelem és majdnem esküvő után” óvatosabb stratégiával közelít vagy éppen távolodik az őt ostromló férfiktól. A moly.hu-n mégis inkább egy elköteleződni képtelen, felelősségtől féltő, kalandokat hajszoló férfiról szóló könyvét, a *Sohaférfi* regényét szerették a legtöbben.

A többi könyvével kapcsolatban megosztottabbak a vélemények. Az irodalomkritikusok közül Szöllősy Balázs találta figyelemre kevésbé méltónak egy regényét (*Ringass, Amadus*) – kiemelve a formulák erős jelenlétét: a kortársi helyzet, a self-made üzletasszonyok világa, az egzotikus helyszínek, a különleges és jómódú hősnők történeteit kiszámíthatónak, felszínesnek találta, a dramaturgiát esetlenné, az ismeretterjesztői szándékot sikerületlenné, üzeneteit pedig szirupos, pszichológizáló álbölcsességeknek. Vass Virág (illetve narrátorai) erőssége az ironia, a pontos megfigyelések és jellemzések (itt-ott már mondatesztétikai szándékok is felsejlenek): „A szerkesztőségben – mint általában a többemeletes irodaházakban – volt

egy íratlan és igazságtalan szabály. Az élet lényeges kérdéseit a cigarettázásra kijelölt helyiségben tárgyalták meg. Ez a gyakorlat azt sugallta, a nem dohányzók életében nem vetődnek fel igazán lényeges kérdések. Vagy ha mégis, ne számítsanak együttérzésre.”

Legújabb regénye (*Az örökké rövid története*), melyet „a Kádár-korszak egyik legsikeresebb manökenjének rendkívüli életútja ihletett”, az egykori csíkos-könyvek edukációs hagyományához kapcsolódik.

14. (Fejős Éva)

„Fáradhatatlan mindig megújuló történeteivel új lendületet ad a fáradt női szívnek” – írják róla a moly.hu-n. A több mint 30 magyar vonatkozású regényt megjelentető, saját kiadót alapító Fejős Éva (írói álnevei: Carol N. Fire, és Sydney Scott) a romantikus sikerlisták állandó szereplője, bár ő maga inkább atipikus romantikus-szerzőnek tekinti magát: „A regényeimben nem az a nők életcélja, hogy »megtalálják a másik felüket«. És azt hiszem, az életben sem ez a legfontosabb a nőknek, hanem az, hogy megtalálják önmagukat, harmóniába kerüljenek önmagukkal, kiteljesedjenek. Aki egyedül képes a boldogságra, az a partnerével is boldog lesz – de ha valaki a másiktól várja a boldogságát, az nem biztat sok jóval. Szerintem az önmagunkkal való találkozásról is szólnak a könyveim.” (JOLSVAI uo.)

Az író nő tehát a női irodalom vagy akár a gendersemleges igényes lektúr felé pozicionálja magát. Fejős Éva regényeiben a legtöbbször szándékosan több karaktert állít a figyelem középpontjába (röviden felvillanó, filmszerű jelentekben), s afféle sors-svédasztalként kínálja fel őket olvasóinak, hogy aztán ki-ki választhasson magának belőlük vágyainak, személyiségének megfelelően. Az azonosulást különféle sors-nehézségekkel, sebekkel, problémákkal, súlytalan, ám melodramatikusnak tűnő eszközökkel igyekszik realiztikussá tenni. (A *Hotel Baliban* pl. egy trauma, egy tizenhét évvel ezelőtt elkövetett bűnrészesség fájdalmas emléke rontja le, dülja fel a szereplők életét, mely bűnről utóbb kiderül, meg sem történt.)

Menyhért Anna a több szálon futó cselekményvezetés ügyessége mellett épp az azonosulást, a saját életre való vonatkoztatás lehetőségének erényét emeli ki a *Bangkok, tranzitban* (MENYHÉRT 2008). Károlyi Csaba ugyanezt a regényt, gördülékeny stílusát, kidolgozott párbeszédeit, jelenetkezelését dicsérve, profi munkának nevezi (KÁROLYI 2008).

Fejős Éva – Vass Virággal ellentétben – nem sokat vesződik a stílussal vagy a retorikai kidolgozottsággal. Fő erőssége valóban a cselekményhalmozás, a helyszínváltások és színes karakterek kidolgozása, ám e cselekmények, legyenek akár külső események, akár belső, káprázatosan banálisak tudnak lenni, a karakterek lélektani motivációi pedig hiteltelenek. Regényei hajoljanak akár a krimibe (*Nápolyi vakáció*), akár a spirituális fejlődésregénybe (*Bangkok, tranzit*), akár sorskatalógusba (*Csajok 1, 2*), elsősorban bátorítani akarnak és életkedvet adni. Tanácsai, bátorításai Oravecz Nórát időben is megelőzve, a pozitív pszichológiára épülnek: „Túl sokat kérdezel, és nem bízol magadban, az érzéseidben, a megérzéseidben. Azt jelenti, hogy ma-

gad mögött hagyod a kétségeidet, és megteszed, amit meg kell tenned. Akkor, majd látod, mit nyerhetsz, ne azt nézd, hogy mit veszítesz a másik oldalon. Ne csak az eszedet használd, amikor döntesz. A szíved vezessen. És ha majd választanod kell, ne a látszólag könnyebb úton indulj el. Elég erős vagy ahhoz, hogy végigmenj a nehezebb úton is. Majdnem ugyanoda fogsz elérni, de más út lesz majd mögötted, és tiéd marad az erő, amit utad során gyűjtesz.” (*Hotel Bali*) „Arra gondolj, hogy megvan, amire vágyasz. Ne a vágyad hiányára gondolj, hanem képzelj el, hogy megvan, amire vágyasz. Mert addig, amíg csak a vágyad hiányát érzékeled, amíg szüntelenül ez jár az eszedben, nem leszel boldog.” (*Hotel Bali*)

15. (Fábián Janka)

Történelmi romantikus regényként pozicionált műveivel tíz éve lépett a piacra. A történelmi románc és a történelmi regény vagy a történelmi kalandregény közötti különbségeket (de még magukat e kategóriákat) máig sem sikerült megnyugtató módon tisztázni az irodalmároknak, hacsak úgy nem: a történelmi regényeket férfiak ír(hat)ják, a történelmi románcokat nők. Mivel a szerelem központba helyezése és a boldog végkifejlet kritériumai (ezek már a chick litben is relativizálódtak) ebben az esetben sem mindig segítenek, az olvasó a kiadói-pozicionálás alapján vélhet egy kiadványt inkább romantikus történelmi könyvnek. Ebben az esetben valószínűleg nő írta és „könnyű olvasni”, szemben az egyszerű, ám annál „komolyabb, veretesebb” történelmi művekkel...

A történelmi románc marketing kategóriájának létrejöttét valaki Kathleen Woodwiss *A láng és a liliom* című, tizennyolcadik században játszódó Hamupipőke-regényéhez köti. (BIANCHI 2015, 249.) A műfaj fő erényeként az ismeretterjesztő-edukációs aspektusát szokás kiemelni. A romantikus műfajok hierarchiájában a kiadók és az olvasók egyértelműen a legmagasabbra helyezik a történelmi románcot, akár azzal is, hogy keménykötésben jelentetik meg. Radway olvasói mindenesetre ezt a zsánert kedvelték a legjobban.

Magyarországon ez idáig inkább csak fordításokban láttak napvilágot a zsáner darabjai, Fábián Janka és Ugron Zsolna (még korábban akár Szécsi Noémit is idesorolhatjuk) kezdték meg a terület felfedezését. Fábián Janka regényei általában magyar közegben a modernitás-felvilágosodás (18–19. század) korában, illetve a 20. század mozgalmas időszakaiiban (I. világháború, II. világháború, 1919, 1956, 1968) játszódnak, és szívesen alkalmazza egy könyvön belül a nagyobb időugrásokat is. (Ezzel egyértelműen a családregegy-sorozat felé tágítva a tematikát.) Hősnői sokszor árvák vagy félárvák, többnemzetiségűek, polgári származásúak, s a műfaj szabályai szerint a szerelemben az autonómia lehetőségeit keresik (*A német lányban* ugyanakkor ez szándékosan felemásan sikerül: a hősnő mindig egy jóval idősebb, védelmező figura unszolásának enged).

Bár egy kritika (az *Adél és Alíizről*) ezt írja: „Van itt szerelmi háromszög, nem kívánt terhesség, ármány és gyűlölet, az öröknek hitt barátság megszakadása, sőt, még gyilkosság is”, összességében elégedetlen vagy legalábbis ambivalensen viszo-

nyul a könyvhöz. Míg kiszámítható szappanoperába illő cselekményről, „végtelenül egyszerű eseményekről”, kidolgozatlan karakterekről, közhelyes megfogalmazásról ír, kénytelen hozzátenni: „Tehát a könyv cseppet sem unalmas.” (BENCZI 2013.)

A történelmi perspektíva (az ilyenkor szokásosan elhangzó sok-sok könyvtári kutatás felemlgetésével) és a fikcionalizálás lehetősége valóban nagy mozgásteret adhat az írónak, pláne, ha az anakronizmusokat is elkerüli: Fábian Janka valóban él e lehetőségekkel, váratlan eseményekkel teszi feszültté a szövegeit, de a szöveg megformáltságára is figyel. Az epikusabb részeknél (tájleírások összekapcsolása a hősnő lelkiállapotával) a literátusi igény egyértelműen kiderül. „Üzenetei” a chick-litek önkeresési koncepcióival szemben konzervatívabbak: „Én istenhívő vagyok – mondta végül, az asztalon álló gyertya lángjába meredve –, ám meggyőződésem, hogy az út, ahogyan megtaláljuk Öt... nos, az mindenki számára különböző lehet. Mi több, egy ember élete során több utat is kipróbálhat. Az a lényeg, hogy a végén valamiképpen eltaláljon hozzá.” (*Lotti öröksége*) Olvasótábora, rajongótábora (a moly.hu-n minden könyvét magasra értékeli), mint a csúcspéldányszámok adataiból látható, bőven tízezer fölé emelkedett, de a könyvtári kölcsönzések (pl. Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtárban) is azt mutatják, hogy ott van az első tíz helyezett között (PÉTERFI 2016).

16. (*Borítók, kódok*)

A 19. századtól fejlődő, alakuló, egyszerre a hagyományt követő és a jelen befogadói rezdüléseit is magába építő, marketing célú, kiadói könyvborítók komplex kulturális kódrendszereknek tekinthetők (DOMOKOS 2013). A genette-i értelemben vett paratextusok (a szövegen túli könyvelemek: kiadási adatok, fülszövegek, borítók, elő-, utószók stb.) vizsgálatát a romantikus zsánernél is régóta alkalmazzák. Margaret Ann Jensen már a nyolcvanas években megfigyelte, hogy a könyvek borítói ábrázolt szerelmespár megkomponáltsága, testeik viszonya mindig a regényben megnyilvánuló szexualitás nyíltságát-zártságát kódolják. (GORIS 2015.) A borítók az alsánereket és az alsánerekhez kapcsolódó értékrendet is tükrözik.

A keresztény szerelmes regények (USA) ikonográfiájában általában a családnak van kitüntetett helye: a borítón férj, feleség, gyere(ek) szerepelnek, míg a férfi láthatóan valamilyen fizikai munkát végez (sokszor cowboy, farmer), a nő mindig alázatosan figyel rá.

Ennek pandantja a chick lit-borítók, melyeken a nő egyedül van (esetleg a barátnőivel), fő kellékei a magassarkú, a rúzs, a koktél, egy nagy kalap, esetleg egy sál. A hangulata mondén-nagyvilági vagy vakációsan-nyári. A nő minden esetben vékony, „feszes, áramvonalas, kitüremkedésektől mentes”, mint egy balerina: „a kortárs fogyasztói kultúrában a bulimiás személyiség típus a norma” – idézi ezzel kapcsolatban Séllei Bordot. (SÉLLEI 2012, 21.)

Fejős Évánál és Vass Virágnál az Ulpiusos időkben mindig a borító egyik oldalán szerepelt a filigrán menő lány, a másik oldal (talán a férfi helye) üres volt, sugallva, hogy ha nem is teljes a kép, a nő így is elvan vígan magában...

17. (Fülszövegek, szerkesztők)

„Túlélheti szerelmük a próbatételt?” „Vajon megtalálták-e a boldogságot?” A paratextusok elemeiből a fülszövegek igazi csemegék. Ezek a legtöbb esetben a zsáner, s így a romantikus-formula legjobb ismerőinek, a szerkesztőknek a szakértelmét dicsérik. A történetet mozgó alapkonfliktus pár mondatos leírásából, a szereplők rövid jellemzéséből s a kötelező költői kérdésből álló egypercesek vizsgálatából monográfiát kellene valakinek írnia.

18. (Kiadók, szerzők)

A hazai kiadók között akadnak kifejezetten romantikára – és akadnak az általában vett zsánerirodalomra – specializálódott vállalkozások. A legtöbb romantikus kiadványt a Maecanas Kiadó, az Ulpus (tönkrement), a Gabo, az Álomgyár, a Ciceró, a Könyvmolyképző, a Maxim Kiadók adták/adják ki, de szinte minden kiadónak vannak alkalmi romantikus kötetei. Mellettük alakultak/fejlődtek ki a világszerte is jelenlévő magánkiadásnak, szerzői könyvkiadásnak, mikro-könyvkiadásnak (egyéb elnevezések: small presses, indie publishing, vanity publishing) nevezett intézmény hazai aktorai. A nagy oligopolista könyvterjesztők brutális árreisével, a szerzők szempontjából mindig előnytelen szerződéseikkel szemben kiálló alkotók (tk. kisvállalkozók) közé tartozik az L&L (Leiner Laura könyveit adja ki), a Lakatos Levente Publishing vagy Fejős Éva kiadója, az Erawan, amely kiadó egyre több új, romantikus, magyar szerző megjelentetését is vállalja. Ez az újfajta publikálás és az ezzel párhuzamosan kialakuló, a digitális környezettel számot vető kommunikációs-marketingstratégiák szintén alaposabb vizsgálatot igényelnek.

19. (Szerzők, magyarok)

Meglepően sok kortárs, magyar romantikus szerző forog ma a piacon, akik valószínűleg nagyjából lefedik a zsánerpalettát: Bálinth Szabina, Baráth Viktória, Budai Lotti, Farkas Andrea, Fodor Zsana, R. Kelényi Angelika, Leiner Laura, Papp Diána, Tavi Kata, Szaszko Gabriella, Ugron Zsolna, Lakatos Levente. Megannyi vizsgálatra termett szöveg.

20. (Címek, menyasszonyok)

A tökéletes cím hajszolása minden író kedvenc időtöltése. Egy tíz évvel ezelőtti amerikai statisztikus-címvizsgálat megállapította, hogy a legkelendőbb regények címeiben gyakran szerepeltek a 'férj', a 'doktor', a 'kovboj', a 'gyermek' és a 'menyasszony' szavak. Végül arra jutottak, hogy a legideálisabb cím ez lesz: A texasi milliárdos terhes menyasszonya. (COX- FISCHER 2009.)

A legideálisabb magyar tematikájú regény címéért ezennel NKA-pályázatot hirdetünk ki.

A felhasználó irodalomból

- ANONYMUS 2019, *How to Write a Romance Novel*, In reedsy.com, <https://blog.reedsy.com/how-to-write-a-romance-novel/>
- BENCZI Boglárka 2013, *Lányregény kortárs köntösben*, Élet és Irodalom, LVII, 2013. július 19., 29. sz.
- BENYOVSZKY Krisztián 2019, *Megközelítési szempontok a populáris irodalom és kultúra tanulmányozásához*, Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
- Diana BIANCHI–Adele D'ARCEGALO 2015, *Translating History or Romance? Historical Romantic Fiction and Its Translation in a Globalised Market*, *Linguistics and Literature Studies* 3(5): 2015, 248–253, <http://www.hrpub.org> DOI: 10.13189/lis.2015.030508
- Lauren CAMERON 2020, *The Romance Publishing Industry and Its Reputation*, *Publishing Research Quarterly* 36:1–16, DOI: 10.1007/s12109-019-09703-2
- Anthony COX–Maryanne FISCHER 2009, *The Texas billionaire's pregnant bride: An evolutionary interpretation of romance fiction titles*, *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology* 3(4) 49–61, DOI: 10.1037/h0099308
- K. W. COYLARD 2016, *Who Reads Romance Novels? Infographic Tells All*, In [bustle.com](https://www.bustle.com/articles/166802-who-reads-romance-novels-this-infographic-has-the-answer) <https://www.bustle.com/articles/166802-who-reads-romance-novels-this-infographic-has-the-answer>
- Ann CURTHOYS–John DOCKER 1990, *Popular Romance in the Postmodern Age. And an Unknown Australian Author*, In Continuum, *Journal of Media and Cultural Studies*, 4/1.
- CSÁNYI Gergely 2018, *A pszichoanalitikus elmélet kritikai potenciálja ma. Mélylélektan és világtrend-szer-elemzés*, *Eszmélet*, 2018. tél, 120. sz. 154–178.
- CSÁNYI Gergely–GAGYI Ágnes–KERÉKGYÁRTÓ Ágnes 2018, *Társadalmi reprodukció. Az élet újratelése a kapitalizmusban*, *Fordulat*, 24. sz. 5–29.
- Stephanie DAVIS–KAHL 2008, *The Case for Chick Lit in Academic Libraries*, *Collection Building* 27 (1), 18–21.
- DOMOKOS Áron 2013, *Az ezoterikus könyvek vizuális kódjai*, In *Tanulmányok az emberi gondolkodás tárgykörében*, szerk. KARLOVITZ János Tibor, Komárno, Szlovákia, International Research Institute, 39–46.
- Robert ESCARPIT 1973, *Irodalomszociológia – A könyv forradalma*, fordította VÍGH Árpád, Budapest, Gondolat
- ÉRSEK M. Zoltán 2018, *Portré: Kolosi Tamás, a márkaépítő könyvkereskedő*, In [azuzlet.hu](https://azuzlet.hu/kolosi-tamas-a-markaepito-konyvkereskedo/) <https://azuzlet.hu/kolosi-tamas-a-markaepito-konyvkereskedo/>
- Javaria FAROOQUI 2020, *The Kitchen and Beyond: The Romantic Chronotope in Pakistani Popular Fiction*, *Journal of Popular Romance Studies*, 9. Vol. (2020. augusztus)
- GOMBOS Péter–CSIMA Melinda 2019, *A digitális bennszülöttek olvasási kedve, olvasáshoz való viszonya a 2017-es és 2019-es felmérések tükrében*, *AKK*, 2(2), 45–57, DOI: 10.33569/akk.2391
- GOMBOS Péter–PÉTERFI Rita–CSIMA Melinda–DOMOKOS Áron 2020, *Időskorúak, szeniorok olvasási kedve, olvasási palettája, olvasáshoz való viszonya*, *Anyanyelv-pedagógia*, 2020/2, online, DOI: 10.21030/anyp.2020.2.1
- An GORIS 2015, *Hidden Codes of Love: The Materiality of the Category Romance Novel*, *Belphegor*, 13-1, *Distinctions That Matter/Fictions Économiques*, 1–18, DOI: 10.4000/belphegor.616
- Sorcha GUNNE 2015, *World-Literature, World-Systems, and Irish Chick Lit*. In *Globalizing Literary Genres: Literature, History, Modernity*, eds. Jernej HABJAN–Fabienne IMLINGER, New York, Routledge
- KIM HEESUNG 2017, *11 Secrets to Writing a Successful Romance Novel*. In [cosmopolitan.com](https://www.cosmopolitan.com/entertainment/books/a8660031/how-to-write-a-romance-novel/) <https://www.cosmopolitan.com/entertainment/books/a8660031/how-to-write-a-romance-novel/>
- Teo HSU-MING 2020, *Cultural Authenticity, the Family, and East Asian American Romance Novels*, *Journal of Popular Romance Studies*, 9. Vol. (2020. március) 1–28.
- JOLSVAI Júlia, 2011, *Fejős Éva: A könyv termék, mint a joghurt* (interjú) In [kötvefuzve.blog](https://www.origo.hu/kotvefuzve/blog/20110412-fejos-eva-a-konyv-termek-mint-a-joghurt-interju.html) <https://www.origo.hu/kotvefuzve/blog/20110412-fejos-eva-a-konyv-termek-mint-a-joghurt-interju.html>

- KÁROLYI Csaba 2008, *Nem is egzotikus utazás*, Élet és Irodalom, LII, 2008. október 3., 40. sz.
- KISS Viktor 2014, „Tudják, de mégis teszik”. *Slavoj Žižek és a kapitalizmus mint ideológia*, Replika, 89. sz. 129–150.
- KSH 2020, *Kiadott szépirodalmi, ifjúsági és gyermekirodalmi könyvek*, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_zkz001.html
- E. Victorine LIESKE 2018, *How to Write a Swoon-Worthy Sweet Romance Novel*, (s.l.) Epub
- Alberto MANGUEL 2001, *Az olvasás története*, fordította SZÉKY János, Budapest, Park Kiadó
- Cris MAZZA 2006, *Who's Laughing Now? A Short History of Chick Lit and the Perversion of a Genre*, In *Chic Lit and The New Women Fiction*, eds. Suzanne FERRIS–Malory YOUNG, New York, Routledge, 17–29.
- MENYHÉRT Anna 2008, *Lektúr, lélek*, Élet és Irodalom, LII. évfolyam, 2008. november 28., 48. sz.
- Tania MODLESKI 1982, *Loving with a Vengeance: Mass Produced Fantasies for Women*, New York, Routledge
- PÉTERFI Rita 2016, *Változások a felnőtt olvasási szokásaiban fél évszázad távlatában*. Az én könyvtáram, Bp, FSZEK
- Janice RADWAY 1984, *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and Popular Literature*, Literature University of North Carolina Press, Chapel Hill
- Kristin RAMSDELL 1999, *Romance Fiction: A Guide to the Genre* (Genreflecting Advisory Series), Libraries Unlimited
- Pamela REGIS 2003, *A natural history of the romance novel*, Pennsylvania, University of Pennsylvania
- M. Catherine ROACH 2016, *Happily Ever After: The Romance Story in Popular Culture*, Indiana, University Press of Indiana
- RWA, ROMANCE WRITERS OF AMERICA é. n., *About the Romance Genre* In [rwa.org](https://www.rwa.org/Online/Romance_Genre/About_Romance_Genre.aspx) https://www.rwa.org/Online/Romance_Genre/About_Romance_Genre.aspx
- SÉLLEI Nóra 2012, *Fegyelmző gyakorlatok és fogyasztói kultúra a Bridget Jones naplójában*, TNTeF 2. évf. 3. sz. 13–24.
- Ann STEINER 2018, *The Global Book: Micropublishing, Conglomerate Production, and Digital Market Structures*, Publishing Research Quarterly, 34, 118–132, <https://doi.org/10.1007/s12109-017-9558-8>
- SZŐLLŐSY Balázs 2013, *Szirupban ázó Discovery Channel*, Szépirodalmi Figyelő 1. sz. 66–71.
- TÓTH Máté 2019, *A hazai felnőtt lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben*, Az én könyvtáram, Bp, FSZEK, http://www.azenkonyvtaram.hu/documents/11543/49234/Toth_Mate_Felnott_olvasas_konyvtarhasznalat.pdf/07ba9b52-f9a3-40b4-84bf-6dbff50d218f
- VARGA Virág 2010, „Amíg egy asszony eljut odáig”. *Magyar bestseller íróknak a 20. század első felében*, Budapest, ELTE BTK, PhD-disszertáció
- ZELEI Dávid 2014, *Fejezetek a hiányok könyvéről (A magyar bestsellerkritika)*, Alföld, 65. évf. 9. sz. 56–60.
- Slavoj ŽIŽEK 2009, *Egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat*, fordította BARTHA Eszter és KOLTAI Mihály Bence, *Eszmélet* 84. sz., Mell.

A Berzsenyi-díjas költő dicsérete

Franz Werfel verssora jut eszembe: Ó, jó ember, hogy szeretem szemüveged hű csillogását!

Németh István Péter költő, műfordító, irodalomtörténész jóságos tekintete a Balaton-felvidék fényeinek józan derűjével, merengő békéjével rokon. Szerénysége, alázata, a Lélek erői által ihletett szorgalma, kitartása a sokat emlegetett középkori szerzetesek példájával jellemezhető.

Szülővárosában, Tapolcán volt kisiskolás, Pápán gimnazista, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar–könyvtár szakos oklevelet. Kiegészítette ezt a Debreceni Agrártudományi Egyetem emberi erőforrások szakán kapott második diplomája: költőnk a művészetek, a filozófia, a társművészetek harmóniáinak lett cselekvő mestere és oktatója.

Első verskötete 1987-ben jelent meg *Virágnyi világvég* címmel, s követte ezt hamar *A szerepek hűsége* tanulmánykötet. Németh István Péter idén tavasszal ünnepelhette 60. születésnapját, s mi jókívánságaink mellett örömmel igazolhatjuk, hogy három és fél évtized alatt versekkel, műfordítással, tanulmányokkal és lírai fogantatású prózával jelentős életművet alkotott. Elég, ha a gazdag termésből egy-egy könyvet említünk most meg: a *Csobánci rekviemet*, Batsányi Jánosról írt tanulmánykötetét, Baumberg Gizella verseinek magyar műfordítását, Rilke-fordításait, a *Poeta doctus és a Piktör*: Keresztury Dezső és Egry József barátságáról írt művét, a *Kettős szivárványt* vagy a *Kerék Imréről* írottakat.

A most születő munkájával is gazdagodunk majd, Vasadi Péterről fogalmazza meg mondandóit, s persze örömmel emlegethetem a *Kalitkám is madár* kötetét is. Fontos, amit szülőföldjéről vagy a Balatonról írt, szerkesztett, amit Pierre Emmanuel vagy amit Nagy Gáspár emlékének szánt.

A laudáció nem elemezheti, nem sorolhatja föl, még tartalomjegyzékként sem, az életmű állomásait, munkáit. Figyelmünkön múlik azonban, hogy a Berzsenyi-díjas költő életműve velünk legyen, velünk maradjon létezésünk örömeiben és keserveiben, a szépség, az emberi méltóság szolgálatában.

A Berzsényi Dániel Hűségjutalom átadásához

Berzsényi Hűségjutalom.

Mit is jelent – jelenthet – ez az elgondolkodtató szópárosítás?! Mit jelent és jelképez ma számunkra Berzsényi?

Klasszikus tudást, magasztos eszméket, erkölcsiséget, értéket... valóság fölé emelt, de megvalósítható, emberhez méltó életmódot és életformát – melyet nemcsak őrzött és képviselt, de alkotóként teremtett is.

Ezt a szellemiséget vallotta és vitte tovább a Berzsényi Társaság is, végső soron tehát a Berzsényi Hűségjutalom ennek a szellemiségnek a munkásait illeti.

Úgy gondolom, akkor, amikor az idei évben Szirtes Gábort, a Pro Pannonia Kiadó vezetőjét jelöltük erre a díjra, nem pusztán egy – még oly hálás – kézszerításról van szó. Sokkal inkább korokon, személyeken, megyehatárokon átívelő gesztus.

Mert Szirtes Gábor a Pro Pannonia Kiadó vezetőjeként hasonló eszmeiséget, szellemiséget képvisel.

Mi a Pro Pannonia kiadói alapítvány eszmeisége?

Ahogy a neve is sugallja, tulajdonképpen egy program. A pannon szellemiség, a pannon történelem és művelődéstörténet értékeinek feltárása, felmutatása, értékmérés, *értékteremtés*.

Mindez Szirtes Gábor szerteágazó munkásságban szépen nyomon követhető. Ahogy Petrőczy Éva írta róla 2013-ban a *Somogyban*, Szirtes Gábor voltaképpen egy pécsi „aranymosó.”

Az ő rostáján minden fennakad, ami ezt a sajátos kulturális örökséget gazdagítja:

- legyen az a Mecsek-vidék bányászata és annak életmódformáló hatása
- legyen az a bicsérdi művésztelep
- legyen iparos-kézműves-művészdinasztia, mint az Angsterek, vagy a Zsolnayak
- legyen az egy ezerévesnél is régibb város polgári miliója
- legyen az a Dráva menti templomok sora
- legyen az a Sorsunk, Várkonyi, Csorba, vagy a harangszavú múltban Tüskés Tibor, Rajnai, a helyét kereső nemzedék, vagy épp a szellemében mindenkor egy Somogy és Baranya, Pécs és Kaposvár és a Berzsényi Társaság.

Végigtekintve a Berzsényi Társaság alkotóinak névsorán, már-már azt is mondhatnánk, a Pro Pannonia szinte a társaság „házi kiadója”. Tucatnyi szerző több tucat műve jelent itt meg.

Íme, egy sebtében letöltött névsor a kiadó honlapjáról, nyilván némi pontatlansággal: Albert Zsuzsa (8) ... vagy ... 11 kötet

Bertók László (3)

Czigány György (2)

Komáromi Gabriella (1)

Pomogáts Béla (1)

Laczkó András (1)

Takáts Gyula (9 megjelent: Hol is a Volt, 3 napló, 3 levelezés kötet– Csorba, Fodor, Martyn)

Takáts Gyuláról: Csűrös: A teljes részei

Takáts Gyuláról: dedikált kötetek Takáts Gyula könyvtárában Fehér Zoltán József szerkesztésében

10. lesz a Tüskés–Takáts-levelezés (ugyancsak Fehér Zoltán József szerkesztésében)

Tüskés Tibor (9)

Végezetül egy személyes benyomás: Takáts Gyula első kiadója az a Püski Sándor volt, aki egy embert próbáló időben hasonló értékeket képviselt. És én részese voltam utolsó éveik újbóli összeölekezésének. Takáts Gyula utolsó, összegző alkotói korszakának értő, hűséges és hasonló elvű kiadója a Szirtes Gábor vezette Pro Pannonia Kiadói Alapítvány lett.

Azt kívánom, hogy Szirtes Gábort is hasonló megbecsülés, elismertség és nimbusz vegye körül, mint amilyen Püski Sándort körülvette. Legyen ebben a nimbuszban egy sajátosan csillogó fénysugár ez a most átadott Berzsényi Hűségjutalom! Isten éltesse, adjon erőt és alkotókedvet, és tartson meg sokáig a mi és az olvasók örömeire!



SZENTE MÓNIKA: *Árnyak fátyola*

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM: KÖZÖS ÜGYEK – KÖZÖS FELELŐSSÉG?

A mikor valami közös, akkor az igazából senkié sem, vagy inkább pont, hogy mindenké? Erre persze nem létezik kizárólagos válasz. Konkrétabban: az Osztrák–Magyar Monarchia közös külpolitikája és közös hadserege mennyire tekinthető magyarnak? Trianon centenáriumán nem mellékes ez a kérdés, mert 1914 nyarára egyrészt több évtizedes diplomáciai alkudozást követően kialakult a nagyhatalmakat – köztük a Monarchiát, benne Magyarországot – tömörítő két szövetségi rendszer, az „oldalváltás” pedig már csak hatalmas presztízsveszteség árán lett volna lehetséges – már ha egyáltalán lett volna rá szándék. Másrészt a nagyhatalmak folyamatos haderő-fejlesztésében a Monarchia jelentős lemaradása miatt 1914 nyarán számunkra kedvezőtlen erőviszonyok között indult a háború.

Hajlamosak vagyunk úgy kezelni a Monarchia kül- és katonapolitikáját, mintha azt „valakik” a magyarok feje fölött intézték volna, tehát abban semmi felelősségünk sincs. Eszerint Magyarország – kvázi – belesodródott egy örvénybe, amely a mélybe húzta. Ez a „mossuk kezeinket”-álláspontra hajazó nézet véleményem szerint árnyalásra szorul, rövid írásomban ugyanakkor csak néhány alapgondolat megfogalmazására van lehetőség.

Birodalom versus Magyarország?

Úgy vélem, a többség a „Kossuthnak vagy Deáknak lett-e igaza?” kérdésre egyből rávágna, hogy persze Kossuthnak, aki az összeomlást már 1867-ban megjósolta. Igaz, Kossuth „kasszandra levele” csak egy volt az exkormányzó akkoriban viszonylag sűrű „jövőképei” közül, és pár éven belülre várta Ausztria bukását. De ez igazából mindegy is, mert a Magyarországra vonatkozó lényegyet tekintve Kossuth és Deák ugyanazt mondták, és mindkettőjüknek igaza lett: ha a Habsburgok birodalma megszűnik nagyhatalomnak lenni (ami egyenlő az összeomlással), azzal a magyarság nagyon rosszul fog járni.

Deák ezért egyensúlyba akarta hozni Magyarország lehető legnagyobb autonómiáját a Magyarország érdekeit is szolgáló, közös birodalom nagyhatalmi státuszának megőrzésével, míg Kossuth úgy gondolta, hogy ha már Ausztria úgyis bukik, inkább mi is az „összeomlasztók” oldalán legyünk. Azután Kossuth is egy másik „birodalomban”, a Dunai Konföderációban látta volna Magyarországot, a románokkal, a szerbekkel, a horvátokkal stb. szövetségben, ugyancsak közös kül- és hadügyekkel. Az aktuális erőviszonyokkal és 1848–49 tapasztalataival számolva ugyanis mindkét nagyformátumú államférfi számára egyértelmű volt, hogy a Magyarország lakosságának 46–48%-át kitevő magyarság önerőből nem képes úgy kivívni a teljes függetlenséget, hogy közben megőrizze kizárólagos politikai hatalmát a Szent István-i határok között.

A politikai elit többsége Deák álláspontját tartotta a kisebbik rossznak.

A kiegyezés tehát Magyarországot és a közös birodalmat egymás támaszává tette. Magyarország támogatása nélkül nem létezhetett nagyhatalomként a biroda-

lom, nagyhatalmi védőernyő híján nem védte volna semmi a magyarságot a cári birodalomtól és a környező (illetve potenciálisan az országban élő) nem magyarajkú népektől. Az 1867-es törvények ezért különösen a nagyhatalmi státusz tekintetében fontos kül- és katonapolitika területén hagytak széles mozgásteret a közös uralkodónak, illetve az ezeket intéző közös minisztereknek.

Külpolitika

A közös kül- és hadügyek parlamentáris ellenőrzése áttételesen, a delegációk útján valósult meg. (A magyar és az osztrák parlament évente választott – a pártarányoknak megfelelően – a közös ügyek megtárgyalására egy 60–60 főnyi delegációt, amelyek felváltva Bécsben és Budapesten ülészetek.) Egyrészt elvileg a magyar delegációban leszavazhatták volna a külügyminisztert, amennyiben nagyon elégedetlenek lettek volna a Monarchia külpolitikai irányvonalával. Ilyesmire viszont sosem került sor, hiszen a magyar delegációban is mindig a '67-es kormánytöbbség érvényesült. Másrészt a magyar parlamentben a mindenkori miniszterelnök vállalt felelősséget a közös ügyekért, őt lehetett interpellálni diplomáciai vagy a közös hadsereget érintő ügyekben. A közös minisztertanácsok (a három közös miniszter mellett a két miniszterelnök, illetve a tárgyalat ügytől függően egyes reszortminiszterek vettek részt a tanácskozásokon, gyakran az uralkodó elnökléte alatt) alkalmával ugyancsak lehetősége nyílt a magyar kormányfőknek a közös ügyek befolyásolására.

A delegációs ülések és a közös minisztertanácsok forrásait tanulmányozva egyértelmű, hogy a magyar kormányok nemhogy nem ellenezték a Monarchia németbarát és oroszellenes irányvonalát, hanem annak fontos támogatói voltak – sőt, ezt az irányvonalat nem más, mint id. Andrassy Gyula fektette le 1871–1879 közötti külügyminisztersége idején.

Ha nem is kizárólag neki tulajdonítható, de Andrassy szerepe kiemelt volt abban, hogy 1870-ben a Monarchia nem támadta hátba Poroszországot. Később – már külügyminiszterként – Andrassy értette meg a cári birodalom irányába alapvetően nem ellenséges Ferenc Józseffel és az osztrákokkal, hogy a szlávkérdés miatt, illetve a Balkánon elkerülhetetlen a Monarchia és Oroszország összeütközése. Andrassy, illetve a magyar kormány tagjai (Tisza Kálmán, Széll Kálmán) 1878-ban az orosz–török háborúba való beavatkozás, Oroszország megtámadása mellett érveltek a közös minisztertanácsban, az osztrák kormánytagok és a katonai vezetés azonban ellenezte azt.

Komolyabb diplomáciai akcióra, főleg háborúra úgy nem kerülhetett sor, hogy ne legyen minden résztvevő közös platformon. A gyakorlatban ez a két miniszterelnöknek vétőjogot biztosított, a Monarchia döntéshozatali rendszere azonban sokkal inkább a kompromisszumokra épült, minthogy ezzel a le sem fektetett lehetőséggel bármelyik miniszterelnök élt volna a gyakorlatban. 1914 nyara is ezt mutatja: amíg Tisza István nem egyezett bele, nem lehetett háborút indítani, idővel

azonban – néhány engedmény és ígélet után – Tisza is kénytelen volt elfogadni a közös álláspontot.

Andrássynak a Német Birodalom szövetsége is alapvetően az Oroszország elleni biztosítékként kellett. Osztrák részről a későbbiekben egyre aggasztóbbnak találták a német főleányt, II. Vilmos vakmerő, agresszív külpolitikai húzásait, hiszen legkevésbé sem kívántak Németország oldalán háborúba sodródni pár ezer négyzetkilométernyi afrikai szavannáért... Rudolf trónörökös még sikertelenül győzködte apját a francia orientációra, a századforduló után viszont már Ferenc József elkötelezettsége sem volt teljesen egyértelmű. Ezért is láttak esélyt az angolok a Monarchia „átcsábítására” 1908-ban. Ferenc József azonban ezt végül nem vállalta.

A ciszlajtán belpolitikát a Schönerer-féle ausztriai német nacionalizmus is aggasztotta, hiszen ők egyenesen a Német Birodalomhoz való csatlakozást propagálták. Magyar részről a '48-as ellenzékiek „kacérkodtak” erőteljesen a francia szövetséggel a delegációkban, azonban a magyar kormányok ezt rendre leszerelték. Például Széll Kálmán 1900-ban olyan előzékenyen és nyájasan védte a német szövetséget a '48-as ellenzéki Ugron Gábor „franciáskodása” után, hogy az már kissé Berlinnek is kínosává vált.

Wekerle Sándor, ifj. Andrássy Gyula és Tisza István is elkötelezett volt a német szövetség iránt. A Monarchia berlini követe (Széchenyi Imre gróf, majd Szőgyény-Marich László gróf) is magyar volt 1878-tól kezdve, egészen a világháborúig. A kapcsolat nem volt egyoldalú, Berlinben is tudták, hogy a Monarchián belül a magyarokra mindenképpen lehet számítani. Amikor 1897-ben II. Vilmos kifejezetten mint magyar királyt látogatta meg Ferenc Józsefet Budapesten, számos gesztust tett a nemzeti büszkeségre oly érzékeny magyaroknak, pohárköszöntőjén még évtizedek múltán is áradoztak.

A Külügyminisztériumban természetesen szép számmal dolgoztak magyarok is. Igaz, 1914-ig Andrássy volt az egyetlen magyar külügyminiszter, emiatt azonban – egy kimondatlan szabály értelmében – az első osztályvezető (államtitkár) rendszerint magyar volt (Szőgyény-Marich László, Dóczy Lajos, Mérey Kajetán, Müller László).

A közös Pénzügyminisztériumot viszont Bécsben gyakran „magyar minisztériumnak” is nevezték, 1880–1912 között ugyanis végig magyar miniszterek álltak az élén. 1880–1882 között Szilágyi József, 1882–1903 között Kállay Béni, majd Burián István. Elsősorban Kállayt kell kiemelni. Magyar ügyekben Ferenc József egyik fontos tanácsadója volt, de emellett – miután a közös pénzügyminiszter az okkupáció óta a kvázi közös szerzemény, Bosznia-Hercegovina kormányzója is volt egyben – a Monarchia Balkán-politikájának kialakításában is kulcsfontosságú szerepet játszott ő és bizalmasa, Thallóczy Lajos (aki 1916-ban a megszállt Szerbia polgári kormányzója lett).

A már említett Szőgyény-Marich László gróf előbb Deák-párti képviselő, majd külügyminisztériumi osztályvezető, 1890–1892 között őfelsége személye körüli miniszter volt, végül több mint két évtizeden keresztül, 1892–1914 között telje-

sített követi szolgálatot Berlinben a Monarchia legfontosabb külpolitikai és gazdasági partnerénél. Az évek során szoros baráti viszony alakult ki II. Vilmos császár és közte. A nyarakat általában csóri birtokán töltő Szőgyény véleményét olykor magyar belpolitikai ügyekben is kikérte Ferenc József.

Ha felcspajjuk az 1913-as *Tiszti cím- és névtárat*, akkor Szőgyényin kívül is számos magyarral találkozhatunk a diplomáciai karban. Elsősorban értelemszerűen arisztokratákkal, közülük is a hagyományosan Habsburg-hű családok tagjaival: Hengelmüller László (USA), Kolossa Ferenc (Brazília), Széchényi Dénes gróf (Dánia és Norvégia), Széchen Miklós gróf (Franciaország), Müller László báró, (Japán), Mérey Kajetán (Olaszország), Hadik Miksa gróf (Svédország), Ugron István (Szerbia), Pallavicini János örgróf (Törökország) – hogy csak a (nagy)követeket említsük, de értelemszerűen a Monarchia minden külképviselésén kellett legyen legalább egy magyar alkalmazott. A magyar állampolgárok – bárhol jártak is a világban – egy nagyhatalom diplomáciai testületére számíthattak. A Monarchia oktatási „csúcstézményében”, a bécsi konzuli akadémián a nem magyarajkú, leendő diplomatáknak kötelező volt a magyar nyelv és történelem tanulása. Magyar állami ünnepeken a Monarchia külképviselői, de a bécsi közös minisztériumok is magyar nemzeti színeket öltöttek. A nagyhatalmak bécsi követi természetesen igyekeztek a budapesti eseményekről is beszámolni, azokat szemmel tartani.

A Monarchia külügyeit tehát egyértelműen nem a magyarok feje fölött intézték, sőt, a korszak során a külpolitikai irányvonal kialakításában hangsúlyos volt a magyar vezetők szerepe. A Monarchia külpolitikája a magyar kormányok külpolitikája is volt. Magyarország kormányai közreműködtek a nagyhatalmi státusz megőrzésében, az ország és lakosai pedig élvezték annak előnyeit. Mindezt úgy, hogy a közös kiadásoknak Magyarország a kvóta szerint csak egy harmadát állta. „A magyarok a költségek harmadáért megkapták a jogok felét” – panaszkodtak a kiegyezés osztrák kritikusai...

Közös hadsereg

A közös hadsereg kérdésének megítélése már sokkal ambivalensebb. A császári és (magyar) királyi közös (kaiserlich und königlich, rövidítve: k. u. k.) hadsereg értelemszerűen a Magyar Királyság érdekeit is szolgálta, hazánk területi integritását is védte bármilyen külső ellenség és belső lázadás (például 1883-ban a horvátországi felkelés) ellen. Egy erős, egységes hadsereg a magyarság érdekeinek megfelelő nagyhatalmi lét legfontosabb eleme volt. Ezzel elvileg a magyar politikai elitnek (beleértve az ellenzékiet is), sőt minden józanul gondolkodónak tisztában kellett lennie. A közös hadsereg intézményét mégis erős támadások érték magyar részről. A véderő kérdése a századforduló után olyan hatalmas hullámokat vert a politika tengerén, hogy azok majdnem a dualizmus hajóját is feldöntötték.

A hadügyi kérdésekben a parlamentnek sokkal erősebb jogosítványai voltak, mint a külügyek kapcsán. A kiegyezési törvényben egyrészt szerepelt a szerencsétlen

„a magyar hadsereg, mint az egész hadsereg kiegészítő része” passzus, amit így is, úgy is lehetett értelmezni:

- a) van önálló magyar hadsereg a közös hadseregen belül;
- b) nincs önálló magyar hadsereg, az beolvad a nagy egészbe.

Másrészt a törvény ugyan kimondta, hogy a hadsereg „vezérlete, vezénylete és beszervezete” csakis uralkodói felségjog – tehát a felállított hadsereggel legfőbb hadúrként Ferenc József tulajdonképpen szabadon rendelkezett. Ahhoz azonban, hogy létrejöjjön, felálljon a hadsereg, újoncok és persze pénz kellett, amit viszont csakis az országgyűlés szavazhatott meg. Az első, 1868-ban elfogadott és tíz évente újraalkotandó véderőtörvény értelmében a közös hadsereg hadi létszámát 800000, békelétszámát 270000 főben állapították meg. A szolgálai időt három évben, az évi újonclétszámot pedig 95000 főben határozták meg. Ebből Magyarországra évi 39–40000 fő kiállítás jutott. Az adott évi újoncjutalék kiállításáról viszont minden év elején külön törvénnyel rendelkeztek, amelynek hiányában (potenciálisan obstrukció idején) elvileg törvénytelen volt sorozni. A közös költségvetést (melynek túlnyomó része természetesen a közös hadsereg kiadásait takarta) ugyan a delegációk fogadták el első körben, de utána azt a magyar országgyűlés is mindig törvénybe iktatta – obstrukcióval természetesen ezt is lehetett blokkolni.

A magyar fél kitartó győzködésének (és Andrássy Gyula meggyőzőerejének) köszönhetően az igazán ütőképes haderő, a közös hadsereg mellett 1868-ban felállították a magyar honvédséget és az osztrák Landwehrt, amelyet a két kormányban egy-egy honvédelmi miniszter felügyelt (a legfőbb parancsnok természetesen a honvédségeknél is Ferenc József volt).

A Magyar Királyi Honvédség hadilétszámát 85000, békelétszámát 11500 főben határozták meg, tüzérséggel és műszaki alakulatokkal 1913-ig nem rendelkezett, feladata pusztán a belső rend védelme, háborúban a közös hadsereg támogatása volt. Az osztrákok és a felső katonai vezetés nem igazán szerette a honvédségeket, némi joggal az amúgy is korlátozott erőforrások felesleges további forgácsolásának tekintették. De ez volt az ára annak, hogy 1868-ban a magyar fél feladja a közös hadsereggel kapcsolatos további igényeit, és az megőrizhesse egységes, dinasztikus, nemzetek feletti jellegét. „A két Landwehr nemzeti mázt kap, míg a főszereg egységes marad” – mondta Franz von Kuhn közös hadügyminiszter 1868-ban.

Összevetve a többi nagyhatalommal, a Monarchia hadereje az első világháború előestéjén elmaradott volt. A közös hadsereg 1914-re előírányzott költségvetése (átszámolva) 182 millió USD-t, Németorszáé 442, Oroszorszáé 441 millió USD-t tett ki. Az abszolút számban történő elmaradás persze az eltérő méretekkal és gazdasági fejlettséggel is magyarázható – legalábbis részben. Ha viszont GDP-arányosan vizsgáljuk a kérdést, akkor azt látjuk, hogy 1913-ban Magyarország a GDP-jének mindössze 4,7%-át fordította katonai kiadásokra, ami egész Európában a legalacsonyabb arány volt. Érdeemes visszautalni: a kvóta értelmében a közös hadsereg kiadásainak csak egy harmadát fizette Magyarország, ráadásul a hadsereg megrendeléseiből is arányosan részesült.

Ami a létszámot illeti, 1913-ban a Monarchiában 128 lakosra jutott egy kiállított katona, ez az arány Németországban 98, Franciaországban 65 fő volt. A Monarchia összes tüzérségi lövegeinek száma 1914-ben 2842-re rúgott, ez a szám Németországban 9400, Oroszországban 6100, a kis Szerbiában 828 volt. Miután a dualista korszakot, különösen annak második felét nagyon intenzív gazdasági fejlődés, valamint demográfiai növekedés jellemezte, nem túlzás kijelenteni, hogy Magyarország az erőforrásaiból nyugodtan áldozhatott volna többet is a közös hadseregére. Ezt a katonai vezetés és persze Ferenc József többször határozottan kérte, de sokan még a kiegyezéshez hű '67-es politikai táborban is csak bizonyos változtatások árán lettek volna hajlandók az újoncjutalék megemelésére és a magasabb költségvetésre igent mondani. Nem is beszélve a '48-as ellenzékiekéről, akik az obstrukcióval élve 1902–1912 között blokkolták a hadsereg számottevő fejlesztését. De ha tudták, hogy magyar érdek is az erős hadsereg, akkor ezek az egyébként komoly államférfiak (például ifj. Andrássy Gyula vagy Apponyi Albert) miért úzték ezt a hazárdjátékot a hadseregfejlesztés blokkolásával? Mit kapott Magyarország a GDP-je 4,7%-áért, mi volt a magyarok baja a közös hadsereggel?

Elsősorban természetesen az, hogy gyakorlatilag egyáltalán nem volt magyar. Láthattuk, hogy a külügyben a felső vezetés és a külsőségek terén is érvényesült a részleges magyar jelleg, a közös hadseregben viszont szinte egyáltalán nem. A vezérkari főnök és a közös hadügyminiszter a korszakban sosem volt magyar. Bár a minisztérium felső tisztviselői körében találunk magyarországiakat, magyar nemzeti szemüvegen keresztül nézve ők láthatatlanok voltak. Nem jelentett vigaszt, hogy a közös haderő osztrák, cseh vagy akár lengyel jellegű sem volt, és a birodalom többi népe sem érezte sajátjának – hiszen a vezetői szemében pont az volt a lényeg, hogy a közös hadsereg nemzetek feletti maradjon. A katonák az uralkodóra esküdtek fel, a jelképekben, szertartásokban is a korszak előttről örökölt dinasztikus jelleget vitte tovább, az egységes birodalmi szellemiséget erősítette (legalábbis igyekezett ezt tenni). Csakhogy a német vezényleti nyelvű, Habsburg színeket (fekete–sárga) használó, zömében idegen tisztekkel az országban állomásozó közös hadsereg a magyar lakosság nagy részének szemében még mindig a magyar szabadságharcot földbe tipró, az országot megszállva tartó, a hazafiakat üldöző haderő volt, de minimum idegennek érezte azt. A másik oldalon a közös tisztek is gyakran dölőfösen, a nemzeti érzületet direkt sértve viselkedtek a lakossággal szemben. A korszak békés fél évszázada során természetesen kölcsönösen enyhültek az ellenérzések, a folyamat azonban az állandó konfliktusok miatt alig haladt előre.

Valahol persze érthető, hogy a magyarok kimutatott elégedetlensége a hadsereg jellegével szemben a felső katonai vezetés körében is bizalmatlanságot gerjesztett. Amíg a világháború előtt a közös hadsereg sorállományának 23%-a volt magyar, addig a hivatásos tiszteknek csak 9,3%-a, a tábornoki karnak 4,5%-a volt magyar születésű. Ezt az arányt csak részben kozmetikázza, hogy a magyar tisztek szívesebben választották az erejét nézve ugyan gyengébb, magyarországi presztízsét és népszerűségét tekintve viszont vonzóbb Magyar Királyi Honvédség sorait. A ma-

gyarok szemében a magyar vezényleti nyelvű, magyar nemzeti jelképeket használó honvédség volt a „saját”, nemzeti hadsereg.

A véderőtörvény megújítása és az az igény, hogy határozatlan időre szóljon, valamint a közös hadsereg újonclétszámának felemelése 1888–1889-ben először vezetett obstrukcióba és heves utcai tüntetésekbe, ami hozzájárult Tisza Kálmán addig megdönthetetlennek hitt állásának megengedéséhez. De akkor a hadsereg eredeti igényeinek jelentős csökkentésével sikerült kompromisszumot kötni: a Magyarországra eső évi újoncjutalékot a következő tíz évre 44 000 főben állapították meg. Már ekkor feltűnő volt, hogy a kormánypárt egy része is asszisztált az ellenzéknek, míg Tisza István már ekkor élesen szembeszállt ezzel a szerinte a magyarok számára öngyilkos áramlattal.

Az újabb véderő-törvényt 1898-ban kellett volna betervezni, de az amúgy is viharos magyar parlamenti helyzetben, a Bánffy Dezső bukását hozó obstrukció közben erre gondolni sem lehetett. Hosszas vergődés után a Széll-kormány végül 1902–1903 fordulóján vállalta, hogy betervezi a jelentős létszámemelést előirányzó, új véderőtörvényt. Az ellenzékiek – de a kormánypárt egy része is – a közös hadsereg magyarországi sorozású ezredeinél „nemzeti vívmányokat” szeretett volna kicsikarni Ferenc Józsefből a törvény átengedése fejében. A Szabadelvű Párt igényei főként a szimbolika (címer, zászlók stb.) körül mozogtak, az ellenzékiek viszont a magyarországi ezrekben a német helyett a magyar vezényleti nyelv bevezetését követelték (a mintegy 80–100 parancsszó és válasz, ezen túlmenően a szabályzat arra kötelezte a tiszteket, hogy a legénységgel az anyanyelvükön érintkezzenek, és addig nem léphetek feljebb a ranglétrán, amíg legalább minimálisan nem sajátították el beosztott katonáik nyelvét). Ezek a kívánalmak a magyar lakosság jelentős többségének óhajával is találkoztak. Viszont a nemzetiségi kérdés szempontjából is érdemes szemügyre venni a helyzetet. Apponyi Albert világosan leírta emlékirataiban, hogy a magyarországi ezrek magyar vezényleti nyelve a nem magyar anyanyelvű szlovák, román, ruszin stb. újoncok magyar nemzeti integrációja miatt lett volna fontos.

A hadsereg nemzetek feletti egységét bármi áron megőrizni akaró Ferenc Józsefben nem volt meg a szándék a magyar követelések minimális teljesítésére sem. De még ha meg is lett volna, világos volt, hogy akkor a csehek, a lengyelek stb. lettek volna a következők, ez pedig beláthatatlan következményekhez vezetett volna. A frontvonalak tehát megmerevedtek. Sem a közjogi ellenzék, sem Ferenc József nem volt hajlandó engedni, így obstrukció obstrukciót, kormányválság kormányválságot követett.

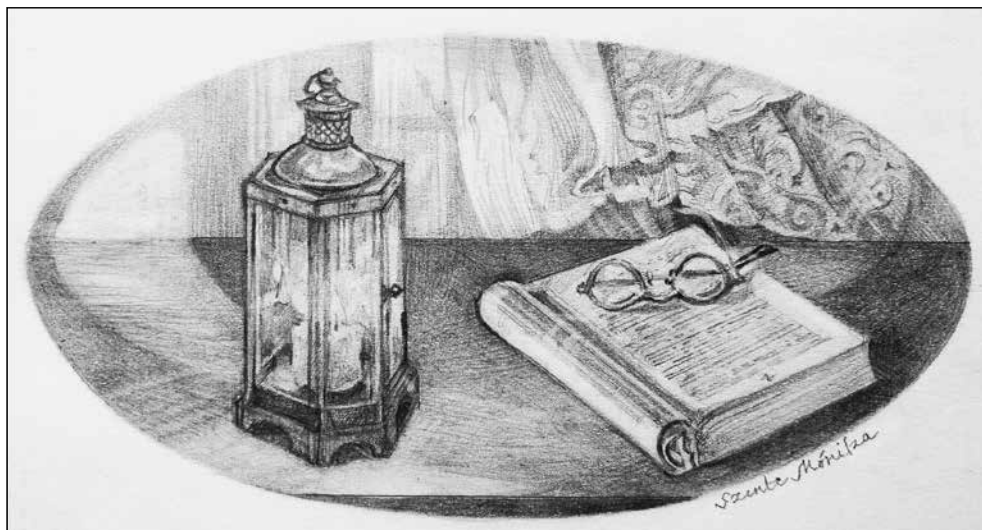
Közvetve a véderő kérdése hajszolta bele a magyar politikát az 1905–1906-os válságba is. Az obstrukciót 1904 novemberében alkotmányellenes módon letörni igyekvő Tisza István kísérlete akkor még kudarcra fulladt, szétesett a Szabadelvű Párt, a '48-asok nyerték a választást, összeomlással fenyegetett az egész dualista konstelláció. Hosszú évekig esély sem mutatkozott a véderő érdemi fejlesztésére, csak 1912-ben, a házelnöki pozícióból tudta Tisza István az obstrukciót ellehetleníteni és az új véderő-törvényt elfogadtatni. 1913-tól gyors ütemben indult meg

a hadsereg fejlesztése és létszámának felduzzasztása. 1914 nyarára azonban ezek a fejlesztési folyamatok – mint azt a fentebbi nemzetközi összevetésnél láttuk – még korántsem értek be.

Az persze igaz, hogy 1914 nyarán egy nem várt esemény, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása szolgáltatta a casus bellit, de a megelőző évek tapasztalatai és a feszült nemzetközi légkör alapján egy nagy háború lehetősége a levegőben lógott. Tisza István nemcsak ezt látta, hanem azt is, hogy a magyarság számára az majd élet-halál harc lesz. Ezért sem akarta a háborút, mint ahogy az országban sokan mások sem.

Az, hogy a kedvezőtlen katonai erőviszonyok és a szerencsétlen geopolitikai helyzet – Németországot és a Monarchiát az antant kettő (vagy még több) frontos háborúra tudta kényszeríteni – ellenére a Monarchia beleugrott a háborúba, elsősorban nem a magyar vezetők felelőssége. Azokban a folyamatokban viszont, amelyek 1914-re a kedvezőtlen körülményekhez vezettek, már tagadhatatlan a részleges magyar felelősség. Az idő inkább Tiszát igazolta, miszerint talán a – magyar szempontból ugyan nem szimpatikus – közös hadsereg fejlesztése lett volna a kisebbik rossz.

Természetesen nem jelenthető ki, hogy ha már a századfordulótól pénzt és újoncot nem sajnálva megkezdődhetett volna a Monarchia haderejének fejlesztése, akkor meg lehetett volna menteni – bármilyen formában – a Monarchiát és benne a történelmi Magyarországot. Sőt, valószínűbb, hogy nem. Az viszont biztos, hogy az esélyek jobbak lettek volna.



SZENTE MÓNIKA: *Esti csönd*

Régi emlékek elevenedtek fel bennem, amikor a napokban ismét kézbe vehettem az Időjel Kiadónál most megjelent, Medvigy Endre által szerkesztett *A doni halálbánya* című háborús naplót. Ez a napló hézagpótló jelentőségű, lévén tárgya a száz éve kitört első világháború és katonáinak szívszorító harctéri, fogságbéli élményei. Tény, hogy a második világháborús könyvek sokaságához viszonyítva a Nagy Háború korszakának irodalmi ábrázolása eltérően napjaink könyvkiadásában.

Kádár Lajos sorstársai, így a Földesen született Karácsony Sándor is leírta hadba vonulásának tapasztalatait. Szerinte a hadba vonultak életének alakulására jelentős hatást gyakorolt a katonai szolgálat és az első világháború. Mikor tizennégyben kitört a háború, tehát valami nagyon nagy változás állott be igen sok ember életében, akkor látszott meg földi szemeknek is nagyon világosan, mennyire megköveteli minden új életforma az átöltözködést. De a háború elején egyéb is kiderült. A hadba vonulóknak komolyan le kell vetniük az ó-embert, és sokkal nagyobb mértékben fel kell öltözniük az újba, mint amennyit egy egyszerű ruhaváltás jelent. Halk szavú embereknek meg kellett tanulniuk a vezénylest, visszahúzódó gyámoltalanok önálló hatáskörben kerültek az élre, elkényeztetett szervezetűek földön aludtak, gyöngye gyomrok palástul vettek a tábori konyha főztjének, pulya lelkek veszett ordítózással rohantak az ellenségnek, és vitézségi érmet kaptak érte, szobatudósok hónapszámra nem láttak betűt, félig analfabéta altisztek vastag könyveket olvastak végig a kórház unalmában, a városi ügyvéd nagy kertészetet vezetett, a falusi tanító kórházparancsnok lett, a kis helyettes iktató hatalmas galíciai pályaudvaron irányította a forgalmat, a tizennyolc éves gyerekhadnagy előtt alázatosan hajlongott a polgármester meg az egész magisztrátus. Olyan terepen, ahol már-már lehetetlennek látszott éjszakának évadján tájékozódni, a juhászból lett közbaka vette át a vezetést, a százados úr alázatosan és vonakodás nélkül haladt utána.

Karácsony Sándor is szenvedő részese lett a nagy háborúnak. Már 1914 júliusában kikerül a kelet-galíciai frontra, s súlyos lelkiismereti konfliktust él át, látván egyszerű katonatársai önfeláldozó, patrióta kötelességtudata és a katonai vezetés balfogásai, vérpazarló módszerei közötti ellentétet. A kelet-galíciai front egyik első ütközetében (1914. november 20.) felderítés közben olyan súlyosan megsebesült, hogy egész életében két mankóval, illetve két bottal kellett járnia. Azokról a változásokról, amelyek a háborús évek és események során lelkében végbementek, hűen tanúskodnak a Csökmei Sándor álnéven írt versei. Az én-problémáktól a verekedő kedvű puskaszorításig, a haláltusától a bocsánatkérő megbékélésig minden fázist tükröznek a később *Felkavart régi avar* címmel kiadott, napló-szerű költeményei.

1915 nyarán, betegszabadságon, Földesen látta és hallotta, hogy szülőfalujában minden reggel iskolakezdekő katonákért imádkoztak a gyerekek (szívből imádkoztak, hiszen mindenkinek volt valakije odakint), bibliát olvastak, nádpálca nélkül is jók voltak. De a kántor úr hangja is olyan nagyon kedves volt akkor, mélyen mellről jövő, szépen zengő, lágy... Bizonyára így imádkoztak Kádár Lajos szülőfalujában, Tiszaalpáron is azokban az években. A frontokon harcoló, elesett, fogságba került, eltűnt vagy sebesülten, gáztámadások miatt kórházvonalakon szenvedőkért.

A frontkatonaként hadifogságba került Kádár Lajos életéről idestova harminc éve hallottam először. 1991 őszén a Kossuth- és József Attila-díjas Tatay Sándort látogattam meg, akihez évtizedes barátság fűzött. Változó hangulatban találtam, mert mint megjegyezte: megöregedett, kihaltak barátai. Kívánta az egészséget és a megértő időt. Ha a Sors engedné, ha még lenne idő, számos írivalóját teljesíteni kellene... Órákon át, hosszasan beszélgettünk. Örömét fejezte ki, hogy vagyunk még néhányan, fiatalok, akik századunk irodalomtörténetét nem csupán a nagyon hivatásos irodalmi bábák nyomán félszárnyú madárként tartják számon. Mert bizony nagy általában nem szokás emlegetni az egészszet.

Közösen szervezett olvasó-írótalálkozóinkról, íróbarátainkról, Bihar egykori irodalmi életéről beszélgettünk. Könyvei között Erdélyi József, Sinka István, Benamy Sándor, Hegyesi János kötetei mellett megláttam egy sötét fedelű, csákányos alakot ábrázoló Kádár Lajos-könyvet. Egy könyvet, melynek írójáról addig nem hallottam. Sándor bácsi azonnal segítségemre kelt, előkereste a *Kelet Népe* 1937 februári számát, melyben Kádár Lajos *A doni halálbánya* könyvének ismertetése is található. Vannak alkotások, életművek, amiről a ti nemzedéketek keveset tudhat – avatott be az író életébe.

Kádár Lajos 16 éves korában hagyta el szülőföldjét. Apja halálát követően Budapesten próbálkozott élni, mondhatni szerencsét próbálni. Dolgozott bolti szolgaként, villamoskalauzként, leveleket és csomagokat hordott, majd egy szállodában pincértanulónak állt, és kitanulta a pincérséget.

Az első világháborúba 1915 tavaszán hívták be katonának, hét hónapot Dobrodónál szolgált, majd egységét átvezényelték az orosz frontra, ahol 1916 nyarán fogságba esett. A fogolyévek legnagyobb részét a Don-medencében töltötte, s végül 1918 áprilisában sikerült hazaszöknie. Néhány évre visszatért szülőföldje közelébe: Szentesen újból pincérként kereste kenyerét, majd 1924-ben véglegesen a fővárosba költözött.

Kádár először versekkel próbálkozott. Az 1930-as évek közepén egyre jobban megnőtt az érdeklődés a nép, pontosabban a parasztság iránt. Elindult a népi mozgalom, megjelent Erdélyi József *Ibolyalevél* című vers kötete, Szabó Pál első regénye, megismerték Sinka István verseit is.

Kádár Lajos ekkor készítette el első világháborús hadifogságának naplóját. A kézirattal az Országos Társadalombiztosítási Intézetnél dolgozó orvos ismerőse ajánlására – 1934-ben – Zilahy Lajost kereste meg. Zilahy Lajos először a szöveg átdolgozását javasolta, de végül 1936-ban megjelent Kádár Lajos *A doni halálbánya* címet viselő visszaemlékezés kötete, naplója.

A népi írók munkásságának feltárására és újraértékelésére kevés figyelem esik napjainkban, ezért is lenne nagy szükség hasonló munkákra. Kádár Lajos egyéni ízeket, színeket adó munkásságának helye van a magyar irodalomban s a népi írók körében.

A pályatársam, Kádár Lajos tizenhárom könyvet és közel száz novellát írt.

1939-ben alapító tagja lett a Tücsök Irodalmi és Művészeti Szövetkezetnek, amely a népi mozgalom irodalmi és képzőművészeti alkotásait kívánta az érdeklődőkhöz eljuttatni. A Tücsök székhelyét Kádár Lajosnak a budapesti Rákóczi úton lévő lakásán jegyezték be, ahol emlékeim szerint műterem is várta a tagokat: kiállítások és előadások lebonyolításához is lehetőséget adva. Kádár rövidesen az albérletekben élő pincérből biztos anyagi háttérrel élő íróvá vált a népi mozgalmat övező érdeklődésnek köszönhetően. A Tücsök igazgatósági tagja volt Kádár Lajos, aki a pezsztenterzsébeti ipartestület nagytermében tartott irodalmi esteket. Az első alkalommal Sinka István, Ignác Rózsa, Sértő Kálmán, Erdélyi József és Dallos Sándor írásaiból olvastak fel. Kádár Lajos az 1939 után bomló népi mozgalom szélsőjobboldali íróival alkotott egy társaságot. Erdélyi József és Sértő Kálmán állt hozzá legközelebb. A Tücsökben szerepet vállaltak nem szélsőjobboldali népiek is, s Kádár Lajos viszonya nem romlott meg velük sem.

Irodalmi elfogadottságát jelzi, hogy a kor két, írókat szép számmal felvonultató eseményére is meghívták: az 1942-es lillafüredi találkozóra és az 1943-as Balatonszárszói konferenciára is. Nyilvánosan nem szólalt fel, de több résztvevő emléke szerint Szárszón részese volt több, nem hivatalos programnak. Ismert egy Bérczi László által készített fénykép, melyen együtt borozgatott Simándi Pállal, Juhász Gézával, Darvas Józseffel, Sinka Istvánnal, Szabédi Lászlóval, Szabó Pállal és Kovács Imrével. Igazi kordokumentum értékű kép ez: minden világnézeti különbség dacára egy asztalnál ülnek a mozgalom legismertebb képviselői. Kádár Lajos írói pályája haladt előre, első kötetét az Athenaeum, a másodikat a Dante Könyvkiadó publikálta. Majd összeveszett velük, és a Turul Szépművészeti Céhnel próbálkozott. Munkáit 1943–44-ben azonban már a népiek kiadója, a Magyar Élet jelentette meg. Tatay Sándor Kádár Lajossal együtt tagja lett a Magyar Irodalompartoló Társaságnak is. E Társaság 1943 decemberében Kádár Lajost a *Tyukász Péter*, Tatay Sándort a *Zápor* című regényéiért 1500-1500 pengős díjban részesítette.

„A magyarok vasárnapi templom melletti beszélgetése óta annyira elfogott a honvágy, hogy sem enni, sem aludni nem tudtam, ha hozzám szóltak, nemcsak, hogy nem értettem, de nem is hallottam. Nekem akkor már csak a testem volt fogoly, lelki szemeimmel már idehaza voltam és nagyon sok mindent átéltem ismét, amit azelőtt láttam vagy csináltam.”

Kádár Lajos hadifogságának történetében a legfontosabb a hazavágyakozás, az állandó szökésvágy. A humorosabb részek, helyzetek gyorsan és váratlanul válnak naplójában tragikussá. A szerző harctéri életben maradása, majd hadifogságba esése is kétségtelenül szerencsésnek mondható, hiszen egy, a közelében lecsapódó gránát befulladt. Nem tépte szét. Embertelen körülmények garmadája lett a magyar hadifoglyoké.

Kalandok sora kíséri Kádár Lajos két éves fogságának történetét. Átéldhetjük vele a hadifoglyólét minden napjait. Az állandó éhséget, a tetvek okozta szenvedést, a sors által kikényszerített lopásait, ügyeskedéseit, a túlélésért tett mindennapjait. Jó

és rossz, sőt gonosz emberek, sorstársak, sőt vérszopók tűnnek elénk a naplója lapjaiban. A munkára kényszerített hadifoglyok állandó harcát ismerhetjük meg az életért. Morbidnak tűnik, amikor csárdást járnak fogolytársaival harangszóra, vagy egy orosz ezredes fogoly cigányokkal húzatja el a *Rákóczi-indulót*. Kalandregényekbe illők Kádár Lajos szökései, elfogásai, kegyesen tett hazugságai. Hány János, amikor temesvári cukorgyár igazgatójának fiaként mutatkozik be egyik szökéskor. A silány fogoly étkek sorát is bemutatja. Megrendítő, hogy a doni szénbányában, amikor panaszkodva összegyűjtik a komisz kenyérbe nem való dolgot, ruszli, svábbogár, egérfej, légy, poloska, patkószeg, tetű is felkerül a leltárba.

Fontos megemlíteni, hogy a hadifoglyok között ugyanolyan háború dúlt, mint a harctereken. A közös hadseregből fogságba esett csehek, szerbek rögtön légiókba szerveződtek, az oroszok kötelékében harcoltak, és magyarellenességük minden szinten megnyilvánult: a magyar foglyokat kínozták, sokszor megölték.

Már Trianont is előre vetítve hallhatták, hogy fogolyként minek mennének haza Magyarországra, hiszen az megszűnik. Érdekes az, amit a szlovákokról ír. Többségük ugyanis nem akart beállni a cseh légióba, sokukat csak kényszerrel sorozták be, mert inkább a magyarokhoz húztak, és ennek hangot is adtak. Kádár Lajos leírja találkozásait a vörösökkel, Kun Bélával. Tényként jegyzi meg, hogy sok magyar csak azért állt be a Vörös Hadseregbe, hogy a csehek ellen harcolhassanak. Fellélegzünk a napló olvasása közben, amikor szerelméről, házassági terveiről, laboránsi munkájáról, a sátoros cigányok barátságáról, az orosz disznótorról olvashatjuk élményeit. Nem kis bátorság kellett ahhoz, hogy három társával, tízrubeles vagyonukkal magyar betyárok nevét használják szökéskor vagy disznóólban éjszákázanak egy zsidónál. Az igazi katarzist is átéljük, amikor egyhónapi szabadsággal, felvett huszonkét hónapi elmaradt zsoldjának gazdagságával boldogan felül a Félegyháza–Szeged közötti személyvonatra.

Hősünk hosszú út után hazaérkezik szülőfalujába, családjához Tiszaalparra. Az olvasó hihetné, hogy Kádár Lajosnak véget ért a Nagy Háború. Azonban számára a katonaidő még nem telt le. Még tartogat számára a Sors számos későbbi megpróbáltatást...

A bőven áradó elbeszélés minden szerkezeti hibájával és esetlegességével együtt tükrö a Nagy Háború hadifogságba került katonáinak. A napló a kortársak figyelmét is felkeltette, azzal, hogy nem a hajdani vezérkari tiszték öngazoló beszámolóinak sora gyarapodott egy újabb kötettel, hanem a fogság élményanyaga. Többek között Móricz Zsigmond a *Pesti Napló*, Mónus Illés pedig a *Szocializmus* hasábjain méltatta Kádár kötetét. Tatay Sándor a *Kelet Népében* adott hírt róla.

Tatay Sándor 1937. februári gondolatai Kádár Lajos könyvéről ma is aktuálisak és igazak. Ezzel ajánlom az orosz fogolyéveket felidéző emléknaplót. „Kádár nem esik a naplóírók rendes hibájába, kik örökös ítéletmondással nem tudnak szabadulni az állandó önisméltástól. Az író személyét itt végre nem töprenkedőnek, nem filozófusnak ismerjük meg, hanem rugalmas természetű rokonszenves embernek, akinek

mindig helyén való cselekedetei tesznek ítéletet. Ezért élénk és mozgékony elejétől végéig a könyv. Alaposan leköti az olvasó figyelmét anélkül, hogy valaha is a borzalomkeltés vagy a meztelen szerelemfestés eszközeihez folyamodnék, amit bőven volt alkalmunk megszokni a fogolyregényeknél. Éppen ez adja meg ezen írásfajban való egyedülállóságát, s azt, hogy annyi háborús regény után még mindig van helye a könyvpiacón.”



SZENTE MÓNIKA: Oroszlános kopogtató

Juhász József 1892-ben született Törökkoppányban. Visszaemlékezését 1955-ben írta, amely kalandos úton jutott el Somogyba. Az alábbi részlet saját sorsán keresztül bepillantást enged a múlt század eleji inasok életébe. Pontos képet kapunk az inasok feladatairól, az üzletben dolgozók között elfoglalt helyükről, az elvárt viselkedésről a családtagokkal, a vevőkkel, főnökeivel szemben és szórakozási lehetőségeikről. Az írásból megismerhetjük Tamási mindennapjait: gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyait is. Részletes kimutatást készített a járási székhely társadalmi összetételéről. Név és foglalkozás szerint felsorolja a kereskedőket (28 fő), az iparosokat (32 fő), a gyárosokat (2 fő), a tisztségviselőket (31 fő), a szabadfoglalkozásúakat: a vendéglősöket (6 fő) és a fuvarosokat (3 fő).

Közülük többeket hosszabban is bemutat: „Belák János fűszeres- és vaskereskedő protestáns vallású, de igen szép magyar ember volt. A bajusza állandóan tiszta-újlaki bajuszpedróvel volt kisodorva, lassú beszédű, igazi úriember volt. A személyzet nála a közös asztalnál étkezett, csúnya, de angyali jó felesége, fia és leány vagy leányai voltak.”

A kereskedők, iparosok sokfélesége élénk gazdasági életre enged következtetni. A járásbíróságnak is helyt adó Tamási korabeli társasági életére jellemző, hogy működött itt úri kaszinó, katolikus kör és társas kör. A kulturális életet színesítették a községben gyakran megjelenő vándorszíntársulatok, vándorcirkuszok, amint a visszaemlékezésben olvashatjuk.

De megtudhatjuk azt is, hogyan ünnepelték 1911-ben Tamásiban nemzeti ünnepünket, március 15-dikét. Az olvasó sok olyan kifejezéssel, szófordulattal találkozhat, amelyeket ma már nem használunk, és elcsodálkozhat ezek kifejező erején. A jó ízű mondatok olvasása közben kirajzolódik előttünk az egyszerű falusi emberek gondolkodása, bölcsessége, leleményessége, színes világa.

A 16 éves fiú, aki már kora gyermek korában megismerte a cselédek sorsát, szülei akarata ellenére, Fischer Herman Schwarcz Dávid fűszer- és vegyeskereskedőnek szóló ajánlólevelével a zsebében, könnyes szemmel indult az ismeretlen élet felé. A 23 km utat gyalogosan tette meg a Tolna megyei Tamásiig. Amint megérkezett, átadta az ajánlólevelet, amelynek elolvasása után azonnal felvették. Fél óra múlva már munkába is állították, megkezdte inaséveit.

★

„Bevezettek az üzlet melletti kézi raktárba, ott nagyon sok tojást kellett átrakni az egyik ládából a másikba. Bizony, egy pár tojás eltörött, és ezért az ügyetlenségemért elszomorodtam, és magam előtt is szégyelltem magamat.

Az üzlet igen jó forgalmú volt, akadt munka bőven. Birtam is a munkát, mert elég erős 16 éves voltam. Az üzletben akkor Müller Adolf és Daxner Géza segédek, Túrós Feri és én voltunk tanulók.

Schwarcz Dávid és felesége, született Pollák Hermin, Mázáról. Székely Gyula – az első asszonytól való – a könyvelést vezette, a levelezést intézte. Székely Imre, Szerénke és Ilonka voltak még a családtagok. Egy családtag, Székely Ernő akkor

Győrben volt alkalmazva, valami ecetgyárban helyezte el az apja, azonban önként állást változtatott, a Koestlin céghez lépett át.

Müller nős, családos ember, egy kis szatócsüzlete volt és otthon aludt. Mi hárman laktuk a segédszobában, hárman aludtunk két ágyban. Breznóbányai Daxner Géza kereskedő segéd, a Somogy megyei ságvári postamester fia, ő aludt egyedül az egyik ágyban, Túrós Ferenc, kereskedő tanonc (apja Túrós Mór, Ozoráról) és én a másik ágyban. Mi az üzletet nyáron reggel 5 órakor nyitottuk, hogy a korán reggel mezei munkába menő emberek már jeges hideg vízben hűtött pálinkát kaphassanak nálunk is.

A munkám megfelelt, beváltam, jól éreztem magam, azonban a második héten azt mondta a főnököm fia, Székely Gyula, írjak apámnak, hogy itt vagyok, engedje meg, hogy itt is maradhassak, mert ők szülői beleegyezés nélkül nem tartanak, illetve nem tarthatnak. Azt mondtam, én nem írok, hanem inkább továbbmegyek. Akkor írt Székely Gyula, én pedig a levél hátuljára írtam, hogy ne törődjenek velem, hagyjanak békén az utamon, amelyen elindultam, mert így jobbnak látom a jövőmet. Kettő nap múlva, korán reggel megérkezett az apám, és több adag jó pálinkát elfogadott, ami neki meg is ártott, és nem akarta megengedni, hogy ott maradjak tanulónak. Akkor kihívtam a mi segédszobánkba, és sokat beszéltem. Megmondtam neki, ne tegyen egész életemre szerencsétlenné. Engedje meg, hogy itt maradjak inasnak, mert ha hazakísértet a csendőrökkel háromszor, én negyedszerre is megszököm hazulról. Végre belenyugodott, hogy ott maradjak. A szerződést megírták, amely szerint három évig leszek tanuló, amely idő alatt teljes ellátást kapok a munkámért.

Kezdtem megismerni a szaktársakat. Legelőbb is Weisz Adolf vaskereskedőnél Pelcz Miklóst. Vasárnaponként nagyon sok időt vele töltöttem. Weiszéknél a kisgyerekek mellett volt Lamowszky Ilona. Miklós és én versenyt udvaroltunk neki, tettük, mondtuk a szépet. Nyáron a Piringer orvosék barackjait vámostuk meg, vasárnap délután Láng kántor fia, Lajos gimnazista, Schwarcz Jóska nyomdász, Miklós és én. Láng annyit evett, hogy belebetegedett. ...

Igen sok egér volt az üzletben. Azok az utálatos kis állatok olyan ügyesek és olyan jó a szimatjuk, hogy nagyon sok finom dolgot elpusztítottak... Az egércsapdákat nekem kellett felállítani, üzemképes állapotba helyezni. A főnökömnek igen nagy öröme volt az egérintásban. Egyik reggel is a desszerteket előbb megízleltem, azután kezdtem átnézni az éjjeli egérfogás eredményét. A főnököm ezt végignézte, és ezért nagyon elkupált.

Mi, a személyzet, az üzletben kinn ebédeltünk, ha jött az ebédközben vevő, természetesen a rangban legfiatalabb tanuló szolgálta ki. Pedig jött sokszor a Kupiné és hozzá hasonlók, és pontosan ebéd közben jött. „Jaj, agygon kettőér klórmeszet, kettőér zöldport, meg ötér lúgkövet!” Daxner Géza első segéd úr, aki állandóan elégedetlen lázadó volt, sok kiflit evett, de nem ette meg a darafőzeléket libatepertővel, szidta és lebecsülte a kelkáposzta főzeléket. Nem ette meg, hanem fogott egy ¼ kilós hegyes zacskót és belekotorta, bevágta a pult alá, helyette levágott egy jó darab Herz szalámit. A jó példát látva sokszor mi is kezdtünk lázadozni a darafőzelék és a liba-

tepertő ellen. Megtörtént, hogy a pult alól a negyed kilós zacskókban levő ennivalót a Lőrinc kutyánk kihúzta az üzlet közepére. Sietve mentem a seprűvel, hogy azt a szemetes zsákba vigyem. [...]

Tavasszal és nyáron és szép őszi naponként ki szoktunk menni a Vadaskertbe sétálgatni, játszani, nézni, élvezni a természet szépségeit. A tamásiak minden évbe szoktak az erdőben tartani tűzoltó majálist táncmulatsággal. Ott voltam a Radákovics Vas Gereben emlékfa-avató ünnepségen, statisztáltam a nagyközönség között. [...]

Felsőiregről May Maci, egy asztalosnak a lánya jött hozzánk dajkának, aki olyan ártatlan, félénknek látszott. Ezen idő alatt történt, hogy 3 napig egyedül voltam alkalmazott az üzletben. A sok munkától elfáradtam, és újságolvasás közben elaludtam az asztalra borulva. Már mindenki aludt a házban, későre járt az idő, amikor valami érintésre, rázásra felébredtem. Láttam, hogy Maci áll mellettem és mosolyog. Én igen zavarodottan, álomból ébredve kérdeztem, mi újság. Mit akar, mit keres itt? Már nem is tudom, mit felelt. Én kitöröltem az álmot a szememből, és azon éjszaka sokat beszélgettünk, keveset mondtunk, de Éva almájába nem haraptam. [...]

Megismerkedtem Szemes Jani kádártanonccal, és igen jó barátok lettünk. Társaságunkba mi vittük a vezető szerepet. Vasárnap esténként táncmulatságokat rendeztünk. Sőt, egy ízben kabaréelőadást is rendeztünk, táncmulatsággal egybekötve. Ezen alkalommal még meghívót is nyomtattunk, színpadot is csináltunk. A zenét Huber Antal zenekara – egy darab harmonikával – szolgáltatta. A kabaréban kettős szerepem is volt. Megismerkedtem Tanner Vilmácskával, és olyan gyerekesen udvarolgattam, még el is mentem hozzájuk látogatóba, azonban múlt az idő, és ismeretségünknek, barátságunknak vége szakadt.

Országgyűlési képviselőválasztás előtt igen sokat beszéltem, agitáltam az ellenzéki jelölt mellett. A Kossuth-párti jelölt, Dr. Ambrozovits Lajos, a pártvezér rokona volt, ennek érdekébe el is jött Tamásiba, ahol jelenléte vegyes érzelmeket keltett. Vele jött a párt alelnöke, Barabás Béla is. Egyszer hazafelé mentem, és egy autó megállt az úton. A benne ülő úr azt kérdezte, merre van a Szemcse pusztá. Örömmel vállalkoztam arra, hogy majd megmutatom. [...] mikor már csak egyenes út volt vissza, kértem, hogy álljon meg. Én kiszálltam, megmutattam neki a még visszavívó utat, kezet fogott velem, megköszönte. Úgy hallottam, hogy ez a fiatal Pallavicini őrgrof volt, aki először jött ezen pusztájára, és még nem ismerte az odavezető utat. A tanító főnökömnek szép nagy és jó szőlője volt. Egyik ősszel engem is kivittek szüretelni. Sokan voltunk, akik szedtük, hordtuk, daráltuk a szőlőt. Kellemes hangulatban folyt a szüret, délre babgulyást főztek burgonyával, utána óbort ittunk. [...] Annyira jólétben volt a főnököm családja, hogy kettő háztartási alkalmazott mindig volt, de három is: szakácsnő, szobalány és dajka. [...] A leányokkal legtöbbször hadilábon álltunk, amire valahogyan mindig árulkodásból, irigységből szolgáltak rá.

Új segédet kaptunk. Neve: Szabó József, Ozorán született és tanult a keresztény fogyasztási szövetkezetben... Jó ember volt, velem rövid idő alatt igen bizalmas lett. Volt hegedűje, amit esténként elővett, és talán legtöbbször azt húzta: Jaj annak,

jaj, annak, aki szívből szeret.[...] A hegedűt megszeretve, én is vettem egy ócska hegedűt 10 koronáért Flascheréknél. Megtiltották, hogy este, záróra után a csendet zavarjam... Azután meg is váltam a hegedűmtől, eladtam Bernáth Zoltán pénzügyőri vigyázónak, aki akkor jött oda civilben Tamásiba, azt hiszem, Nagyszőlősről. Kaptam tőle a hegedűért 1 db télikabátot és 5 koronát... Az üzletkötés után a barátságunk nem lett szorosabb, inkább lazult, mert közben megkapta a szép új egyenruhát, és ahhoz talán kevés volt egy fűszeresinas barátnak. Az idő úgy forgatta, hogy én idősebb tanuló voltam, és a kereskedősegédek befogadtak az ő baráti körükbe. Azután felszabadultam, „segéd úr” lettem, akkor pedig a finánc lett nekem kevés. [...]

Vándorszínészek, Kerényi Ignác társulata jött Tamásiba, akik a nagyvendéglőben játszottak. Nagyon szerettem színházba menni, hogy ha volt pénzem, azonban, ha nem volt pénzem, akkor is elmentem. A magas akácfáról vagy a jégverem tetejéről szépen végig lehetett nézni az első felvonást. A második felvonásra már rendesen besétáltam a nézőtérre a kívülről jövőkkel, akik a szünet alatt kijöttek a friss levegőre, vagy valakitől kaptam egy elhasznált jegydarabot, és azzal mentem be. Egyszer megtörtént, hogy négyen mentünk be, és csak nekem volt egy elhasznált jegydarabom. Túrós és Miklós előttem jött, a Lajos utánam jött. Én mutattam a jegydarabot, és mind a négyen büszkén mentünk be, foglaltunk helyet, hogy nézzük, élvezzük a darabot, és ha úgy illett, nagy tapsal jutalmazzuk a nekünk tetsző színészeket... A Túrós Feri fiatal segéd volt, én idősebb tanuló voltam, és egy nagy ponyvasátoros cirkusz jött Tamásiba, a Piac téren telepedett le. Üzletzárás után mentünk a Túrós Ferivel a cirkuszba, de nem a főbejáraton, hanem a ponyva alatt bújtunk be. Nem akartuk a jegyváltással az időt tölteni. Odaálltunk a többi néző közé, élveztük az előadást, azonban egyszer csak jött a jegyszedő a Túrós felől. Először tőle kérte, a Feri végigtapogatta a zsebeit, de nem találta. Azt mondta elveszett. Puff egy nyakleves! Feri kiszaladt, de én bent maradtam. A jegyszedő visszajött, és én nyugodtan ott álltam azok között, akiknek a jegyeit már elszedték. [...]

Krobák bádogosnak volt egy Pestről szalajtott vagy kitiltott inasa, igen rossz gyerek volt. Én utánam mindig kiabált, ha látott; bűdös zsidónak csúfolt. Ez nekem nagyon fájt, de én rá sem néztem, nem akartam észrevenni. Egyszer, este a fél nyolcas vonathoz vittem a leveleket, ő pedig újra kiabált utánam, és egy kődarabbal fejbe dobott. A sapkám leesett és éreztem, hogy a folyó véremtől melegszik a fejem. Nagyon mérges lettem, utána szaladtam, elfogtam, és nagyon csúnyán elvertem. [...]

A főnökömtől, az öreg Schwarcztól, vagy négyszer kaptam ki összesen. Legjobban akkor, amikor egy este a Szerénkét megcsókoztam. Pedig nem is voltam bünnös, mert amikor kikísértem a Barna nagymamához, olyan kérdéseket tett fel, hogy szinte nehéz volt válaszolni. Azután jött haza Jolánka (Lóriánné) szabadságra. Hosszabb ideig itthon tartózkodott, és az én bosszantásomra sokszor játszott a zongorán, hogy „Adj egy édes csókot, drága kis babám...”, amit eleinte szégyenkezve, szemlesütve hallgattam, később kezdtem megszokni. [...]

A padlásunkon igen sok rossz szappan volt a székesfehérvári Draskóczi-féle gyárból. Főnökünk figyelmünkbe ajánlotta azzal, hogy attól szeretne megszabadul-

ni, iparkodjunk azt mielőbb eladni. Egy ízben jókedvemből sokat beszéltem egy asszonynak, hogy azt vegye. Elmondtam sok jó tulajdonságot: mert kemény, száraz, jó minőségű pálmaolajból készült, a használatban kitűnőnek bizonyult, ha keveset mosnak vele, sokáig eltart és még hozzá igen olcsó, ingyenes csomagolással örök áron 1db összesen 10 fillér. Az asszony azonban amolyan szappant kért, a Haidekker-féle lapos vágásút. Székely úr odajött: Mi a baj? – kérdezte. Ez a legény nem ad olyan másik szappant – mondta az asszony. A következő pillanatban egy baloldali csárdást (arcul ütést) kaptam kitüntetésül, hogy annak következtében a fülem megcsendült. Az ilyenekhez nem voltam szokva, mert csak összesen ezt kaptam a Székely Gyulától. Igen megsértődtem. A vevőt még kiszolgáltam, kimentem a segédszobába, felvettem a tisztább, rendesebb kabátomat, a zsebembe tettem a betegsegélyző pénztári tagkönyvemet, és megyek be az üzletbe. Közben már az öreg Schwarcz úr is bejött, mondtam neki, hogy megyek az orvoshoz, mert a Székely úr arcul ütött, és most ennek következtében igen rosszul hallok. Minden további nélkül megengedte, hogy menjek az orvoshoz, kivizsgálásra, gyógykezelésre. Azonban mikor én elmentem, a fiacskáját igen nagyon megdorgálta... Az orvosnál többen vártak. Künt igen hideg volt, kényelmes széken meleg szobában ültem, vártam, néztem a környezetet. A falakon sok szép képet, az asztalon sok szép képes folyóiratot szemlélgettem, olvasgattam. Végre elfogytak az előttem érkező betegek, én következtem sorra. Akkor kezdtem el gondolkodni, hogy mit is mondjak az orvosnak, miért jöttem ide, mi a bajom. Eszembe jutott a pofon, azonban már nem voltam mérges, és az orvos úrnak csak azt mondtam, fáj a fülem. Dr. Piringer jó, öreg bácsi volt, az Isten nyugosztalja, megállapította, hogy megfázott, kisebb fagyás. Abból volt is valami, de azért nem mentem volna orvoshoz. Rendelt valami sötét bordó színű folyadékot a fülemet bekenni és vattát a fülemet bedugni. Hazamentem, a segédszobában bekentem azzal a folyadékkal, megnéztem a tükörben, olyan csúnya volt, hogy magam is nevettem rajta. Bementem az üzletbe, Székely Gyula látta a fülemet – az ő művét –, kiküldött, hogy mossam le az orvosságfestéket. Lemostam, és újra szent lett a béke.

Cipészeknek való olcsó minőségű Gallus tinta kis hordóban vagy 25–30 literes üveglámpában szokott jönni, és az üveglámpával (héberrel) kellett kiszívni. Egyszer nagyon megszívtam, és a szám egészen tele lett vele. Ugyanígy kellett szívni a terpentinolajat, kencét és halzsírt is a hordókból, amíg én meg nem csapoltam a hordókat. [...]

Egy Lőrinc nevű mészárossegéd is járt az üzletbe, Hirschék segédje volt, és igen szerette a pálinkát. Már ebből lehet tudni, hogy milyen ember volt, mert reggel, délbe, este mindig egyformán ízlett neki és ivott. Kaptunk egy kutyakölyket, és óróra ezt is Lőrincnek neveztük el, és olyankor szoktuk hívni legtöbbször, amikor a mészárossegéd hallotta, csak azért, hogy őt minél többször bosszantsuk vele. [...]

Buhinban három nagy pincénk volt. Egyikben petróleum, amit a Vacuum almaszfűzitői finomítóból kaptunk vagontételekben, azt hiszem, 28 hordó ment egy kosiba. Az üzletben is eladtunk sokat kicsinyben, literenként. [...] Igen sokat eladtunk a helyi kereskedőknek, kannaszámra. Volt egy olyan permetezőgéphez hasonló,

hátra vehető kanna. Abban nagyon sokat hordtam szét... A petróleum állandóan szivárgott, a kanna kívül is petróleumos volt... A petróleumnak pedig szaga van... Amikor a postára mentem, márpedig oda nagyon sokszor mentem. Naponta reggel nyolc órakor és délután kettőkor biztosan kellett menni... A postamester és a tisztviselők a homályos üvegfal mögött ültek, nem láttak át, ha az ablak zárva volt, de a postamester a szaglási érzékével megállapította, hogy itt van a Schwarczék inasa. A petróleum nagyobbik részét eredeti hordókkal adtuk el a kereskedőknek, ezeknek a kocsira rakásában hosszú idő után nagy gyakorlatra tettem szert, és az emelgetésben meg is erősödtem, megedződtem. Megtörtént egy délután, hogy a postára kellett mennem, és amíg odavoltam, megérkezett szülőföldemről, Törökkoppányból Fischer Herman áruért; többek között három hordó petróleum kellett neki. Székely Gyula lement, hogy kiadja a petróleumot, közben én megjöttem a postáról. A főnököm rögtön azt mondta: Menj le a Buhinba, ott van Gyula, azt küldd fel, te adjál ki három hordó olajat. Lementem a felső Buhin kapun, és ott láttam, hogyan erőlködnek hárman, hogy az első hordó petróleumot felgurítsák a kocsira... Azt mondtam a két földimnek, hogy álljanak félre, majd én egyedül felteszem. Csak néztek rám. Megfelelő erővel, gyakorlati érzéssel gurítottam a hordókat, a kulcsorjánál bal kézzel nyomtam a hordó tetejét, jobb kézzel húztam a hordó fenekét, így könnyen behelyeztem a kulcsorjába. Akkor odaálltam, megfogtam az alsó fenekét a hordónak, a mellemmel is segítettem emelni, és az a 180–190–200–210 kilós hordó engedelmesen beállt a kocsi közepébe... a földijeim csodálkoztak rajta.

Lisztraktárunk kint volt az udvarban, onnét kellett zsákonként bevinni az üzletbe. A pultban voltak a fiókok, amibe beleöntöttük az egész zsák lisztet, és onnét mértük zacskóba, kinek mennyi kellett. Adtunk 1 kg dupla grízes finom nagymalmi lisztet, mondd és írd, 22 fillérért. Árultunk egy og. 0-ást, ez volt a finomliszt. Azután az 1, 2, 3, 4, 5, 6, mindegyik fogyott, de a legtöbb a 6-os kenyérlisztból, azután az og. 0-ásból. [...]

Rengeteg árut kaptunk és küldtünk vasúton. Igen sok fuvarossal dolgoztunk... Legjobb fuvarosunk volt a jó mulatós Szemes Jóska. Ezzel, ha felültünk a kocsira, a lovakra pöccintett ostorával, keményen kézben tartva a gyeplőszárat, mentük, mint a Dóry Dombóváron, akár a vasútra vagy máshova árut szállítani. Nekem is, neki is mellette mindig jókedvem volt. Nem zavart bennünket az eső, hó, sár szél és egyéb természeti kellemetlenség. Erős ember volt, a feleségétől külön, szalmaözvegy-ségbe tombolt, ha dolgozott, tombolt, ha mulatott. [...]

Az utóbbi tanoncéveim alatt erősen követelték, hogy tanonciskolába kellene járni, én örültem neki. Az iparos tanonciskolában szinte egyik napról a másikra ott megjelentem, tekintély lettem. Az oktató, Mayer József és az igazgató, Kindl úr példának mutogatták a jól megoldott írásbeli feladataimat. Szinte kényelmetlenül éreztem magam a dicséretetek miatt, ami azonban nagyon jólesett, igen növelte az önbi-zalmamat is.

1911. március 15-én egy igen szép hazafias ünnepély főrendezője voltam. Ösz-szebeszéltem a Klein Andorral és a Szemes Janival, hogy este 8 órára minél többen

jöjjünk össze a piactéren. Akkor a próbára felállított utcai lámpa alatt a Klein Andor megtanulta a „Talpra magyar”-t, én pedig Petőfi „A nemzethez” című költeményét. Az inasok gyülekeztek, nemzeti zászlókat is hoztak. Az idő izgalommal telt el. Értem jöttek az üzletbe, hogy már mikor jövök. Bementem a főnökömhöz a szobába, aki még a vacsoraasztalnál ült, kértem, hogy engedjen el az inasok közé, mert mi egy szép hazafias felvonulást tartunk, és én vagyok a főrendező, nekem kell megnyitni az ünnepélyt. Természetesen megkaptam az engedélyt. Már előre vettem egy széles nemzeti szalagot, azt a vállamon általvetve felvettem, mentem az inas urakkal, kartársaimmal, bajtársaimmal a helyszínre. A próbára felállított lámpa megvilágította a piacteret, amely tele volt közönséggel. Nem csak mi, fiatalok, hanem felnőttek, emberek, férfiak, felnőttek, szegények, urak, asszonyok, lányok nagy tömege voltak együtt. Szemes Janinak adtam Petőfi Sándor összes költeményeit, kinyitottam „A nemzethez” című versnél, ha elakadok, súgjon, álljon mögöttem. Egy nagy kórakás volt ott, amit az útjavításnál hoztak, oda, ennek a tetejére álltam, és amikor körülnéztem, láttam azt a sok-sok rám irányított tekintetet. Nem tagadom, egy kis szorongó érzés, egy kis lámpaláz fogott el, de már bent vagyok, menni kell. A hangom jól kiengedtem, ahol kellett megnyomtam, az egész verset átéreztem, hévvel szavaltam. A közönség csendben figyelt, velem érzett. Amikor a végére értem, meghajtottam magam és leléptem, óriási, szűnni nem akaró éljenzés és taps volt. Akkor felállt a Klein Andor, és szavalta a „Talpra magyart”-t. A közönség együtt szavalta vele, hogy „rabok tovább nem leszünk”. A szavalat után négyes sorokba álltunk fel, és indulunk le a templom előtt a Nagyvendéglő felé. „Kossuth Lajos azt üzenté” énekeltük tele torokkal. A Nagyvendéglő előtt újra szavaltam, a közönség – hogy honnét jött, nem tudom, de nagyon sokan voltunk. Onnét újra tovább, a szolgabírótság előtt újra szavalat, onnét a Társas kör elé vonultunk. Ott újra szavalat, ének, utána szétoszoltunk. Ezt a szép estét sokan sohasem felejthetik el. Boldog büszkeséggel állapítom meg, azelőtt még ilyen sohasem volt Tolna-Tamásiban, és ezt én rendeztem.

Hogy ne kelljen iskolába mennem, ne hiányozzak az üzletből, mert munkakiesést jelentett a főnököm számára, ezért a rendes időnél előbb felszabadított. Úgy jelentett be az iskolába és a hatóságoknál, de fizetést még nem adtak. Lassan múlt az idő és a segédi fizetés élvezetébe léptem, ami bizony igen kevés, egy hónapra 16, szóval tizenhat korona volt.”

BODÓ IMRE: ADALÉKOK TAKÁTS GYULA, KÖLTŐ ÉLETRAJZÁHOZ

Somogy híres költőjét 1982-ben ismerhettem meg Kaposváron. A Városszépítő Egyesület – a TIT Somogy Megyei Szervezetével karöltve – a Magyar Nyelv Hete keretében április 20-án rendezte meg Fekete István író emléktáblájának felavató ünnepségét, melyet a család volt kaposvári lakásának falán helyeztek el. Az ünnepségen Takáts Gyula Baumgarten- és József Attila díjas költő emlékezett az íróra.

Az avatást követően ismerhettem meg Gyula bácsit, akit már előtte is tiszteltem. Mint keszthelyi diák többször is jártam a becehegyi kápolnánál, illetve szőlőjénél, mivel a barátoméknak is ott volt kis birtokuk.

Jómagam 1982-ben már Dombóváron éltem, és amikor bemutatkoztam, és elmondtam, hogy Göllében születtem, feleségem óvónő, ő pedig Lápafőn látta meg a napvilágot. „Lápafőn, hiszen akkor földim, mert az én elődeim is valaha ott éltek” – mondta Takáts Gyula.

Azt tudom, hogy többször járt ott, és ilyenkor felkereste Balla Miskát, a lápafői helytörténészt. Őt én is ismerhettem. Nagyapám katonabarátja volt. Balla Mihály (1912–1990) valóban mindent tudott Lápafőről és környékéről.

Köztudott, hogy Lápafőt mindig is református községként tartották számon. Természetesen pár katolikus család is élt a faluban, és ma is él, erről tanúskodik a falu végén látható Mária-szobor. A lápafői lakosok a mai napig is „Mária képe” néven tisztelik. A szobor történetével kapcsolatban egy hihető legendát is őriznek a faluban. Jómagam még a 70-es évek elején hallottam Balla Miska bácsitól a következő mondát:

„Lápafőnek több kisnemese is volt, többek között a katolikus Takács Pál. Neki volt egy szép leánya, Mária, aki beleszeretett egy hozzá nem illő, jobbágy fiúba. A szülők azonban tiltották ezt a szerelmet. A lány végső elkeseredésében öngyilkos lett, belevetette magát a kútba.”

Takács Pál a 2019. május 18-án újraavatott szobor elődjét emeltette Mária leánya emlékére és a Szűzanya tiszteletére. Ugyancsak azon a napon avattuk fel a Sobri- kopjafát is. Tudjuk, hogy a híres bakonyi betyár és barátai a lápafői szőlőhegyen húzták meg magukat, majd a határban lötték le, a „lápafői csata” néven említett lövöldözések és üldözések során. A feljegyzések szerint „a Sobrit és társait üldöző szakcsi pandúrok és császári katonák valószínűleg Takács Páltól szereztek tudomást, akinek a birtokán tanyáztak. A helyet, ahol bujkáltak, Németh István vincellér mutatta meg a császári katonáknak.”

Takáts Gyula bácsi szerint elődei földje vesztett kisnemeseek voltak.

Bár érdemes tovább kutatni, de az említett tények alapján Takács Pál feltehetően Takáts Gyula költő, író üknagyapja volt. Nagyapja már férfiöltöny készítőként (szabó) tevékenykedett Tabon. Édesapja pedig történelem–testnevelő tanár lett Kaposváron. A Polgári Iskolában tanított, többek között Fekete Istvánt is.

Ezt a kis történetet mondtam el a Takáts Gyula Emlékházban megtartott előadásom alkalmával, amikor 2020. szeptember 29-én a Berzsenyi Társaság meghívásának tettem eleget. Úgy gondolom e csekély adalék sokat mondhat a tisztelt és szeretett kaposvári költő életútját kutatók számára.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: KÖLTÉSZET, MAGUNKHOZ SZORÍTOTT LANT... - ÉS TENISZÜTŐ

Somlyó György egyik őszikés versének megközelítése

Somlyó György *Törésvonalak – Egy költői konferencia mentén* című (részben) Michel Deguy-nek ajánlott ciklusa a *Holm*-ban jelent meg 1995 októberében (1389–1394. oldal). A tíz versből álló füzért (amolyan rapszodiát) a költő oly módon zárta, hogy a keltezés (1995. június) elé a Párizs-Budapest helyszíneket írta.

A többféle, változatos hang- és formanyelven született kompozíció negyedik, francia című darabjában egészen boglári eszmélkedésének időszakáig nyúlt vissza, azt elevenítette meg. Somlyó a Balaton partjához közel fekvő teniszpályák világát is földidézte-fölvillantotta e költői futamában, miközben a neves nemzetközi sportverseny helyszínén, magán a Roland Garros-on tartózkodott:

Nostalgie tennistique

Talán mégis az ütőt az ütőt! kellett volna
Kebeledhez szorítanod nem a Lantot a lantot!
(Persze háború munkatábor Mizsepuszta
Sértette válladon a hasított sertések
Naponta 200x vagon és hűtőház között
Ez inkább a lírának kedvezett
Meg a többi a többi a többi...)

Most talán te is békés veterán lehetnél
Nem kellene kétes francia neologizmus
Mumusokkal kacérkodnod se keserillatú őszikékkel
Takaróznod
Az Antenne 2 galambósz
Fejjel mutogatna fönt a dísztribünön
Visszavonult eleganciában mint Borotrát
Már réges-régen nem kellene küzdened
Se gyepen se salakon se tatamin
Semmiféle nevetséges kis győzelmekért

A Roland Garros-on

Mind a sporttörténeti, mind az irodalomtörténeti adatok rendelkezésünkre állnak. 1995 májusában és júniusában a Párizsban rendezett teniszevetést férfi egyesben az osztrák Thomas Muster, a nők között pedig a német Steffi Graf nyerte. Nem tudhatom, kinek drukkolt Somlyó, ám a végelszámolásban a férfi párosban Jacco Eltingh örülhetett Paul Haarhuisszal az oldalán, a nőknél pedig Gigi Fernandez és Natalia Zvereva diadalmaskodott.

Somlyó György nagyon fontosnak tartotta, hogy a nemzetközi konferenciákon a különböző népek megismerjék egymás kultúráját, így költőit is. Ez nem közhely. Lapozzuk csak föl szerkesztésében az *Arion* című periodikát! Ezt az évenként megjelenő többnyelvű költői almanachot 1966-tól 1987-ig szerkesztette. Valamint ott volt Budapesten és Balatonfüreden is azon a költői találkozón, amelyet József Attila verséből kölcsönzött *Gyémánttengely* címmel rendeztek Magyarországon 1966-ban. A több napos rendezvény előadásait ő szerkesztette egybe Lengyel Péterrel.

Nem csupán szervezőként (személyesen ismerte az európai költőket, s számtalan tengerentúli barát tartotta számon), ám költőként ugyanúgy vállalta, hogy szinte minden fórumon esszéiben, előadásaiban (szemináriumot vezetett az ELTE BTK irodalom tanszékén) oktassa, hirdesse a költői mesterség szépségét és fontosságát. Megragadta az alkalmakat, hogy hitet tegyen a költészet hasznossága mellett, s hogy a szakma rejtelmét, amit megtanult, megossza hallgatóival.

1966. október 19-én, délelőtt a költőtalálkozó résztvevőihez például a következő szavakkal fordult: „Ez a mai világ, amelynél mindennél nagyobb szüksége látszik lenni – nem a költészet vigaszára, hanem a költészet tevékeny erejére.” Láttató történelmi pannót vázolt föl a száz esztendővel azelőtti Európáról, amelyben a vasúthálózatát még csak akkor kiépítő Európában a mi Arany Jánosunk aligha találkozhatott volna Victor Hugóval, Robert Browninggal, Nyekraszovval és Manzonival. Így üdvözölte a kortárs világirodalom nagyjait hazánkban – többek közt – Nelly Sachsot, Rafael Alberti Merellot, Salvatore Quasimodót, André Frénaud-t, Eugène Guillevicet, Jean Rousselot-t, Leonyid Nyikolajevics Martinovot, Konsztantyin Mihajlovics Szimonovot, Christine Bustát, Jan Kott irodalomtörténészt, Ingeborg Bachmannt, Lassi Nummit, Vasko Popát, Günter Grasst – s még sorolhatnám a mára klasszikussokká vált szerzőket.

Bölcsőhelyén, Balatonbogláron, több mint harminc esztendővel később, 1999. június 26-án a Fischl-házban elnökölt, s tartott előadást a Balaton Akadémia által rendezett *Laus Pannoniae* [utalás Janus Pannonius egyik legismertebb versére, a Pannonia dicséretére – *a szerk.*] elnevezésű írótalálkozón. A szervezők között népszerűvé vált *Születésnap sextinája*, amelyet a konferenciáról kiadott antológiában is közreadtak:

November havában	Miért is születtem
Volt hogy megszülettem	November havában
Esőhó-bölcsőben	Hungria országban
Balatonbogláron	Volt hogy megszülettem
Hungria országban	Balatonbogláron
Miért is születtem	Esőhó-bölcsőben

A költeményt egy francia költő-barátjának, Pierre Lartigue-nak ajánlotta, amin senki nem lepődött meg, hiszen a déli parton is köztudott volt, hogy Somlyó különösen a francia líra szerelmese. Guillevic-vel is bejárta a Balaton-partot, Franciaországban szintén számos hívet szerzett a magyar lírának.

Balatonbogláron annál is kedvesebb lehet versciklusának az a (fentebb idézett) költeménye, amelyik bizonyítja, hogy Somlyó György a szülőföld teniszpályáinak labda-pattogásait igenis kihallotta a párizsi a Roland Garros játszmáiból, s még az sem véletlen, hogy akkor és ott a gyermekkorral együtt éppen Arany Jánost juttatta eszébe a teniszütő lantra emlékeztető formája.

Arany János és a lant képe egymástól szinte elválaszthatatlan a magyar líra történetében, ugyanúgy, mint a világirodaloméban Orfeusz és annak a lantja. A görög mitológia szerint Orfeuszt az apja, az isteni Apollón már gyermekkorában kilenchúrú lanttal ajándékozta meg. Orfeusz egészen szerelme, Euridiké haláláig pengeti a hangszerét, szerelmes dalokat énekel kedvesének, akit az alvilágból visszahoz. Csak akkor hallgat el, mikor kudarcot vall, azaz háttránéz, jön-e még vele kedvese az árnyak birodalmából, vissza, a fényre? Ettől kezdve már csak a madaraknak és a szikláknak dalol. Trák nők őrjöngve kövezik halálra, mert nem közölük választ új szerelme, illetve nem hajlandó a mámorukhoz illőt pengetni hangszerén. Innentől kezdve a kultúra történetében a lant a költészet allegóriája. Arany János számtalanszor megidézte mestersége címerét.

1849 őszén írta *Lantos* című versét („Függ lantja fűzfa gallyán...”), 1850-ben az *Emléklapra* 6. strófájában kérdezte: „Fog-é zendülni még költője lantja?”, s ugyanabban az évben születik a lemondás, a már-már elhallgatás gyönyörű költeménye, a *Letésem a lantot*. A hiányzó közös barát (Petőfi) hiánya ott sajog az Egressy Gábort köszöntő versben is: „[...] nincs örömmünnepednél,/Lantja mélyen hallgat.” Amikor Homér és Osszián világát összevillantja, a ködös és borongós őszi nappal szemben a görög időkből vett következő kép áll: „Lantszóra lejt ifjú, leány...” *Vojtina levelei öccséhez* [2. levél – a szerk.] című igaz és jó költészetre vezérlő tankölteményében a dilettánsok hangszerai előtt a valódi lírikus attribútumát, a lantot említi, amivel a tehetségtelen verselők aligha rendelkeznek:

„Előre lantok...! vagy, mi a guta:
Lant nem igen van... tollsíp és duda,
Előre tökszár, csimpolya, doromb,
Madárkelepce és repedt kolomp!”

1851-ből, *A költő hazája*, méltán híres remekéből halljuk a költői lant mesterien szép pengetését:

„Boldog, ha büszke lantján a haza
Dicsőségének napját zengheti!
Ha nincs multjának vérző panasz;
S reménye vásznát jó szél lengeti!
A dal, mit így teremt ujj,
Egy nemzeti hallelujah,
Visszhangja messzi ég alá kihat –
És fölverendi a késő századokat.”

Domokos napi köszöntőjében talán megengedőbb hangot üt meg. Már nem a fűzekre függesztett hangszer babiloni némasága jut eszébe a lantról, a következőkre serkenti a lírikust:

„S ha talán, az érzés tengeréhez jutva,
Néked a szelíd lant tisztessége jutna:
Hass! buzdíts! egyesíts! hogy osztály ne legyen
Köztünk, hol magyar szó, honfiéretet – szégyen.”

A lant mint motívum többszöri versbe emelése Arany János kedélyének hullámzásáról is tanúskodik. Akár egy szeizmográf, *A dalnok búja* című költeményben ismét egy ernyedtt lelkiállapotba esett költőre ismerünk:

„Sötét éjben, rideg lakában,
Virraszta meddő bánatában
A dalnok egyedül;
Mint egy koporsó, néma lantja,
Nehéz gondban fejét lehajtja,
Bús hangszerére dül.”

Figyelemre méltó, hogy Arany János a költő-dalnokot úgy láttatja lantjával, hogy közös némaságukban testük szerint is eggyé váljanak: a költő a lantjára dül. Hol kezdődik és végződik az egymásba érő személy és hangszer, költő és költői mestersége? Arany János ősi lantos-ábrázolások toposzát használta, s így tett utána Rilke és Somlyó György is szimbólumgazdag versvilágukban. Se testnek, se léleknek, se hangszernek, se dalnok nem szabadna sérülnie. Különben a szétválaszthatatlan dolgok egészében történik meg a törés: mind fizikai, mind spirituális értelemben. (Kormos István *Orfeusz panasza* című versében keservesen esküszik szétrúgott muzsikájára!)

1877. július 24-én írta Arany a *Mindvégig* című, létösszegző, önmegszólító költeményét, az egyik legszebb magyar verset. Ha lehet, itt még inkább összeforr költő és lantja, hiszen a dalnok nem csupán rádól a hangszerére, ellenkezőleg, elszántan szorítja magához, éppen a szívéhez. Nem csupán a lant védi pajzsszerűen, de ő is védi testestül-lelkestül azt, mint a másik elevent, aki ráadásul még éltet is, szemben a mulandósággal.

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez
Ha jó a halál;
Ujjod valamíg azt
Pengetheti: vígaszt
Bús elme talál.

Somlyó György a 20. században tekintett úgy a lantra, hogy a tamburás öregurat se feledhessük. Somlyó 1976-ban megjelent, *Épp ez* című kötetének címlapjára a kéroszi hárfajátékos reprodukcióját helyezi, amely műalkotás születése még az időszámításunk előtti 2400–2200-as esztendőkhöz közelebb tehető. Emberalakot ábrázol a hangszerével. A hárfán természetesen nem láttat az ókori szerző húrokat. Hova is lettek azok? Hányszor kellett volna akár egy hárfát, egy lantot vagy egy múlt századbéli teniszütőt is húroztatni napjainkig? A hajdanvolt szobrász már jól értett az absztrakt nyelvén, s ezt a több évezredes modernségét Somlyó György aztán újra fölfedezte.

Az első, kötetnyitó ciklusának a következő címet adta: Ember és lant. Motóját Rilketől, annak is *Orpheusz*, *Eurüdiké*, *Hermész* című költeményéből vette. A kéroszi szoborról fogott bele iniciáléjába, a modern képvers adta lehetőséggel, ahogy húrokat érzékeltetett a tördelés segítségével, főntről-lentre, balról mindig kissé jobbra haladva. Lantos és hangszerének egygyé válásáról, egyetlen-többször-fakadottságának természetéről írta a versét:

„Egymásból és egymásba nő a szék a comb a hárfá a kar
A letört kar amely úgy sajog vissza a kőben
Mint a csontban az amputált tag
Mint a hárfában a húrok hiánya
Mint a márványban a beléje tört idő”

A három évezred folytonos líra-hangját és vizuális képzetét megidéző opuszát *Oszip Zadkin: A költő és Vilt Tibor: Orpheusz* lantosokat ábrázoló szobraihoz szóló költeményeivel folytatta Somlyó, s azt hangsúlyozta, hogy a KÖLTŐ mindenkor Orfeusz utóda. (Arany János is az volt, Rilke is az volt, s az is, aki utánuk szeretne azzá válni.) S nem csupán e lant-toposz őrzésében akart Arany János tisztelő követője lenni Somlyó György. A *Kozmolita költészet* című Arany-versről nem csupán elemző órát tartott nekünk 1979 szeptemberében a budapesti Bölcsészkaron, de *A boglári parton (újra)* című opuszában is rájátszott e költeményre, mintegy a szűkebb pátriárkájának szóló hűségnyilatkozat gyanánt üzenté minden olvasójának a nagyvilágból, amit akkora már bejárt, Boglára, ahonnan indult: „annyi bizonyos hogy »kozmolita« lantom (hogy azt ne mondjam amiről oly keveset tudok a szívem) most is megrezdül azoknak az édes cseresznye-kereknek váratlan érintésére amik csak itt buggyannak emberi ajkakon és az is bizonyos hogy nincs olyan leonardói vonalvezetés amely teljesen betölthetné azt a belém kódolt esztétikai (vagy milyen?) igényt, amelyet a túlparti bazalttúfa-írók rajzoltak elem valaha a láthatárra.”

A lanttal egyfelől egyetemes jelentést bíz ránk Somlyó, s egész líráján végigfut e mesterséget-kultúremberiséget egyaránt magába sűrítő jelkép. Egy kései műfordítás-remeke szintén a *Holmiban* látott napvilágot (1995. augusztus), Shelley posztumusz verseinek 1820-ban született *Orpheusz* című darabját ültette át magyarra, az amott lüktető jambusokban is, lám, a hangszer:

„KÓRUS. Mi ez a csudás, sajtó, tünde hang,
Mely mégis nagyobb zene, mint a szél,
A templom-oszlopok között suhanva?

A. Orpheusz lantján kél e kósza zengzet...”

Somlyó György lantja kezdetektől Arany János dallamait is pengeti, nem csupán Orfeuszét, nem is csak Dávid királyét. (A zoltárost nem hárfásan, hanem lantosan láttatta *Dávid király* című versében!) Monográfusa, Csányi László figyelt föl arra, hogy amikor Somlyó György a kor ellen tiltakozott, 1942-ben már a kebeléhez lantot szorító Arany János alakjához húzódott. A *Berzsenyi emlékezete* című versében Csányi szerint „Arany János Mindvégig című versének szavai visszhangoznak: ... az isten / rádfigyel, és ha ő sem – akkor, / zugj akkor is.”

1995 júniusában Somlyó György a párizsi teniszviadalon megfeszülő izmokat lát, pendülő húrokat hall, és a versenyzők divatos, modern ruhái nem tudnak annyira színesek lenni, hogy ne emlékeztessenek a fehér sportra. Amikor még a bogláriak hatalmas tenisz-rangadókat vívtak a túlpárti révfülöpiekkel, mert a harmincas években az volt a világ Somlyó György számára. Fénykép őrzi a boglári csapat emlékét, aligha él már valaki a teniszcsapat tagjai közül.

A lant és a teniszütő hasonló formája révén a költőben megteremtődött a kép, de nem tartotta szükségesnek, hogy valami túlon túl lírait alkosson, nagyot mondjon, akár egy hasonlat vagy egy metafora erejéig: „Talán mégis az ütőt az ütőt! kellett volna / Kebeledhez szorítanod nem a Lantot a lantot!”

A lant megmaradt lantnak, a teniszütő teniszütőnek. Ám túlzás nélkül megállapítható, az örökséghez való legteljesebb mértékű ragaszkodás megjelenítéséről van szó Somlyónál. Önmagával számot vető, önmegszólító/öntegező, ráadásul önironikus is, hogy ennyi mindenben hasonlíthasson végül arra a költőpéldára, akit a 20. században boldogan vállaltak volna akár nagyapjuknak is.

Somlyó Zoltán fia sem írt kevesebbről.

Gombos Péter *Osztályvívó*!-a a Csiky Gergely Színházban

A Csiky Gergely Színház középiskolás diákok értő nézővé nevelését célzó tantermi programjának több okból is fontos előadása az *Osztályvívó*! Nemcsak azért, mert szövege lokális referencialitással bír (a történet egésze természetesen fikció), nemcsak, mert a közoktatásban dolgozó, a közeget kiválóan ismerő somogyi szerző műve, hanem azért is, mert Gombos Péter jól felépített darabjának alakjai jellegzetes típusokat képviselnek, jellemük és a köztük kibontakozó viszonyok, a megteremtett drámai helyzetek, színpadi szituációk pedig tökéletesen alkalmasak dráma- és színházpedagógiai feldolgozásra, érdemesek az elemző-értelmező figyelemre is. Fándly Csaba rendezésének nagy erénye, hogy a részletek aprólékosabb kimunkálása helyett a lényegi információk közvetítésére helyezte a hangsúlyt, jelentősen megkönnyítve a befogadást és interpretálást. Ennek érdekében kevés kellék játszott, a nézők pedig, diáksággént, tantestületként, szülőkként bevonva a színjátékba, már az azt megszakító, illetve követő beszélgetések előtt aktivitásra kényszerültek.

A darab rövid jelenetei elsősorban olyan viszonyokat mutatnak be, melyeket valamelyik fél dominanciája határoz meg, s melyekben ennek elszenvedője, a recesz-szív szereplő szükségszerűen megsebződik. Egyértelmű út vezet innen a tragikus végkifejletig, bárki legyen is az áldozat. (A mű dramaturgiai felépítését tekintve valószínűsíthetően a molesztálással meggyanúsított és emiatt elbocsátott történelemtanár – de ez sem a drámában, sem a színjátékban nincs egyértelműsítve vagy explicit módon jelezve.) A *diákok* egymás közötti viszonyaiban Darlóczi a domináns, ő az alfa, a zenekarvezető, a gazdag deszkás fiú, aki – apja társadalmi státusának köszönhetően – szinte bármit megtehet. „Segédeivel” nemcsak az egyik osztálytársat félemlítik meg (a jelenet Ottlik-vendégszövege plasztikusan illeszkedik a dráma textusába), de a magyart tanító Dach Ilona óráját is ellehetetlenítik. Ugyanakkor, mint Ibsen alakjaira a *Kísértetek*ben Alving kamarásé, Nagydarlóczi árnyéka vetül a fiúra, a díszpolgáré, akiről köztudott, hogy „könnyen eljár a keze”. Mivel az apa nem jelenik meg sem a dráma, sem a színjáték világában, az őt „pótló” Bróm teszi helyre egykori tanítványát. Darlóczi kulcsjelenetében a kémiantanár szedi szét látszatmagabiztosságát, rámutatva gyengeségeire: butaságára, sportbeli tehetségtelenségére, megemlítve végül az otthon kapott pofonokat is. Mindez azonban csupán kompenzáció a Dach tanárnőt ért verbális inzultusért.

A névvel nem jelölt Diák/Fiú (az általa írt dalszöveg alapján: Béla) pont Darlóczi ellentéte. Ő a szerencsétlen, akinek semmi nem jön össze. Sikertelen az iskolában, anyja szeretetteljes törődése ellenére nem érti meg magát szüleivel, nem tud kibontakozni a zenében, a hasonló érdeklődésű Diáklánnyal sem tud kapcsolatot kialakítani, sőt próbálkozása kínosan felsül, szürke egér az osztályban, aki mindig egyedül van. Ez a végtelen magányosság teszi szomorúvá, de nem tragikussá sorsát.

A harmadik, markánsan egyénített tanuló Barcsi, aki csonka családban él (idősebb bátyja számára az apapótlék) és nem túl jó a tanulmányi eredménye sem. A darab kulcsjelenetében ezeket a hátrányait kihasználva tesz neki kevésbé burkolt

ajánlatot a történelemtanár, feltehetően ez a gesztus vezet aztán a tragikus végig. Ugyanakkor két másik rövid jelenet is fontos adalékokat kínál a diáklány jellemének teljességéhez: egyrészt maga is felajánlkozik a történelemtanárnak, azaz elfogadja a kínált „korrepetálási” lehetőséget (a drámában nem, csak a színjátékban válik egyértelművé, hogy a jelenetnek ők a szereplői), másrészt a Darlóczival folytatott dialógusából kiderül, hogy komoly barátja volt, aki kirúgta (valószínűleg látta a netre felkerült „korrepetálós” videót) és puskázás miatt az iskola fegyelmi bizottsága elé idézték, ahol nem sok jóra számíthat (a dráma név formációja itt is csupán Lányt jelöl). Emellett a Szülők beszélgetéséből tudható, hogy Barcsi váltogatja a fiúkat, kihívóan viselkedik és öltözik, a szalagavatón pedig lehányta az igazgatót. Sorsa „folytonos alkonyat”, nem megy végbe benne döntő életviszony-változás (a fentieknél súlyosabb volt, hogy apja elhagyta a családot), alakja ezért sem lehet tragikus.

A három tanulón kívül a többiek jobban simulnak az osztály konformizált szűrkeségébe, Darlóczival és a Diákkal/Fiúval való viszonyuk miatt csupán a Diáklány és az Ottlik-jelenetben megfélemlített Diák2 arca rajzolódik ki világosan (előbbi karakteresebben, jobban, utóbbi a színjátékban kevésbé sikerült módon).

A *tanári* kar tagjai közül ketten válnak a színjáték világában igazán hangsúlyossá. Doktor Bromszky Győző (Bróm), a kémiatanár, régi vágású tanerő, hatalmas tapasztalattal. Már az osztállyal való első találkozáskor egyértelművé teszi, hogy mit követel (szorgalmat és fegyelmet), mit enged és mennyit tűr el, beszédes a hetesnek óra végén mondott instrukciója is: vigye utána a kalapját. Ennek ellenére vagy éppen kiszámíthatósága miatt az elmúlt években ő lett az Év Tanára, tekintélye a tanáriban is erős, ezért ad tanácsokat és ajánl segítséget Dach Ilonának. Utóbbi talajvesztésének egyértelmű jele az iránta érzett bízalom ok nélküli megrendülése és eltűnése. Kulcsjelenete a – fentebb említett – Darlóczin vett revans.

Bróm jellemének ellentéte Dach Ilonáé, a túlérzékeny, labilis, kissé hisztérikus magyartanárnőé. Ő mintha a Diák/Fiú felnőtt megfelelője lenne: kollégái (Bróm kivételével) nevetnek rajta, lenézik, Hisztis Mirtillnek hívják a háta mögött; gyengeségét érezve Darlóczi már az első óráját ellenhetetleníti; végül a Szülők is kibeszélik, amiért nem lehet gyermeke és elhagyta a férje. Kálváriáját folyosói inzultálása (Darlóczi egyik „segédje” fellöki, Diáklány véletlenül megtapossa elejtett könyvét), kórházi lázálma, rossz orvosi eredményei teszik teljessé. Záró jelenete mégis reményt keltő és némi elégtétellel is szolgálhat: a rendelőből kifelé az ellátásra érkező Darlócziba ütközik, s ez esetében dramaturgiailag is feloldja a tragédia lehetőségét.

Mellékalakként, hiszen csak Barcsival folytat dialógust, vele szerepel közös jelenetekben, emelkedik a legfontosabb alakká a történelemtanár, hiszen vélelmezhető tragédiája a színjáték világát is meghatározza, gyakorlatilag a zárójelenetben minden csak annak fényében, vagy inkább árnyában értelmezhető. Úgy is tekinthetjük a darabot, hogy az ügyesen egyénített igazgatónő évnnyitó beszéde és a záró osztályfőnöki „Osztály vigyázz!” (a színjátékban ez csak Brómtól hangzik el) között voltaképpen az ő jelenléte és hiánya (a Szülők jelenete is róla szól) teremt hangsúlyokat.

Végül, a harmadik szinten, a diákok és tanárok után a *szülőkén* az iskolaszéki

ülés – fentebbi – résztvevőin kívül az Apát és még inkább az Anyát (Diák/Fiú szüleit) kell megemlítenünk, ám ők is csak gyermekükhöz való viszonyuk kettőssége (szigorú-támogató, agresszív-szeretetteljes) miatt kaptak amazoknál több szerepet. (Apró, ám figyelemre érdemes jelzés, hogy a Diák/Fiú Apjának feleségét érintő fizikai inzultusa párhuzamba állítható Nagydarlóczi családjával szembeni erőszakosságával.)

Fándly Csaba rendezése jelentősen túlmutatott a tantermi előadások esetében elsődleges vizualizálás, a drámaszöveg, a drámai helyzetek színjátékos „nyelvre” fordításának megvalósításán, lényegre törő, ötletes megoldásaival, a jól felépített jelentek műegésszé-összekapcsolásával, s legfőképp a hiteles atmoszférateremtés által a színpadra állító, az utólagos értelmező-elemző műhelymunkát is vezető szerző igazi alkotótársává vált.

A kevés díszletlem, a néhány játzó kellék és Cselényi Nóra jelmezei jelentősen segítették törekvései elérését, ahogy a darabot sikerre vivő kis színészcsapat is. Közülük Kalmár Tamás érezhetően Bróm szerepében mozgott igazán otthonosan, történelemtanárként és Apaként kevésbé erősen hatott, a Darlócziék által megfélemlített Diák2 alakítása pedig már csak a nagy életkori distancia miatt is a színjáték világától idegennek, inkább perszifláznak tűnt. Varga Zsuzsa, legfontosabb karakterjegyeiket felerősítve, egyaránt remekül formálta meg a fiát szerető, féltő Anyát és a bizonytalan, esetlen Dach Ilonát. Stefánszky István és Mucsi Kristóf ügyesen hozták a Diák/Fiú szerencsétlen és Darlóczi nagyképű, ám mégis esendő figuráit. Szvetnyik Kata igazgatónője jobb, élettelibb volt Diáklányánál, míg Maizác Stefánia esetében a csábító, ledér Barcsi helyett a Darlócziival közös utolsó jelenet sértett tinédzsere volt hihetőbb.

Gombos Péter *Osztályvigyázz!* című darabját, az előző évadból áthozva, műsoron tartja a Csiky Gergely Színház. Noha a járványhelyzet miatt a tavaszi előadások elmaradtak, bízunk benne, hogy hamarosan újra sokaknak jelenthet élményt és szolgálhat tanulságokkal, hiszen a teátrum legszebb, legjelentősebb célját, a fiatalok művészetkedvelővé, értő nézővé nevelését teljesíti.



SZENTE MÓNIKA: *Gesztmeyerzés*

De nem lehet

Lehetnék a félrevezetett
a megcsalt, a megalázott,
a gyöngeségre ítélt,
az örökre bemocskolt,
az átmosott agyú töltelék,
hipózott vérű senkiházi,
a csoszogva bólogató,
üres tekintetű, emlékeit
feledő semmirekellő,
az élni-hagyott, lelassult,
büdös-egyenruhás áruló,
szarházi barátok kapcája,
júdások nyomába járó,
jó szóra hittelen vacogó,
a kérdést is feledő néma...

De nem lehet.
De nem, lesznek!

Amíg csak egy valaki
is megfogja kezem.
És átölel, s éjszaka
ágyamhoz térdepelve
simogat, szerelmet ígér,
s kéri szívemet, hogy
magáénak fogadhassa
mindörökre...!

Porkoláb Zoltánt a rendszerváltás előszele dobta a közéletbe, bár nem volt az a „minden lében kanál” típus, paraszt ősei véghetetlen nyugalmával szemlélte a körülötte zajló eseményeket, szélesebb kitekintésben az ország dolgait. Utóbbiakról főleg a televízió divatosabb műsoraiból értesült. Mégis mozgolódni kezdett, a reformhuzat őt is meglegyintette, pedig már-már sikeresen visszailleszkedett faluja, Ködmönös közömbös, mindenről könnyedén lemondó közhangulatába. „Ahol a büdös, ott a meleg” – mondogatták régebbi osztálytársai, újdonsült cimborái a Vadkacsa bár törzsasztalánál esténként, ahol egyre sűrűbben ottfelejtkeztek, s nem ritkán előfordult velük, hogy többet ittak a kelleténél.

Porkoláb a tanítóképzőben az izgékonyabbak-mozgékonyabbak közé számított, holott esze ágában sem állott, mondjuk, forradalmat kirobbantani. Az alföldi kisvárosban forradalom alatt a kubait értették, a fiatalok ötvenhatról Hollós Ervin és Lajtai Vera könyveiből tanultak.

Zoltán azzal, hogy esténként nem bírt sivár albérletében megmaradni, s a Korhány-parti városka diákok által látogatott csehóját bújta maga is, s külsőségekben a csöves stílust utánozta, kivívta a belbiztonságiakkal közelebbi kapcsolatot ápoló tanárok és évfolyamtársak figyelmét. „Ez a fiú nem a mi emberünk, büdös neki a szocializmus. Mi hasznunk származhatik belőle, ha ő tanítja majd a gyermekeinket? Semmi jó” – mondatott ki róla a verdikt a pártházban és a végrehajtó bizottság ülésein, s ütötték rá a pecsétet. Holott nem akart ő különösképpen semmit, pláne rendszert dönteni nem, csak szenvedett a magánytól, a társadalomba illeszkedni képtelenségtől.

A második év végén Jóna György („Cukorfalat”) tanár javaslatára eltanácsolták a kollégiumból, mondván, hogy gyenge a tanulmányi eredménye, pedig éppen-séggel igyekezett ő, de közepesnél jobbra egyszerűen nem telt ki tőle. A diáktanács tagjai nyálgép kiszesekből szerveződtek, akik tapsikoltak az ávéhárból tanári karba ejtőernyőzött Cukorfalat döntéseihez. Különben is a bögyükben volt a mindenre rosszmájú megjegyzéseket tevő, késő estig a város kültelekein csavargó, rendszerelened Porkoláb.

– Öreg, te úgyis visszasírod majd magad, ismerem a fajtádat – állította meg a folyosón Zoltánt Szepessi Attila, a kar KISZ-titkára, aki állandóan „che-guevarás” pólóban feszített.

– Csak azért nem ütlek arcon, kisgyerek, mert akkor a suliból is kivágnának – rendezte le a vitát Zoltán.

A nyári szünetben otthon ugyan, a szülei kérésére megírta a fellebbezést, de aztán büszkeségből összetépte a papírost.

– Jó lesz nekem az albérlet, a tanítói és a népművelői végzettséget így is, úgy is megszerzem – csitította háborgó anyját a viaszkos vászonnal borított konyhaasztalnál lebbencslevest kanalazgatva.

– Gondold meg, fiam, jól, mit teszel, itthon nincs több pénz, a nyugdíj még a soványka tsz-fizetésnél is kevesebb – tördelte kezét az anyja a zöldessárgára festett

konyhaszekrény előtt álldogálva. Aztán idegesen fejéhez kapott, úgy igazította parasztosan megkötött kendője alá kikukucsáló hajtincset.

– Magyarul molyfing – szólalt meg a heverőről ilyenkor szokásos, ebéd utáni pihenőjét töltő apja. – Különbén hagyjuk, anyjok, az ő élete, úgy teszi tönkre, ahogy akarja. Én sem hallgattam senki másra fiatalabb koromban.

– És , mi lett belőled ? – perelt a feleség a sparhelt mellől. – Beteg, leszázalékolt ember, aki a szövetkezet után nem tud itthon magával mihez kezdeni!

– Na jó, hagyjuk, mert megint összeveszünk! – fordult az öreg a fal felé.

A tanítói oklevelet nagy nehezen mégis megkapta Porkoláb, pedig a záróvizsgán Jóna-Cukorfalat nagyon fente rá a fogát. A fiatalabb, reformkommunista tanerők, akik bár ugyanannak a pártnak voltak a tagjai, mint a vén bolsevik, mégis kiálltak az üldözött mellett. Ezek ereiben hatvannyolcas, liberális vér csörgedezett, fiatalabb korukban farmerben jártak és hosszú hajat, benne hajpántot viseltek, amely stílust később ugyan öltönyösre cserélték, de mégis megmaradt valami lelkükben az együttérző hippiből. „Fiatalság, lázadás és bolondság, majd kinövik, mi is ilyenek voltunk, aztán mégis elkezdtük építeni a fejlett szocializmust” – mondogatták a vezetők utáni sörözéseken a lelkiismeretüket a kispolgári külső mögé rejtett kommunárok.

– Egyet azért ígérj meg – hajolt közelebb Zoltánhoz a diplomaosztó utáni búcsúbulin Hajdó Imre, a kar pártösszekötője, miután Sligovicával pertut ittak. – Sohasem állsz katedrára, sohasem tanítod a gyermekeinket.

– Jó, megígérem – kísérte Arany Fácán sörrel a felest Porkoláb.

Így lett aztán belőle népművelő a ködmönösi kultúrházban, a birkapörköltös nyugdíjasvacsorák és a vadászbulik lelkesnek nem nevezhető szervezője. A nótaesték után az okadékat is ő takarította a léckerítés tövében, a munka végeztével tényleg besokallt: „Ezt nem tanították a főiskolán”.

Főnöke, Miklavicz Péter bácsi gyorstalpalón szerzett középfokú rendezvény-szervezői oklevelet, mégis főökként viselkedett vele szemben, ami azért okozott némi feszültséget kettejük között. Ha egyikőjük bent tartózkodott az irodában, a másik igyekezett kinti elfoglaltságot találni magának. Péter bácsi középen lyukas svájcisapkájában, örökké olajfoltos, barna köpenyében úgy festett, mint egy karbantartó. A pesti operettszínésznök átnéztek rajta, először nem hitték el, hogy ez a lepukkant figura a diri, akinél felvehetik a tiszteletdíjat.

Hősünk, a diplomás népművelő annyi széket és asztalt még életében nem hor-dott egyik teremből ki, a másikba be, mint ekkoriban, ezért megfogadta, ha egyszer saját lakásra tesz szert, abban csak laticellre lehet majd ülni, a padlón.

S ez így ment volna az idők végezetéig, ha nem érkezik el 1989, amikor már vidéken is azt kezdték érezni az emberek, hogy „rendszer-váltás vagy gengszterváltás, de valami lesz itt, ha időközben el nem baszarintják”. A politikai pártok szervezői egyre-másra foglalták le nagygyűléseikre a termeket, a kultúr-nak csak a technikai felszerelést kellett adni.

Miklavicz nagyon elcseszte az egyik szervezést, mert ugyanazon estére tette a „Balegyenes” és az „Új Hazafiak” programját, amiből lett aztán hadd el hadd. Hiába, Péter bácsinak a régiekhez húzott a szíve, ezért nekik akarta kiadni a földszinti színpadot, amit emezek nem néztek jó szemmel. A már-már tettelegesséig fajuló ellentéteket Zoltán simította el ügyesen, mert kétórás időkülönbséget harcolt ki az egymásnak feszülő, a másikkal tárgyalni sem hajlandó feleknél. A vége olyan jól sült el, hogy a Balegyenes szónoka elégedetten lépett le a háta mögött kifeszített vörös drapériától, s a másik tábor vezére is a kéktől.

Porkolábnak a Zöld Föld párt politikája tetszett legjobban, a nyers szókimondás jól feküdt nála. Ezek a vezetőjüket Vezérnek szólították, aki erre igényt is formált, határozott céltudatossággal masírozott a hatalom felé. A tehetséges szónok a legváltozatosabb bemondásokkal szapult a „az elmúlt rendszer kegyeltjeit, akik kiszípolyozták és elárulták a népet”. Zoltánnak az imponált leginkább, amikor a Vezér a görögdinnye-politikusokat jellemezte, akik kívül zöldek, belül pirosak. A művelődési ház igazgató-helyettese bennük környezete közéleti embereire ismert, akik évtizedeken át szolgálták hűségesen a tanácsrendszert, ám a rendszerváltáshoz közeledve már az úttörők nyomába szegődtek, sőt igyekeztek élre állni. A fiatalember nem győzött csodálkozni azon, hogy akik őt eddig antikommunistasága miatt szorították szélre, most nemzeti alapon teszik ugyanezt.

A két front között őrlődve figyelt fel a Vezér nyakában fityegő arany nyakkendőre, amelynek előkelősége, titokzatos kisugárzása az első pillanatban megigézte. „Igen, az arany nyakkendő! Ha törik, ha szakad, nekem is kell egy ilyen!” – fogalmazódott meg benne a gondolat. Bár nem volt nagy divatfi, megfogta, s elkezdett nagyon imponálni neki a Vezér szürkéskék öltönyzakója, s hozzá az arany nyakkendő. A különleges elegancia egy másik világot jelzett, mint amit ő itt, Kelet-Magyarországon megszokott, amely egyszerre csillogó és szolid, módos és szerény, egyszerűen olyan nyugatiasan polgári, mint amiről a szónokok beszéltek. Emberünk úgy érezte, hogy a végtelen síkság számkivetettjei eddig csak álmodozhattak az ígéret földjéről, pedig az itt van karnyújtásnyira, elérhető közelségben.

És ugyanilyen arany nyakkendőt hordott Bobvos Füttyi is, mint a Főnök. Bobvos Mezőváradon ismerte meg Porkoláb, akkor járt oda agráregyetemre, amikor ő főiskolára. Nem voltak barátok, de emlékeztek egymásra, olykor megfordultak ugyanakkor ugyanott, néha szamizdatos kiadványt cseréltek, amit a pesti butikból hozott le a titkos futár.

– Öcsi, csatlakozz hozzánk, lépjél be a Zöld Földbe, ezek nem nézik le a parasztot, s ha győzünk, visszaadják a földet – igazította meg az arany nyakkendőt Bobvos, a megyei tükör.

– Oké, csávókám, bár nekünk nincs mit visszaadni, őseim mindkét ágon nincstelen cselédek voltak. Azért gondolkodom a dolgon, mert jól beszél a Vezér.

És belépett, már csak unaloműzésből is, mert elege lett a helyi közélet posványából, ahol a postamester lánya bérelt helyen ücsörgött a tanácsoló titkárságán,

az áfész-elnök fia pedig húsz éve képzés nélkül tanított az általános iskolában. A választáson jól szerepelt a Zöld Föld, a két nagy párt mögött a harmadik helyen végzett. Ezt azt jelentette, hogy képviselőik kerültek a parlamentbe, az őszi szavazás után pedig a megyeházára.

– Volna kedved ülnökösködni a megyénél? – kérdezte tőle Bobvos Füttyi a pinceszeren, amikor már mindkettőjük szemét beárnyékolta a muskotályos túlzott élvezete.

– Nem születtem politikusnak, ez egy különleges állatfajta, de a faluban nincs semmilyen lehetőségem, ezért elvállalom – felelte akadozó nyelvvvel.

– Ne ijedj meg, nem kell sűrűn bejárnod. Sőt, meglehet, az Elnök azt kéri majd, egyáltalán ne járjál be, otthoni feladatokat kapsz. Tudod, mi vagyunk a mérleg nyelve, megtehetjük. Szükség van ránk, nélkülünk nem képesek megnyerni semmit. Az Elnök jogászokkal és közgazdászokkal dolgoztat, a magunkfajta népiek legfeljebb csak tölteléknek kellünk, no meg választáskor. Felemeljük a kezünket, ha igent kell mondani, s meg sem mozdulunk, ha nemet. Érted már, öregfiú? Nem olyan bizonyult.

Zoltán nehezen fogta fel, de úgy gondolta, majd beletanul. Annak mindenestre örült, hogy megszabadul a művháztól, amelynek tetőzetén télen befúj a hó, ősszel beázik a plafon. Ráérő idejében felutazott Pestre, ahol titokban megleste kívülről a pártszékházat, majd a térhez közeli, diplomataboltnak csúfolt bizományiban vásárolt magának két, alig használt öltönyt, egy ciklámenszínűt és egy konzervatív feketét, hogy megfelelő alkalmakra legyen mit magára vennie. Ahogy a kor és a kör divatja diktálta, amelyben már gyakrabban forgolódott. És vett három arany nyakkendőt is, hogy legyen tartalék, ha az egyiket tisztítóba viszi, mert úgy hitte, ezt a finom árut az anyja már nem moshatja. Megadott címre ment, ahonnan a hirtelen fontossá vált emberek öltözködtek, mert ilyesmi nincs akárhol.

Azt egyelőre elképzelni sem tudta, hogy úgy vegye fel a fizetését, hogy ne járjon be. Nem ehhez szokott, otthon nem így nevelték. „Fiam, a pénzért meg kell dolgozni, ingyen semmit sem adnak” – tanulta apjától.

– Hogy van Mr. 20 százalék? – kérdezte tőle Szerető Dániel, az ellenzéki politikus, akivel a megyeszékhely trendi éttermében futott össze. Ide járt enni a megyei krém, s ahová Zoltán is be-betért kapcsolatokat keresni. Nem szerette túlzottan ezt a helyet, sznobnak találta, és mert olajbizniszen meggazdagodott, volt maffiózó nyitotta. Itt aszalt szilva levest és csigapörköltet lehetett enni borsos áron – ő megmaradt a szalonnánál és a kolbásznál (hagymával), ha megéhezett.

– Miféle húsz százalék?

– Te nem hallottál még erről? Hát mit csinálsz te ott a Hivatalban? Már mindenki kívülről fújja, hogy a főnöködet hívják így: Mr. 20 százalék. Ennyit kér ugyanis vissza minden, általa segített, elnyert pályázatból, beruházásból, fejlesztésből, munkából, üzletből, buliból. Tényleg nem tudsz erről? Ne röhögtes!

– Na jó, nem vagyok teljesen hülye, sejtem, mi megy. Csak te azt felejtetted el, hogy a tieitek között ugyanilyen miniszterek akadnak, méghozzá szép számmal.

– Oké, de most ti vagytok hatalmon, jobban és többen odafértek a húsos fa-zékhoz. Nem láttad még híres a barna táskát sem?

– Miféle barna táskát? Most minden, magát fontos embernek képzelő fazon barna táskát hord.

– Én speciel Hári Ernő barna táskájára gondoltam. Az mostanság a legnehezebb, mert abban van a legtöbb fekete pénz.

Egy napon a Vezér, immáron miniszterként, hatszázas Mercivel száguldott Torontálba, mert zendülés füstjét vitte a fővárosba a szél. Szó szerint füstjét, mert az ellenzék fenegyereke, vállalkozásához nem kapván támogatást, bosszúból, látványosan és erőteljes médiaérdeklődés közepette felgyújtotta a learatott gabona egy részét. Persze, csak egy kis zsizsikes csomót, mert annyi esze azért volt Káposztás Benőnek, hogy a jobb minőségűt előtte beszállítsa a tárolóba.

– Ha még egyszer ilyen hülyeséget csinálsz, Káposztáskám, én nem tudom, mit teszek veled! – szállt ki a Vezér a Merciből a kopaszra nyírt, öltönyös, rejtett fegyvertől kidagadó derekú biztonságiak gyűrűjében. – Háromszáz kilométeren át rázattad a tőkömet!

A hirtelen látogatásra elment Porkoláb is, mert szokás, sőt elvárás volt a megyétől megjelenni, ha valami nagykutya jött Pestről. A jeles eseményre, különleges alkalomra felvette az arany nyakkendőt, mert mindenki számára jelezni kívánta, hogy ő közük tartozik, s ha egyelőre csak külsős hivatalnok is, azért az elit része. Az új húsnak szokatlanul hatott a Vezér alpári stílusa, hiszen odáig csak fennkölt szavakat hallott tőle beszédei során hazáról, nemzetről, Kárpát-medencéről, amelynek uralására termett a magyar. És furcsának találta azt is, milyen tréfálgozva, évődve ugratják egymást azok, terepen milyen jó komák, akik a parlamentben egymás torkának esnek. „Úgy fest, ezek között már csak így megy, ha nem állnak színpadon!”

Zoltán bemerészkedett a tanácskozóba is, ahol a válságstáb gyülekezett. Előre nem sejtette, milyen csapdát állít számára a sors.

Odabent a Vezér körül ott tüsténkedett az Elnök. Bár más párthoz tartoztak, közös urat szolgáltak, koalícióban voltak, s az Elnök igyekezett mindenhol jelen lenni, ahol valami érdekes történik. Másrészt úgy gondolta, a Vezér mégiscsak miniszter, ő pedig a megyei hajjakend, ezért illik ott lenni. És hát egyszer fordulhat a kocka...

Hári Ernő a brancson kívüliekkel szerette éreztetni, ki a kakas a szemétdombon, leckéztetett és rápirított arra, akiben akár csöppnyi bizonytalanságot fedezett fel. Hirtelen Porkolábhöz fordult, és fogai közül lassan, méltóságteljesen kezdte kiszűrni a szavakat:

– Ülnök úr, legyen szíves, szaladjon már le a kocsimhoz, s hozza ide a barna táskámat! Itt a slusszkulcs!

S kezével lazán odadobta a kulcsot, az ülnök meglepetésében alig bírta elkapni.

Zoltán először fel sem fogta, miről van szó, se köpni, se nyelni nem tudott, automatikusan engedelmeskedett. Hiába, nyeretlen kétévesnek számított a politikában, nem készült fel a váratlan helyzetek kezelésére. Csak út közben, a sötét BMW felé tartva futott át agyán a letaglózó gondolat, hogy őt itten bizony cselédnek nézik, kifutófiúnak, háziszolgának, akinek első adandó alkalommal képéhez verik, honnan jött és hová tartozik.

Lefelé a lépcsőn már ette a méreg, rágta a düh, egyre indulatosabban átérezte megalázott helyzetét, de egyúttal arra is rájött, ha nem is nyugodott bele, hogy itt és most nem tehet ellene semmit, nem lázadhat fel, nem csinálhat jelenetet a Vezér vidéki kiruccanásán. Végigfutott az agyán, hogy Hári direkt időzítette akcióját az eseményre, ő már rutinból aláz. „Muszáj befogni a pofámat, ha nem szeretnék cirkuszt, ha nem akarom elrontani az egészet, mert abból minden bizonytalansággal kerekednék.”

A BMW súlyos ajtaját kitarva meglátta az ülésen az elegáns, tekintélyt parancsoló barna táskát, amelyről annyi történet kering megyszerte. „Hát mégis igaz! Létezik a mindent elnyelő kisgömböc!”

Visszafelé már pulykamérges lett, védekezésül igyekezett nem gondolni sárba tiport büszkeségére, próbálta elnyomni magában felhorgadó önérzetét. „Ezzel az arany nyakkendővel egyenesen kiröhögtetem magam, ezért aztán felvehettem! Paprikajancsi vagyok, londíner, szálnalmas figura. A Vezért és az Elnököt megilleti az arany nyakkendő, de engem nem. Ha mégis úgy hinném, hogy igen, orromra koppintanak és gyorsan kiverik a fejemből. Nincs mese, muszáj beállni a sorba, vagy kívül tágasabb! Azt hitted, te szerencsétlen, feljebb léphetsz? Visszaküldenek a sor elejére. Kell ez nekem, szükségem van erre?”

Mint oldalba vert kutya, fogát vicsorítva és tettetett meghunyászkodással rakta le a barna táskát Hári asztalára, s igyekezett onnan minél gyorsabban eloldalogni.

– Láttam rajtad, hogy szenvedsz – mondta neki Bobvos Füttyi a kocsiban hazafelé, miután felajánlotta, hogy elviszi. – Hiába, te még nem szoktál hozzá ehhez. A főnök, az főnök. Akié a hatalom, azé minden. Ebben a körben az alakult ki, hogy az Első Számú Vezető mondja meg, merre hány méter, a többi pedig engedelmeskedik és követi.

– Ez oké, kiskomám, tudom, hogy egy szervezetben rendnek és fegyelemnek kell lenni, és az irányítás fontos, de itt másról van szó. Az emberi büszkeség sárba tiprásáról. Csakhogy én nem vagyok hajlandó elfogadni, hogy ez törvényszerű. Én már a kommunistáknak sem engedelmeskedtem, és most sem hajbókolok senkinek. Ha ez így megy tovább, ebből feudalizmus lesz, Háriból pedig földesúr. Nem nekem való ez a tekintélyelvű, hierarchizált, bürokratikus világ, én többre tartom ennél az egyéni és a kollektív szabadságot. Hát nem éppen ezt akartuk elérni, amikor a változtatás szükségességét emlegettük?

– Ne szívd fel magad ennyire! Hári csak érzékeltetni akarta, ki az úr a háznál. Figyelmeztetésnek szánta, ne félj, többet nem gyakorolja.

– Ebben azért nem vagyok olyan biztos. Aki egyszer megrészegült a hatalomtól, az máskor sem lesz képes ellenállni a kísértésnek: porig alázni a másikat, páriává tenni saját vackában.

– Apropó, hol az a divatos nyakkendő? Reggel még láttam rajtad, viselted.

– Kidobtam a szemébe, kiskomám. Nincs rá szükségem, nem az én ruhadarabom ez. Mindig úgy éreztem, mintha fojtogatna. És még élni szeretnék!



SZENTE MÓNIKA: *Fény szimfónia*

Vannak vidékek

Kányádi Sándor Előhangja nyomán

Vannak vidékek, tört jövők,
imákat hitttel gyöngyözők,
vigyázó vének, ott ahol,
kimondhatatlan szó dalol.

Apám szemében láttam én:
vannak vidékek, láng s a fény;
ahogy beszélt a nép előtt,
hatalmas szíve égbe nőtt.

Vannak vidékek, csendesek,
ahol karácsonyt csengenek
öröktől fogva holtnapig,
ahol a tisztesség lakik.

Vannak vidékek, s fájdalom,
ahol a gond a vállakon
megélni sarkall, nem fenyít,
akár a gerle, oly szelíd.

Vannak vidékek, van magyar?
Mit ér a tő, ha sarja hal?
Hűségre int a magvető,
a homlokára gyúrt redő.

Vannak vidékek, ősi kincs,
ahol szabadság ölnyi sincs,
hazám hazádban..., közte tér.
De még a lelkünk összeér.

Vadászbaleset

A fákra ólmos fellegek tapadtak,
alattuk sír a sárba gyúrt avar,
szemek kutatják lábnyomát a vadnak,
a naphoz zárszót zeng a kürt hamar.

Vércseppek ízét hordja szét az alkony,
kopók ügetnek át a tölgyesen,
felborzolódtott sóhaj ráng az ajkon,
eláll a szél, hogy végképp csönd legyen.



SZENTE MÓNIKA: Észrevétlenül

Őszi nyár

Őszi nyárban,
talpig falevélben,
teveled jártam
barnában, kis kékben,
kicsit a tó vizében,
zöldessárga falevélen
hevert a nap,
ágya néhol feslett,
foltos és szakadt,
de nem volt nála boldogabb,
a szél hozta
mosolyodat,
susogta hangodat
a rőt avar alatt...



SZENTE MÓNIKA: Kútnál

Bertók László emlékének

Kertem egyetlen gyümölcsfája egy nagy becsben tartott sajmeggyfa. Vörösesbarna színárnyalatban játszó, finom szövetű törzsét, megmagyarázhatatlan módon, állandóan a frissen kaszált széna illata lengi körül, amely nagyszüleim falusi portáján töltött gyermekkori nyaraim idilli emlékét idézi. De nemcsak azért kiemelkedő a státusza kerti hierarchiámban, hanem azért is, mert én ültettem, és éveken át nagy odafigyeléssel alakítottam, s nem utolsó sorban azért, mert az általa évről-évre nevelt kárminpiros héjú termést tartottam varázsvilágom legfőbb esszenciájának.

A kis fa ágait minden április végén, május elején vajasan fehér szirmú fürtvirágok sokasága lepi el, amitől formás lombkoronája úgy ragyog, mint az esküvőjére készülő szűz menyasszony-lányka homloka a templomba vonulás előtti utolsó pillanatokban.

Ahogy aztán a felbátorodó júniusi nyár heve egyre intenzívebben járja át a kertet, meggyfám egyik napról a másikra a fehérből, s zöldből rózsaszínbe, majd bordóba, s legvégül már szinte tűzpirosba vált. „Eperbe, meggybe, / beleszédül a kert a / piros színekbe.” Ilyenkor rigókkal, verebekkel, kerti rozsdafarkúakkal versengve igyekszem leszedni a kesernyés, kissé fanyar ízű, közepesen kemény és vékony húsú termést, amely roskadáig lepi el az ágait.

Amikor zsákmányom a kerti kislak viaszosvászonnal letakart hosszú asztalát teljesen beborítja, kiválogatom közülük a teljesen ép, egészséges, vagyis étkezési minőségű példányokat, megmosom őket, s kimagozva, hordóba gyűjtöm. Ősz hajú, somogyi mesteremtől tanultam, hogy nem tesz jót a pálinkának, ha a gyümölcs magjait benne hagyjuk, mert cianidok oldódnak ki belőlük, amik megkeserítik a későbbi párlatot. A mandula ízére emlékeztető magokat kiszárítva, porrá zúzva és megőrölve viszont keleties ízvilágú fűszert nyerhetünk, amit a következő évben, az első párlat kóstolásakor zsíros kenyérre, lila hagymára szórva ízlelgethetünk. Ez a találkozás maga a költészet, ahol a pillanatkák, a háromkák és a firkák sorvégi szótagjai úgy rímelnek egymásra, mint bordó gyümölcsseim újraegyesített alkotóelemei.

Az előkészítő munkák után, a cefrével teli hordót légmentesen lezárom, kis kotyogóval ellátom, hogy a szén-dioxid távozni tudjon, s pincém előterébe állítom. Tapasztalatom szerint ugyanis az állandó hőmérsékletű, sötét magányban és csak is ott és úgy tud megtörténni az a titkos metamorfózis, amire én várok. Vannak, akik szerint ugyan meleg, napos helyre kell állítani a hordót, s folyamatos kevergetéssel kell elősegíteni a folyamatot, de én már tudom, hogy a cefre nem szereti ha „rángatják”, a nagy hőingadozás, az állandó zaklatás nem tesz jót az érésének. Az igazi mágia mindig csendben, láthatatlan módon és a teljes szertartásrend megtartásával megy végbe. Az érés időszaka ezzel ugyan megduplázódik, de a kívánt eredmény eléréséhez a nagyjából egy hónapos várakozás nem tűnik elpazarolt időnek. Az ember itt már nem tehet semmit, profán vágyait alárendeli a misztériumban fundamentális módon jelenlévő metafizikai élesztő erőnek.

Egyesek ilyenkor időről időre belehallgatóznak a folyamatba, hogy az erjedésből fakadó és elszabaduló gázbuborékok szétpattanásának hangjából következtessenek az esszencia állapotára, de ez szigorúan tilos. Egyenesen barbárság, a szakrális folyamat intimitásába beavatkozó materializmus, amely megzavarja és zavarossá teszi az átmenet tisztaságát. Ebben nincs helye az emberi tényezőnek. Ez maga a legmagasabb rendű filozófia, amely nem tűri a pragmatizmus földhözragadtságát. Önmegtartóztatást kíván.

Ezért aztán a várakozás hosszú heteit évről évre kibőjtölöm, s csak ezt követően kezdem meg a lefőzés liturgiáját, ami olyan, mint a legfinomabb lírai enjamement: a szilárd anyag áthajlása spirituális fluidummá. Az olajszerű réteggel fedett cefrét rézüstbe merem, s úgy gyújtok alá, hogy a csillogó folyadék ne hirtelen, hanem egyenletesen folyjon át az edények és csövek mesterien alkotott labirintusán. A párlatot aztán egy évig eperfahordóban érlelem, s csak ezt követően zárom kecses nyakú, áttetsző üvegekbe.

Évek óta, mint hatalmas erejű dzsinnek sokasodnak pincémekben e folyékony költemények, közöttük a Király utcában legutóbb nekem dedikált lírai esszencia, az utolsó palack vései pálinka.



SZENTE MÓNIKA: *Liliomok*

Szavakból

Született 1935. december 6-án. Ahogy írta, egészen pontosan Vésén, Somogyban, Magyarországon, Európában. „A térképen Belső-Somogy/ a szívben a hely és idő/ ahonnan így-úgy mérhető/ hogy ki vagyok ha az vagyok...” (A világnak négy sarka volt) Meghalt Pécsen, 2020. szeptember 14-én, a városban, ami több mint fél évszázada fiává fogadta, s ahol szeptember 24-én eltemették.

Sok évtizedet élt, sok mindenre volt elég. Még arra is, hogy késleltesse a sors, mert behozható volt. Az első verse 17 éves korában jelent meg a *Dunántúlban*, amit akkor Szántó Tibor szerkesztett. Nem akárkinek akadt meg a szeme ennek a kamasznak a versein. Ő volt a mi „titkosan jó írónk”, ahogy Lengyel Balázs mondta.

A *Somogyi Néplap* 1955. április 17-én mutatta be a verseit. Az első kötetig mégis húsz évet kellett várnia. (*Fák fölvonulása*, 1972) Igaz, hogy közben megjelent két antológiában (*Lengő fényhidak*, *A magunk kenyéréen*), és végül is több mint húsz kötet verset írt. Már 1999-ben megjelentek a válogatott versei, 2005-ben pedig minden verse, amit addig írt (*Platon benéz az ablakon*)

„Időtálló, divatok fölötti nagy költészet Bertók Lászlóé” – írta Parti Nagy Lajos már a 70. születésnapjára. Nincs okunk kételkedni ebben. Se most, se később. És az sem okozott csalódást, amikor átjárt a próza világába. Megrendítő a *Priusz*, vagy letehetetlenül érdekes a *Hazulról haza*, de mindenképp élvezetes a prózája is. Akkor is, ha nem magamagáról, hanem Csokonairól vagy Vörösmartyról ír életrajzot.

Elismerésben is volt része, nincs időm-terem felsorolni a díjait a Graves-díjtól a Kossuth-díjig. Mindenkori közösségének nagyra becsülését is kivívta: Vése, Nagyatád, Pécs díszpolgára volt. Tehetséges volt, tiszta és szeretetre méltó. Mindez együtt természetes lenne, de mégsem az. Ezek az erények nem járnak párban.

A pálya kezdete szinte mesebeli. Aztán hirtelen megtörik, valahogy úgy, mint Csokonaié, akit kicsaptak Debrecenből. Az a bizonyos „legkisebb fiú” elindult Véséről, egy kis somogyi faluból, ami Kaposvártól 44 km-re van. Mindenkire egyforma sors várt ott. Még a nevek is egyformák voltak. Csak a „főző” utcában 15 Bertók család lakott.

Bertók László költőnek merészelt lenni. Másra született, mint a többiek, s ez korán kiderült. Az élet a mesebeli út parafrázisa, próbák sora. Parádés volt a kezdet, keserves a folytatás. Ezen az úton a „legkisebb fiú” beleragadt az 50-es évek valóságába, ahogy később, 1994-ben a *Priuszban* megírta. „(...) ez az igazi történet, ez a nemtörténet” – írta Esterházy Péter. Érettségi után helyhiány miatt elutasították az Eötvös Loránd Tudományegyetemről. Velem is megesett néhány év múlva. Búsongtam, szorongtam, mitévő legyek magammal.

Ez a szelíd, szép fiú versben átkozódott. „(...) Bomba szórja széjjel. / Akták közt sorvadjon patkány életével. / Kígyó másszon kopasz feje alá éjjel (...) Verje meg az Isten örök verésével!” (*Átok*) Senki előtt nem lehetett titok, kiről írta, bár egy versváltozatban a kopasz helyett sötét szerepel. Gyorsan kiderítették, hogy miket írt még ez a fiú, és miféle fogadalmakat tett annak a Csurgói Református Gimnáziumnak

az önképzőkörében. Hát ilyesmiket írt: „Elvitték minden gabonánkat. /Anyám sírt, apám hallgatott. / Öcsém lopott a sajátunkból / a lónak egy marék zabot...” (*Csendélet*) Börtön járt ezért.

Itt, Kaposváron, az ÁVH – fogdájában próbálta ki, milyen a magánzárka. Még 2015-ben, a *Firkákban* is kísértett az emlék. „Éjjel-nappal ég a zárkában a villany. / A tér be van zárva, de az idő kinn van.” (*ÁVH pince*, 1955) A hollandi lányok fapapucsban járnak, /sej, de nincsen hangja az ávós csizmának.” (*Szönyeg a fogdafolyosón*) Az épület ma is ott áll a Berzsényi-parkkal átellenben, a Kossuth Lajos utcában. Ártatlannak látszik. Bertók Lászlót kaposvári bíróságon ítélték el a társaival együtt, öt nyolc hónapra, volt, akit többre. Városunk börtönében élte át, hogy alszik nyolc rab egy cellában, négy ágyon. Aztán a pécsi uránbányában lett építő honvéd. A munkaszolgálatosnak ez volt a beceneve.

Szabadulván sok mindent csinált: volt kocsis, napszámos, postás, könyvelő, favágó. De 1959-ben könyvtáros lett Nagyatádon. A megyei könyvtár igazgatója, Kellner Bernát menedéket adott neki. Voltak, akik az utolsó percig kételkedtek ebben. Megtette, megtehetette. Tulajdonképpen, ha Bertók polgári foglalkozására gondolunk, egész életében könyvtáros, bibliográfus volt a később megszerzett egyetemi diploma szerint is. (A Bertók László-bibliográfia itt készült, a Takáts Gyula Könyvtárban, Szeles Judit munkája.)

A versbeszéd, amelyben megszólalt, sokat változott pályája alatt. Kezdetben vallomásos hangú, megélt élményekhez tapadó volt. Első versei paraszti őseihez, gyerekkorához, ifjúsága élményköreihez kötődnek. De ezekben is több van önmaguknál. Amikor Véséről, Szökedencsről írt, egy közösség megaláztatásait is versbe emelte. Minden, csak nem idilli, nosztalgikus ez a versvilág. Pedig élethossziglan eltéphetetlen szálak kötötték hozzá. „Almaízzel a szánkban naponta kiűzettünk a paradicsomból” – írta. De harmincévesen már „kiköpte az almát”, és tradicionálisan vátesz sem akart lenni. Ennek a szerepnek már nem adott esélyt, néha a cselekvésnek sem. A kimondott szó volt az övé, sose politizált, mindent költőként reagált le. Sose akart se politikai költő, se hősszerelmes lenni – írta róla Alföldy Jenő. Egyre inkább „racionális mindennapjainkat és irracionalitással telített közérzetünket fogta a vers hálójába” – mondta Lengyel Balázs. Sok mindenben veszthette hitét, de a versben soha. Csak a pátoszából észrevétlenül rezignáció lett és ironia.

Kaposvárott Fodor András és Takáts Gyula pártfogolták tehetségét.

Pécsre azért vágyott, mert ott pezsgett az irodalmi élet, mert tájékozódási pontul ott volt Csorba Győző és Tüskés Tibor, a *Jelenkorral* Szederkényi Ervin, Pákolitz, Galsai Pongrác, Csordás Gábor, Parti Nagy Lajos és még sokan mások.

Fájdalommal siratta el korán elvesztett eszményképeit: Nagy Lászlót, Kormost. Az utóbbiról írta: „Árva bátyám a nagy mesében vacog utánad semmiségem, sárkányod itt csücsül a széken, /s nem tudom verssé varázsolni.”

De ahogy változott az idő, változtak példaképei. Ha a kezdetre gondolunk, nehezen hihető, hogy Nemes Nagy Ágnes vagy Tandori lírájához is közel került. De ahogy Bodor Béla kitűnő tanulmánya figyelmeztet a *Holmiban* (2009/1–2. sz.), Ber-

tók László költészete kezdettől komplex jelenség. Azt könnyebb belátni, hogy gondolatvilága egyre bonyolultabb, elvontabb, a forma pedig rendre egyszerűbb. Néha egy-egy kép tömbként önmagában hordozza a jelentést. Egy-egy műfajhoz évtizeden át ragaszkodik. A 80-as évektől egy ideig csak szonettet ír, de magyarítja. Jambusok helyett felező nyolcasokban gördülnek a sorok. Az utolsó évtized versei a kétsoros firkák, olyanok, mint az aforizmák. Ezek az ő „őszikéi”, „télikéi”.

Versből

A sírjára versekből is kötök koszorút. Az első és az utolsó „versvirágokból”.

Nagyanyám

Aszalszilva arcú,
Görbült nagyanyám,
decemberi varjú
vén gesztenyefán,

hócsillagos télben
lelsz-e még magot?
Látsz-e hulló égen
néha szép napot?

Lelkedet a vállad
azért tartja csak,
hogy a vesző vágyak
arra hulljanak?

Vagy fel tudsz még szállni,
ha a föld nehéz?
Szemed csendje nyári
mezőket idéz.

Búzavirág-fényű
reggelek tüzeit,
érett zizzenésű
élet örömét,

szikár nagyapámat
friss tarló fölött,
derekán a nyárnak,
aki megszökött.

De messziről jöttél
dúlóutakon.
Elmaradt négy testvér,
egy tucat rokon.

És most itt kucorgol
eres küszöbön,
ajkad imát mormol,
lesed, hátha jön

nagyapa a csöndből
hulló égen át.
ellopni a földről
árva asszonyát.

Platon benéz az ablakon

A visszavert fény évszaka,
Platon benéz az ablakon,
kezében ásó és kapa,
csodálkozik, hogy itt lakom.

Mondanám, hogy rögtön megyek,
lehetnék még jó asztalos,
de megbénít a döbbenet,
silány tükörré foncsoroz.

Mondanám, hogy nem én vagyok,
bűnössé tett a félelem,
hátam mögött a lét dadog,
előttem a történelem.

Mondanám, hogy nincsen remény,
hogy maholnap ötven leszek,
s ami árnyékból költemény,
a valóságban egyszeregy.

Mondanám, hogy akkor mi van,
miért jobb, aki boldogabb,
s ha a varázs anyagtalan,
mire emlékszik az anyag?

Mondanám, hogy egyébiránt,
hogy vártam már, hogy jó napot,
de minden sorvég rímbe ránt,
csak hazudnék, csak hallgatok.

Firkák a szalmaszálla

Kifelé az időből, befelé a térbe...
Lehet, hogy egyszer csak rátalálsz az egészre.
Lehet, hogy

Égbe nyúló erek, levél nélküli fák,
Aki föntről néz le, most nagyon ide lát
Téli fák

Felállni, lépegetni, menni, menni, menni...
Amíg meg tudod tenni, ennyi... Semmi.
Semmi

(RÖVID VÁLTOZAT)

A világ hősepikai költészete igen széles körben hozzáférhető magyar nyelven. Több tucat írott eposz látott napvilágot magyar fordításban már a második világháború előtt. Az ún. élő eposz, vagyis a szájhagyományozott hősepikai szövegek viszont különös gazdagsággal sorakoztak fel az elmúlt évtizedekben, mondjuk például, a már létező finn *Kalevala*, az észti *Kalevipoeg*, a finn-ugor medveénekek, az orosz bilinák vagy az *Igor-ének* (sőt, az írásban fennmaradt, de nyilvánvalóan folklorisztikus ókori sumer *Gilgames*, az epikus-mitológiai ó-skandináv Edda-énekek vagy az ó-izlandi sagák egyértelműen szerző nélküli, hősepikai jellegű szövegtípusai) mellé.

Így napvilágot látott végre az írásban rögzült, de egyértelműen szájhagyományozott óangol *Beowulf* az ELTE Anglisztika Tanszéke jóvoltából. Mindemellett több műhely is jeleskedett e tekintetben.

A régi Gondolat Kiadó elkezdett megjelentetni, majd félbehagyott egy erőteljesen folklór közeli sorozatot (a kirgiz *Manasz*, a mordvin *Szijazsar*, a burját *Irenszej*, a mongol *Geszter Kán*, *a tíz világtáj ura*, 1976–1982). Az Eötvös József Kiadó a régi írott, de folklór karakterű szövegek gondozását vállalta magára (lásd: a középkori spanyol *Ének Cidről*, az ófrancia *Roland-ének*, a kecsua verses dráma, az *Oljantáj*, mi több: Chrétien de Toyes: *A oroszlános lovag* stb. és más írott eposzok, 1996–2002), míg a már nem létező Európai Folklór Intézet a L'Harmattan Budapesttel összefogva majd hat éven át tucatnyi szöveget tett közzé fordításban a világfolklorisztika legismertebb hősepikai típusait elhozva magyar földre (az azerbajdzsáni *Köroglu*, illetve *Dede Korkut* könyve, a kaukázusi *Nartok*, a latin nyelven fennmaradt germán *Erős kezű Valter története*, az erza mordvin *Masztorava*, a perzsa tádzsik *Oguz kán*, osztyák hős-énekek, a mongol *Bum Erdene* vagy az udmurt *Dorvizsi* stb. 2008–2012).

Legutóbb pedig a nevezetes kirgiz *Manasz*-eposznak is, amelynek egyik változata a világ leghosszabb eposzának számít a maga több százezer soros terjedelmével, egy, a korábbi fordításnál jóval hosszabb, igen jelentős nagyságrendű válogatása került a magyar olvasóközönség elé. (SOMFAI Kara Dávid – CsÁJI László Koppány, *Manasz. Kirgiz hőseposz*, Budapest, Molnár Kiadó, 2017.)

Ami viszont az elmúlt 60 évben különös nagy számban feltárt, mondhatni, a világfolklorisztika hetedik csodájának tekinthető afrikai hősepikai szöveganyag (legalább 80–100 eddig ismeretlen típus) kiáramlását illeti, ebből a hazai irodalmi (népköltészeti?) közéletbe lényegében csak csöppcsekék jutottak be.

A magyar néprajzi- illetve fordításirodalom ajándéka, hogy a nagy német etnológus és afrikánista, Leo Frobenius által még a hőskorszakban, az 1910-es években gyűjtött lenyűgöző hatású, rövid, de annál archaikusabb és az első szubszaharai állam (ősi Ghána, Ghánata kb. a mai Szenegál területén, 8–12. század) keletkezéséig visszavezető eposzi szöveget (*Gasszire lantja*) Honti János egy folklórfordítás gyűjteményében közreadta még a második világháború előtt. (*Az úrfi, aki a paradicsomban*

járt, 1938.) Ennek a szövegnek egyébként utóbb további két magyarítása is született. (KÁRPÁTHY Csilla 1981, BIERNACZKY János 2002.)

Az első, terjedelmében is eposzi (könyvnyi) méreteket öltő magyar nyelvű afrikai szövegnek az afrikai történelmi identitástudat forrásául szolgáló nyugat-afrikai manding Szungyata-eposz számít. Ezt a témájában a 13. századig visszanyúló és mára több tucatnyi teljes változatában ismert, dinasztikus jellegű verses elbeszélést ugyan kivonataiban, részleteiben, történelmi elbeszéléssé átírva tucatnyi formában közzétették már az 1800–1900-as századforduló idején európai és afrikai gyűjtők, kutatók, azonban igazi hatást, az afrikai hőseposz széleskörű kutatásának megindítását Djibril Tamsir Niane 1960-ban, az afrikai országok felszabadulási hulláma idején megjelentetett kötete hozta meg (*Soundjata ou l'épopée mandingue, griot: Mamadou Kouyate*). E kötet magyar kiadása (*Szungyata, az oroszlán fia*, ford. SZEGŐ György, utószó Alpha A. DIALLO, 1983.) azonban két sebtől is vérzik. Egyrészt Niane a felszabadulási hullám légkörének hatására a francia történelmi könyvként kiadott változatba (eredeti nyelven a griot szövege sosem jelent meg) kimutathatóan beleépített bizonyos részleteket az ókori Nagy Sándor-regényből, amely így a hitelesség kérdését veti fel (a Wikipédia egyenesen regényes francia megfogalmazásról beszél, de ez azért túlzás, mivel az még így is majdnem teljes átfedésben van az azóta megismert autentikus szövegekkel). Másrészt Szegő György a francia prózát – afféle megérzésből – visszaformálta verses formájúvá, miközben fordítása helyenként prózaian lapos, máshol meg teljesen idegenül ható módon székely népmesékre emlékeztető nyelvi fordulatokat alkalmazott. Vagyis az Európán kívüli népek költészetének fordításakor szükséges weöressándori tárgyias idioma eme afrikai hősepikei opus magyarítása esetén léket kapott. (Megemlítjük, hogy a nemrégiben elhunyt Tóth Éva költő 1964 körül az eposz néhány részletét ugyancsak lefordította; a teljes, kommentárokkal fűszerezett szöveg megjelenőben: *Philologia Africana Letteraria Hungarica*, szerk. BIERNACZKY Szilárd, 2020, 1–4. sz.).

Az első autentikus afrikai eposzfordítások ugyanakkor jelen írás szerzőjének a műhelyéből kerültek (ill. kerülnek) ki. Kiadásra eddig csak a *Moneblum, a kék ember* című kameruni bulu eposz (Samuel Martin Eno Belinga, *L'épopée camerounais. Mvet Moneblum ou l'Homme Bleu*, Yaounde, 1978) egy részlete került (*Forrás*, 2015, 2. szám, 33–58.), amelyet vagy 30 évvel ezelőtt édesapámmal, Biernaczky Jánossal együtt készítettünk el, és amely teljes szövegének a megjelentetését tervezem. (Az eposzi történet különös figyelmet érdemlő sajátos vonása, hogy mivel a halhatatlannak és a halandók küzdelmét jeleníti meg törzsi körülmények között, így a kutatók a sumer *Gilgames-eposszal* rokonítják a tematikai magvát.) Ugyanígy a Szungyata manding államalapítási eposz egy hiteles változata, illetve annak általam készített fordítása is hosszú idő óta kéziratban áll, amelynek megjelentése ugyancsak a közeljövőben történik meg.

Napjaink legszebb ígérete viszont az, hogy többünk (†Biernaczky János, Kun Tibor és jómagam) összefogásával, illetve a Budapesti Francia Intézet Kosztolányi

Programjának segítségével 2020 márciusában, a frankofón hónap során napvilágra hoztuk magyar nyelven a kiemelkedő jelentőségű francia kutatóasszony, Christiane Seydou által még 1972-ben, kétnyelvű formában, *Szilamaka és Pullori* címmel közzétett fuláni (sok más néven is ismert és említett nép: ful / fulbe / fula / fulfulde, franciául: peul) hőseposzt, amely a bambara hódítókkal szembeni küzdelem egy máig élő epizódját eleveníti fel. A francia professzorasszony a hírneves eposzénekestől, Boubacar Tinguidjitől (ejtsd: Tinguidzsi) a Mali rádió által rögzített szövegeket (három változatot) jegyzett le, állította belőle össze a végleges, teljes szöveget, és fordította le azt igen gondos munkával franciára.

Említenünk kell, hogy Tinguidji szövegei a középső Mali északi oldalán, vagyis a Niger kanyarulatától északra eső és az egykori hol bambara, hol fuláni törzsi királyság, Masszina területéről származnak, amely Seydou szerint máig a fuláni eposzok legfőbb élőhelye. Tény, hogy egy hét epizódot magába foglaló nagy kötet után (*Ham-Bodedio gesztája, Hama a vörös*, Paris, 1976) 2010-ben és 2014-ben két-két, összesen négy terjedelmes kötetben adott ki számos további, különféle régi történelmi eseményeket felidéző hősepikai történetet.

Magáról a fuláni népről annyit, hogy eredetüket a történészek és a régészek messze a korai évszázadokba vezetik vissza. Szétszóródásuk, amely pásztorkodó életformájukkal függött össze (a Szenegál folyótól elindulva, majd a Niger folyó mentén, folyamatosan lefelé keresve jutottak el egészen a majdnem egyenlítői Kamerunig), talán már a 16–17. században elkezdődött, és mára diaszpóra-csoportjaik, egyes esetekben (mint például Nigériában) sokmillió néptestük, mintegy 14 nyugat-afrikai országban található meg, és kb. 6–7 nagy nyelvi zónát (dialektusformát) alkotnak.

Társadalmi építményeiket, életformájukat, hagyományos kultúrájukat mára rendkívül kiszélesedett szakirodalom teszi megismerhetővé. Így nemcsak Masszinából, de majd minden nyelvi zónából ismeretesek szájhagyományaik, így lírai, dicsérő és epikus énekeik, meséik, szólásaik és közmondásaik, köszöntési formáik és más folklór-műfajba tartozó szóművészeti megnyilvánulásaik mellett a hőseposzok is.

Sok más kisebb történelmi figura, helyi törzsi főnök mellett Bubu Ardo Gallo, Ham Bodedio, Szamba Gueládio vagy a tukulör El Hadj Omar államalapító hős a főszereplők (a tukulörök Szenegálban egy önálló népcsoportot alkotó, azonban fuláni nyelvet beszélő etnikai képződményt formálnak). A fuláni csoportok lényegében egyképpen iszlám hitűek, s így írott irodalmuk is ismeretes. A költők és a tudósok az európai gyarmatosítás előtt az arab írásból kialakított ún. ajami (adzsami) írással rögzítették műveiket. Mivel a különféle fuláni csoportok zömmel a frankofón afrikai országok területén élnek, így a kiadványok ma már zömükben az eredeti szövegeket francia fordítás kíséretében teszik megközelíthetővé az esetleg írástudó helybeliek és a világ afrikai irodalom iránt érdeklődő kutatói, egyetemi hallgatói és az érdeklődők számára, bár természetesen viszonylag gazdag angol nyelvűség is ismeretes a fuláni kultúrával kapcsolatosan.

Az itt közreadott rövid változat ugyancsak Christiane Seydou átírása alap-

ján készült e bevezető írójának a fordításában. Bár a szöveg magyar nyelvi köntösben is sok szép, helyenként lenyűgöző nyelvi leírást, költői képet foglal magába, a magyarítás során a minél nagyobb hűségre, a szóbeliség nyilvánvaló pongyolaságának a megőrzését próbáltuk megteremteni. A szövegismétléseknél a teljes nyelvi azonosságra törekedtünk, ahogy az előadás során is azok így hangzottak el. De pl. az Azt mondta forma / elbeszélői utalás is számtalanszor fordul elő szövegünkben kissé elszürkítve a stílust, és az értelmezés tekintetében sokszor az adott a helyzet a levegőben lógva marad, vagyis nehéz követnünk, hogy kiről is van szó. Éppen ezért gyakran zárójelbe tett és megdöntött (kurzív) útbaigazítással próbáltuk a szöveg értését elősegíteni.

Szilamaka és Pullori

Szilamaka Jéro Éro-Dandé!
Kingueje
volt a faluja.

Apját Pullonak hívták,

és Da Monzo volt Pullo számára a fejedelem.

Felemelte náluk az adót,
amelyet a bambarák nisongonak neveztek.

Már azelőtt, hogy megszületett volna
minden évben eljöttek, hogy beszédjék.
Pullo, maga,
a foglyával élt;
azon a napon, amikor az Úr akarta
Pullo felesége megfogant,
Ugyanez történt a foglyával is: a felesége megfogant.

Végül egyszerre ért véget a terhességük.
Azon a napon mindegyikük fiúnak adott életet.
Az egyiküket Szilamaka Jéro Éro-Dandénak nevezték el,
Másikukat Pullorinak nevezték el.
Mindketten, egy napon, kinyitották a szemüket (az életre).
És íme, Da Monzo követei eljöttek behajtani az adót
– a sarcot.
Pullo fogta a gyermekét, és a lábára állította.

Mialatt összegyűjtötték az adót
egy bögöly
szállt a gyermek homlokára.
Ez (a fiú), szélesre nyitva szemét, a begyűjtőt figyelte;
a bögöly szúrt.
A fiú nem pislogott, nem sírt,
nem vesztette többé szem elől (az adószedőt).
A férfi most már rá figyelt.
A bögöly végül elhagyta a fiú homlokát, és leesett,
megszívta vérrrel magát!
Az apja azt mondta: „Lásd csak! A fenevad,
mely fullánkját beleszúrta a fiamba,
teljesen magától vált le róla!”
A bambara, ő is végignézte a jelenetet.
Begyűjtötték az adót, és amikor a feladat bevégeztetett, távoztak.
Hazatérve a férfi ment, hogy beszámoljon a dologról
Da Monzonak:
azt mondta, hogy egy bokor volt az úton,
mely épphogy csak kibújt a földből,
de egyszerre csak magas lett, akadályozta az utat,
ha nem vágták volna le.
Da Monzon azt mondta: „Bah! Foglalkozzon a dolgával!
Bárhol, ahová megy beszédni az adót,
a fulánikhoz érkezik.
Még nem született meg az a fuláni,
aki magához ragadhatná a bambarák uralmát!
Ilyen (ember) nem létezik!”
Ebben maradtak.
Az évek múltak, és újak érkeztek,
Az évek múltak, és újak érkeztek,
és ott voltak mindig, együtt, a birkózást gyakorolták.
És íme, ott ketten, kölcsönös csapások sora, mit egymásra mértek.
Minden pillanatban harc! Minden pillanatban egymás fejét sebzik!
Annyira már, hogy anyjaik mondták: „Íme most már,
ezeket a gyerekeket, még ápolni is kell!”
Azt mondták: „Így igaz!”
Tehát elkezdték ápolni őket,
ápolták, amíg csak nem érezték, hogy minden úgy megy, ahogy kell.
Egy szép napon az apjukhoz mentek, s mondták, hogy adjon nekik
lovakat.

Lovakat akartak. Apjuk letorkolta őket: Mi akartok ti azokkal a lovakkal.

Azt mondták, már felérnek a lovak mellkasáig, úgy hogy vásároljon mindegyiküknek egy lovat!

És soha nem hagyták el a lovakat, együtt gyakoroltak!

És soha nem hagyták el a lovakat, együtt gyakoroltak!

És soha nem hagyták el a lovakat, együtt gyakoroltak!

És soha nem hagyták el a lovakat, együtt gyakoroltak!

Minden futár, ha jött beszédni az adót, jöhettek ők is, ehhez ragaszkodtak.

Akkor egy nap kijelentették, hogy puskát akarnak.

Vásároltak nekik egy puskát.

Mindegyiküknek lett puskája.

Egyikük felkapott egy tojást, és a fejére tette,

Másikuk felkapott egy szalmakalapot, és a fejére tette.

És mindegyikük azt mondta: „Ha az a sorsom, hogy győztes legyek, és te meghalj, ez lesz a vég; végleg elveszítéd majd az életed!”

És a másik válaszolt: „Ha az a sorsom, hogy győztes legyek, és te meghalj, végleg elveszítéd majd az életed!”

Megálltak a bozótos közepén.

Az egyik ledobta a tojást, a másik levágta a fejdísz hegyét.

Visszatértek a faluba,

és akkor azt mondták az apjuknak

hogy jövendőmondóhoz fordulnak, megtudják, mi lesz a sorsuk .

Egy hatalmas pítón

élt a falujuk közelében.

Ez a pítón idősebb volt mindannyiuknál!

Ez a jövendőmondó azt mondta nekik, el kell menniük, hogy elkapják

– azt mondták: „Rendben!” –

Egy pénteki napon, amikor előjön – mert úgy esett, hogy csak pénteki napokon jött elő!

Péntek érkezett.

Akkor este ők odamentek.

Ugyanazon este akkor ők odamentek,

letelepedtek,

A pítón himbálni kezdte a fejét, csakhamar teljesen kidugta.

Pullori közelebb ment, hogy megragadja a fejét! Elkapta!

A piton kiszabadította a fejét,
kiszabadult.
Szilamaka azt mondta: „Pullori, gyerünk!
Amit te most tettél, nem fog még egyszer sikerülni!
Megragadnád őt előttem?”
Amint a piton elérhető helyen volt,
úgy tett, mintha megragadná a fejét! Elkapta!
De kiszabadította magát, elment, visszatért; kiszabadult, elment,
visszajött.
Azt mondta: „Most ragadd meg a farkát!
Mégragadom a fejét!”
Végül is így kapták el.
Elmentek egy marabuhoz.
A marabu azt mondta: „Tartsátok szorosán,
hogy én nektek felrajzolhassam rá a jeleket.”
Teleírta, ahogy körbetekerték egy pamutcsikkal;
Teleírta, ahogy körbetekerték egy pamutcsikkal;
Teleírta, ahogy körbetekerték egy pamutcsikkal;
Teleírta, ahogy körbetekerték egy pamutcsikkal.
Aztán, így a végéig.
Azt mondta akkor: „Menjetek, és osztozzatok!”
Azt mondta: „Mi az ára?”
Megmondta neki.
Kihúzta a pénzt, odaadta neki, és azt mondta Pullorinak,
hogy menjen előre.
Pullori tovább ment.
Megölte a marabut,
és tovább ment.
Mentek, hogy keressenek egy vargát, és azt mondták ennek
a vargának
hogy varrja bele egy köpenybe.
A varga átadta neki a köpenyt, és azt mondta, ha már egyszer
meg van varrva,
vágják szét kettőbe,
kettő övvé.
Kérdezte tőle, mondja meg, mi az ára, ő megmondta az árát.
Azt mondta Pullorinak, hogy térítse meg;
ő megtérítette.
Megölte a vargát.
Úgy adódott, hogy piaci nap volt a falujukban
Kisétáltak a piacra, és a piacon
felfordulás támadt!

Azt mondták: „Ezúttal sikeres volt!
Az adót többé nem szedik be!”
Néhány nap múlva,
megérkezett az adóbehajtó
helyettese kíséretében.
Kihirdették, hogy ebben az évben pedig az adót nem hajtják be.
Leválták az egyiknek a kezét
kiszúrták a másiknak az egyik szemét,
és azt mondták nekik, menjenek, és jelentsék Da Monzonak.
Ez történt velük,
és elmentek beszámolni a dolgról Da Monzonak,
aki négyszáz embert küldött

Sakké-Dannaival,
Horé-Foruval,
Duroel-Bali-Buloval.
Elindították őket a támadást – így mesélem el ezt neked –
Pullori Baba ellen.

Szilamaka azt mondta: „Fogj te
kétszázat, és én is kétszáz ellen fogok menni!”
Amíg ő megöl néhányat, Isten megöl másokat.
Legyőzte őket a maga oldalán
– azokat, akiket elért, és azokat, akiket nem.
A többiek felé fordult, segített
nekik is, a sajátjuk ellen, és visszatértek a faluba.

A lovasok indultak, hogy megkeressék Da Monzot
Hatszázán ültek nyeregbe,
Őket küldték ellenük.
Aznapi reggel
Szilamaka azt mondta: „Te!
Fogj háromszázat!
Ami engem illet, számomra háromszáz marad!”
Így ő háromszáz ellenébe indult, mikor néhányat megölt,
Isten megölte a többieket.
Miután végül elmenekültek,
a többiek felé fordult, hogy segítőkés kezét nyújtsa,
A lovasok visszatértek.
Da Monzo azt mondta, hogy ilyen körülmények között,
ha nem adják fel, hamarosan végük lesz.

Most tehát abbahagyják, hogy megfontolják a teendőket
és megfigyeljék, mit mondanak a fétisek.
Ha megfigyelik, a fétisek mit mondanak, akkor tudni fogják,
mit kell tenniük.
Ez már igaz!
Megvitatták, és megegyeztek;
senkit sem vélték bűnösnek.
Tehát abbahagyták,
arra várva, hogy majd eljön az ő idejük.
Az mondta ő (Da Monzon) akkor,
kellene, hogy egy nőrokon
visszatérjen a falujába,
hogy megszerezze azt a karkötőt,
amelyet a csuklóján viselt
Szilamaka Jéro Éro-Dandé.
Ha majd a birtokába kerül, el fogja hozni,
készítenek belőle
egy kampós szigonyt (nyilvesszőt)
amihez semmi hasonló nincsen
Mert ha kissé megérinti (a karkötőt), akkor semmi sem
érheti el őt.
Különben is, nő lesz,
egy nő, aki meg fogja ölni.
Nincs férfi, ki megölje itt őt!
Azt mondta: „Ez igaz!”
A nőrokon nagyon könnyűnek tartotta a dolgot.
„Még akkor is, ha nem a házunkban van, akkor is megszerzem,
Akkor is megszerzem!”
Kora reggel
Útra kelt akkor tehát a falujuk felé.
Sikerült odaérnie,
ott jól fogadták.
Bármit is kínáltak neki, azt mondta, nem akarja.
Bármit is kínáltak neki, azt mondta, nem akarja.
Amikor ebédre hívtak, azt mondta, hogy nem akarja.
Mindent, amit kínáltak neki enni, határozottan visszautasította.
Ő (Silámáká) végül megkérdezte tőle, van-e valami panasza!
Mégis csak a testvére volt!
Azt válaszolta, hogy csak az a kis karkötő, az,
egyedül, odahozta, adja azt neki!
Ez volt az, amit szeretett volna tőle.

Az anyja azt mondta neki, hogy ne adja oda;
de ő azt mondta, hogy odaadja neki! Ha csak ennyi,
ő odaadja neki!
Lehúzta a kezéről,
és neki adta.
Akkor végre elkezdett enni.
Azon a napon, ahogy megkapta (amit akart), mihelyt kivilágosodott,
azt kérte, készítsenek a számára ellátást, hogy egészen korán
útra indulhasson.
Ellátást készítettek neki az útra.
Kora reggel elindultak vele,
elkísérték őt
az út feléig.
Útjára bocsátották, és ő visszatért a falujába .
Mégragadta a kis karkötőt,
Vitte az üllőre,
kovácsolni
megformázni

egy kampós szigonyt (nyíl vesszőt)
olyat, amelyet el lehet lőni egy íjjal.
Titkos tanácsot tartottak.
Az éjszaka közepén,
hoztak egy keménymellű fiatal szüzet;
aztán felmásztak
Az akácfára, ahol Szilamaka szokásosan vezette a lovat,
egy alkalommal, amikor a lovasok megfutamodtak,
oda föl telepítették a lányt.
Ő (Szilamaka), a maga részéről
Értette.
Elküldte
Pullorit,
hogy tegyen egy egész napos utat.
Amikor Pullori elindult
erre az egész napos útra, ő (Szilamaka) azt mondta az embereinek,
hogy ezen a napon véget ér az élete ott lenn,
ha kora reggel odamegy az akáchoz, ott lenn, ha valaha is odamenne
az akácfához, rálőnének, célpontnak tekintenék,
és akkor meghalna.
Ahogy segítették Pullorit elindulni,
Azt mondták: „Rendben!”

Pullori már messze volt,
ő pedig felugrott a lovára,
rárohant a lovasokra
és megfutamította őket.
Üldözte őket egy ideig, de megtagadták vele a harcot.
Megfordult, visszatért, és lovát a kantárjánál fogva vezette.
Kezével a hajfonatokat a fejéhez simította, rásimította...
Fentről a lány jól megnézte őt
mindaddig, amíg csak a szeme rajta időzhetett.

A nyilat a kezében tartotta, de nem tudott vele lőni,
A lovasok, akik elmentek, egyszer csak visszatértek,
hogy megküzdjenek vele.
Visszaszorította őket;
ezt tette kétszer is,
harmadik alkalommal
jött, vezetve a lovát.
A lány megfeszítette az íjat, és a nyíl átrepült fölötte,
beleállt
a vállüregébe,
egészen a hasáig
hatolt.
A fejét megütötte
a nyereg gombja.
A ló pedig
elindult a faluja felé,
majd megállt a cövekénél.
Szilamaka összeroskadt.
Gödröt ástak a cövek lábánál, és eltemették.
Ami a másikat illeti, amott, egész napon át haladt előre.
Eljött az este, aztán az éjszaka
Korán reggel felébredt,
útra kelt, és a lehető leggyorsabban visszatért
Amint megtért, kérdezte, hogy mi történt, azt mondták neki,
hogy ő (Szilamaka) kora reggel eltávozott.
Amint megtért, kérdezte, hogy mi történt, azt mondták neki,
hogy ő (Szilamaka) kora reggel eltávozott.
Mindenki kereste, hogyan lehetne megváltoztatni a tényt,
vagyis hogy
találjanak valakit, aki úgy néz ki, mint Szilamaka.
Pullori és ő, ha eljött az éjszaka, együtt vették magukhoz az ételt.

Íme, most már ő hazatért,
 de nem találtak más Szilamakát
 csak egy embert, aki úgy nézett ki, mint Szilamaka.
 Amint az éjszaka leszállt,
 odavezettek, és mondták neki (Pullorinak),
 hogy Szilamaka Jéro Éro-Dandé érkezett meg abban a pillanatban.
 Eljött, hogy egyen a társaságában
 három kortyot, három falatot,
 három kóla-diót.
 Megérkezett,
 leült, hogy egyen.
 Kivette az első maréknyit, Pullori odanézett,
 nagyon nagynak találta: Szilamaka nem venne ilyen sokat!
 Megfordult, és vett még egy maréknyit.
 Megfigyelte,
 és úgy találta, hogy Szilamaka sosem viselkedett így,
 biztos volt benne.
 És ez a másik, minden, amit talált, megevett,
 Jóval többet, mint ami az ő része volt!
 Pullori felállt, ott termett a másik kunyhóban,
 és azt mondta: „Ez nem Szilamaka, Jéro Éro-Dandé!
 Nagyon jól tudom, hogy Szilamaka már nem él.
 Azonban
 Ez a türelmetlenség, gondoljátok meg,
 Az én igazam kell, hogy legyen, de nem lesz az én igazam!
 Egész Szegu,
 Mindenki, együttesen, teljes számban, mindenki idejön holnap.
 Én magam
 És, rajtam kívül,
 Igen.
 Pullori,
 és rajtam kívül,
 Duroel-Bali-Bulo;
 rajtam kívül,
 Hore-Foru;
 rajtam kívül
 Sakke-Danna
 – Mindenkiről, holnap szólok majd nektek!
 Csak félelem nélküli férfiak jöjjenek!
 Csak ezt az éjszakát kell még itt töltenem!”
 Az asszonyok menedékükbe tértek, elvonultak és sírtak,

Mindegyikük kis gyermekét tartotta a kezében,
Mindannyian elvonultak és sírtak.
Végül eljött az óra,
amikor a csibék csipognak.
A nyeret a lovára rögzítette.
Mindenki előtt
felemelte Szilamaka gyermekét, és maga mögé tette; felemelte
saját gyermekét, és maga elé tette
Szorosan magához kötötte őket,
aztán azt mondta nekik: „Gyerünk, Isten hozzátok! Nekünk,
a földi világ itt véget ér!”
Így megtartva őket,
elindult, hogy találkozzék a bambarákkal,
arra a helyre, ahol szokásosan összezsaptak.
És ott megragadták egymást!
És ott megragadták egymást!
És ott megragadták egymást!
És ott megragadták egymást!
És ott megragadták egymást!
Aztán a vörössárga lovat szétaposták! Amudégüé menekülése közben majdnem
eltiporta! A saját anyját is eltiporta volna!
Meváltásra törekszik! Hasztalan!
Az üdvösség számára már nem lehetséges! Megverték a dobokat!
Látták, hogy a dolog rosszra fordult!
Kelet felé fordultak – mondom neked –
rohantak kelet irányában.
A lovasok eltávolodtak, a nyomukban vannak:
többé már nem koptatják a Szegu felé vezető utat.
Még ma is, amikor az ég morajlik,
a bambarák azt mondják: „Istenemre, még a fulánik ma is
a nyomukban vannak!”

Végül megérkeztek a Kourtés-szigetekre.
És ahogy Kourtésba értek,
elfogták a bambarákat.
Velük együtt megérkezett Duroel-Bali-Bulo is.

Azt mondták: „Menjünk tovább! Nézzétek meg! Minden szép és jó, de senki sem lesz
majd, aki mindezt elmesélje!”
Akkor a gázlón át Kourtes felé indultak, és ott maradtak.
A lovasok messzire mentek.

Íme, ennyit tudok.
Én magam,
az én nevem
Mammadou, Ham-Barké fia
Bourayma-Béla griot.
Diennéből (Dzsennéből) származom.

Ő pedig,
a neve Hamidu-Ballu;
Kounâri-Le-Neufból származik,
Ott lakik.

Fordította BIERNACZKY Szilárd

Forrás: Christiane SEYDOU, *Silâma et Poullôri*, récit épique peul raconté par Aboubacar TINGUIDJI, Paris, Armand Colin, 1972, 219–241. (Classiques Africains, 13.)

